

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

РІЗУН Назар Тарасович

УДК 930.2:[351.07:340.12](=113=16)"07/11"

ДИСЕРТАЦІЯ

**РАННЬОДЕРЖАВНІ ІНСТИТУТИ СКАНДИНАВІВ І СЛОВ'ЯН
У VIII–XII СТ.: “ТІНГ” І “ВІЧЕ”**

Спеціальність – 032 «Історія та археологія»

Галузь знань – 03 «Гуманітарні науки»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії. Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Н. Т. Різун

Науковий керівник: доцент Файда Олег Васильович, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії середніх віків та візантиністики Львівського національного університету імені Івана Франка.

Львів – 2022

АНОТАЦІЯ

Різун Н. Т. Ранньодержавні інститути скандинавів і слов'ян у VIII–XII ст.: “тінг” і “віче”. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 – «Історія та археологія». – Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2022.

Дисертацію присвячено компаративному дослідженню ранньодержавних інститутів скандинавів, полабських і поморських слов'ян. У центрі його уваги перебувають середньовічні зібрання – тінг і віче. Учасників, перебіг, діяльність, еволюцію та інші аспекти асамблей проаналізовано з урахуванням державотворчих процесів, особливостей суспільних устроїв останньої чверті VIII – середини XII ст. Обґрунтованість зіставлення обумовлюють відомості про одночасність і подібність розвитку Норвегії, Швеції, Слов'янського Полаб'я й Помор'я. Характерними для регіонів були стійкість додержавних форм влади, довготривалість побутування язичницьких вірувань, повільність трансформації владних інститутів, притаманна архаїчним суспільствам колективна форма управління.

Поєднання наративних, археологічних, правових, епіграфічних і топографічних джерел дає змогу всебічно проаналізувати ці суспільні устрої та ранні держави на етапі політичної консолідації, централізації, християнізації та поглиблення соціальної стратифікації. Враховано найновіші досягнення історичної науки й найважливіші теоретико-методологічні напрацювання медієвістів, археологів, антропологів і знавців рунічного письма, зокрема, дискусію про історичну цінність середньовічних наративних джерел – саг, хронік і житій. Використано досягнення історичної компаративістики, понятійний апарат політичної антропології (концепти *вождівство* та *дружинна держава*), антропологічний підхід під час розгляду звичаєвого права.

Порівняльний аналіз процесів державотворення засвідчує типологічну й часову близькість суспільно-політичної еволюції у скандинавів, полабських і поморських слов'ян в останній чверті VIII – середині XII ст. На підставі археологічних і писемних джерел простежується консолідація та інтеграція племінних організмів – перший етап державотворення. Наприкінці X ст. ці процеси остаточно не завершилися ні в Норвегії та Швеції, ні в Слов'янському Полаб'ї та Помор'ї. Тож у регіоні суспільна й політична організації залишалися порівняно архаїчними значно довше, ніж у решті Європи.

Серед усіх цих територій норвезькі землі першими об'єдналися в одну державу в першій половині XI ст. за правління конунгів Олава Трюгвасона, Олава Святого й Гаральда Сігурдсона. Тоді у Швеції консолідаційні процеси були менш вираженими, свої та готи ще не створили єдиної держави. Шведський устрій можна охарактеризувати як конфедеративний, адже його основою були порівняно незалежні складені вождівства й ранні держави.

Привертає увагу подібність інтеграційних процесів у скандинавів і слов'ян. Адже лютичі, ободрити, щецинці та пижичани мали аналогічні системи управління. Перші становили союз чотирьох великих племен. Ранньодержавне утворення других було сформоване з ободритів, полабів і вагрів. У Помор'ї функціонувала трохи інша політична організація, ніж у Полаб'ї. Тут значно більшу роль відігравали новостворені поселення міського типу, великі центри міжнародної торгівлі, кожен з яких був політично й економічно незалежним.

Ранні держави скандинавів і слов'ян утворилися в подібний спосіб, а саме шляхом об'єднання складених вождівств у єдине ціле. Найчастіше державотворення відбувалося на територіях скупчень економічних, політичних, релігійних центрів. У Норвегії важливим осередком таких процесів була, зокрема, провінція Вестфольд, у Швеції – Упланд і Содерманланд біля оз. Маларен. У Полаб'ї держави виникли в околицях м. Старград, у місцевості поблизу

м. Радогощ і на о. Рюген, у Помор'ї – навколо міських центрів щецинців і пижичан.

Охарактеризовано найважливіші владні інститути скандинавів, полабських і поморських слов'ян, а саме: повноваження вождів різних рангів, правителів, знаті, дружин, особливості функціонування осередків язичницьких культів, бенкети. Розповіді нарративних джерел проливають світло на образ та характеристики конунгів і князів, указують на важливість їхньої військової функції. Крім того, твори дають змогу зафіксувати високий статус дружин у тогочасних суспільствах, передусім важливу роль цього стану в підтриманні державного ладу. Беззаперечною є значущість культових осередків у скандинавських і слов'янських ранніх державах. Ці місця сприяли регіональній інтеграції та створенню владних ідеологій вождів і правителів. Ще одним важливим інститутом влади на ранньодержавному етапі були асамблеї.

Писемні звістки про віча полабських і поморських слов'ян висвітлюють ключові ознаки зібрань, а саме: всенародність (участь простолюду, мешканців області чи регіону), одностайність у рішеннях, менший або більший (але зазвичай присутній) вплив вождя чи князя. Очевидні також спонтанність і нерегулярність асамблей, що, втім, не заперечує їхнього інституційного характеру. Учасниками вічевих зібрань були представники різних суспільних станів, а процедура прийняття рішень залежала від конкретної ситуації. Впливовість простолюду, знаті, дружин, вождів і правителів відрізнялася. Найчастіше рішення ухвалювали представники еліти, які примушували решту громади виконувати їх. Вплив знаті був визначальним і поступово тільки зростав.

Участь у тінгах брала значна частина мешканців області, регіону чи цілої країни. Скандинавські зібрання функціонували на різних рівнях, від чого залежав їхній склад. Здебільшого тінги були сільським явищем, але внаслідок урбанізації з'явилися збори городян. Жителі сіл і міст мали вплив на затвердження різноманітних ухвал, однак найбільшою владою володіла еліта. Зібрання

місцевого рівня також перебували під контролем громад і знаті. Зрідка їх відвідували конунги разом із дружинами. Проте й тоді громада могла контролювати хід зборів.

Дослідження підтверджує участь у скандинавських і слов'янських асамблеях аналогічних або подібних суспільних станів, а саме мешканців одного чи декількох поселень і прилеглих територій, існування сільських і міських зібрань, тінгу й віча локального, регіонального та загальнодержавного рівнів. Участь у зборах була загальною і залишалася такою до середини XII ст. Заможніші прошарки населення були активнішими під час асамблей, а вплив еліти на їхній результат у всі періоди та на всіх рівнях був визначальним.

Ухвалення рішень під час асамблей зазвичай відбувалося у спеціальних місцях, що надавало подіям особливого значення в очах громади. Писемні джерела доводять, що тінги й віча були подібними до святкувань, передусім ритуалізованими. Їх проводили за тим самим або за подібним принципом. Процедурі ухвалення рішень були притаманні ті ж ознаки, що й язичницьким церемоніям і ритуалам. Дискусії і промови були не лише способами обміну важливою для громади інформацією та її обговорення, а й сакралізованими й театралізованими подіями. Характерними для зібрань були церемонії гадання, які використовували для ухвалення рішень, існування табу, насамперед заборон на носіння зброї та виголошення клятви. Простежується функціонування як запланованих, регулярних (щорічних, щомісячних тощо), так і спонтанних (скликаних за потреби) зборів.

Найважливішими суспільно-політичними функціями асамблей були організаційна, репрезентативна та об'єднавча. Тінги й віча давали змогу мешканцям певної території висловити свою думку, тобто відстоювати інтереси невеликого політичного утворення. Зібрання становили найяскравіший прояв їхніх укладів, у яких носієм влади був увесь колектив. На межі XI–XII ст. окреслені суспільства занепали, проте тінги й віча не зникли з політичної арени, а були

реорганізовані в інтересах еліт і правителів. Асамблеї стали важливою опорою новосформованої центральної влади. Також вони сприяли формуванню спільнот, тобто локальній і регіональній інтеграції.

Скандинавські та слов'янські зібрання відігравали й іншу роль. Асамблеї перебували на перетині релігійної та правової сфер, які до того ж були майже нероздільними в архаїчних суспільствах. За функціями, повноваженнями, важливістю для організації стосунків між різними суспільними верствами тінги й віча були подібними до язичницьких культових осередків і місць судів. Найчастіше такою була діяльність локальних зборів, які забезпечували врегулювання конфліктів у невеликих громадах, давали змогу обговорити та скорегувати місцеві звичаї, тобто правові традиції спільнот. Судова роль асамблей знаходить підтвердження майже в усіх писемних джерелах.

Під час зібрань судові ухвали приймав увесь колектив, а отже, вирішував долю правопорушника, проте також сам здійснював покарання, зокрема, примушував сплатити штраф, конфісковував або знищував майно, проганяв з громади. Разом з тим судова влада спільноти не була чітко врегульована. Рішення суду залежало від індивідуальних якостей правопорушника, суспільного стану, конкретних обставин. Цю діяльність асамблей саги висвітлюють детальніше, ніж хроніки та житія, зокрема, описують розмови між сторонами конфліктів, наводять хід судових справ, пояснюють мислення учасників судових тінгів.

У ранньодержавний період владу репрезентували та уособлювали центральні місця, як-от осередки культу, локації зібрань, резиденції еліт. Усі вони формували мережі в Упланді, Содерманланді й на о. Готланд, у Вестфольді, землях вагрів, лютичів, ранів, щецинців і пижичан, були аренами соціальних, політичних, економічних, культурних та інших контактів. Оскільки формального апарату примусу не існувало, тут під час асамблей і бенкетів встановлювалися та підтримувалися стосунки між підданими й владою. Зазначені явища, насамперед тінги і віча, були не лише проявами тогочасної культури, а й непересічними

політичними подіями, тобто ранньодержавними інститутами, які виконували організаційну роль у житті громад.

Порівняльний аналіз християнізації засвідчує, що значна частина полабських і поморських еліт не бажала приймати нову віру, а скандинавські правителі, навпаки, поширювали християнство. Навернення слов'янських володарів відбулося з ініціативи зовнішніх сил, які надсилали місіонерів і війська. Водночас у певному сенсі Скандинавію також хрестили немісцеві. Гакон Добрий прибув з Англії, звідки привіз священників та інших християн. Після цього вже норвезькі правителі надсилали місіонерів на Фарерські острови, о. Мен і в Ісландію. Скандинавські еліти намагалися християнізувати регіон, але не бажали йти на відкритий конфлікт з підданими землевласниками й вождями. Норвегія, Швеція та Ісландія все ж прийняли християнство самостійно, а Полаб'я й Помор'я залишалися язичницькими доти, доки не втратили незалежність у XII ст.

Опрацювання наративних традицій засвідчує поширеність у них сюжету, який висвітлює християнізаційну роль асамблей. У землях скандинавів, полабських і поморських слов'ян зазначені інститути були одним з найкращих засобів розповсюдження нової віри. Тому місіонери промовляли на зборах, а правителі використовували їх у своїх цілях. Асамблеї відігравали роль публічного простору, в якому дискутували про християнізацію, затверджували її. Тінги й віча становили порівняно контрольований і безпечний простір на ворожій території, що давало змогу проповідувати місіонерам. Норвегією, Швецією, Полаб'ям і Помор'ям християнство поширювалось у декілька способів. Основну роль у цих процесах відігравали правителі та еліти, однак зібрання також були ефективною мережею, яка давала змогу розповсюджувати нову віру. Їхня істотна роль у владних системах регіону була засобом у руках верхівки суспільства, яка здебільшого мирним шляхом переконала місцевих мешканців змінити релігію.

Ключові слова: інститути влади, скандинави, слов'яни, тінг, віче, вождівство, дружинна держава, раннє середньовіччя, державотворення,

християнізація, нарративні джерела, компаративний метод.

ANNOTATION

Rizun N. T. Early state institutes of the Scandinavians and the Slavs in the 8th–12th centuries: “thing” and “veche”. – A qualifying research work submitted as a manuscript.

A dissertation for the Doctor of Philosophy degree in specialty 032 – «History and archaeology». – Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, 2022.

A dissertation is devoted to a comparative study of early state institutes of the Scandinavians, the Polabian and the Pomeranian Slavs. In its focus are medieval gatherings – a thing and a veche. The analysis of participants, procedure, functioning, evolution, and other aspects of assemblies takes into account state formation processes, features of social orders of the last quarter of the 8th – the middle of the 12th centuries. The evidence about simultaneous and similar development of Norway, Sweden, Slavic Polabia, and Pomerania stipulate the validity of the comparison. Typical for the regions were a persistence of pre-state forms of power, a longevity of existence of pagan beliefs, a slow transformation of power institutes, an inherent in archaic societies communal form of governance.

A combination of narrative, archaeological, legal, epigraphic, and topographic sources allow us to comprehensively analyze these social orders and early states at the stage of political consolidation, centralization, Christianization, and the deepening of social stratification. The research takes into account the newest achievements of the historical field and the most important theoretical and methodological ideas of medievalists, archaeologists, anthropologists, and the scholars of runic symbols, in particular, a discussion of historical value of narrative sources – sagas, chronicles, and the lives of the saints. The study makes use of the achievements of the historical comparative studies, conceptual framework of political anthropology (concepts

chiefdom and *military government*), anthropological approach to the consideration of common law.

The comparative analysis of state formation processes attests typological and chronological resemblance of socio-political evolution among the Scandinavians, the Polabian and the Pomeranian Slavs in the last quarter of the 8th – the middle of the 12th centuries. Based on the archaeological and written sources can be traced a consolidation and integration of tribal organizations – the first step of state formation. At the end of the 10th century the processes had ended neither in Norway and Sweden nor in Slavic Polabia and Pomerania. So, in the region social and political organizations had remained relatively archaic for much longer than in the rest of Europe.

Among all these territories the Norwegian lands first unified into one state in the first half of the 11th century during the rule of konungs Olav Tryggvason, Olav the Saint, and Harald Sigurdsson. At that time in Sweden consolidation processes had been much less prominent, the Svea and the Goths had not created a unified state yet. Swedish order can be described as a confederation, inasmuch as its foundation consisted of relatively independent composite chiefdoms and early states.

Noteworthy is the similarity of integration processes among the Scandinavians and the Slavs. After all, the Lutici, the Obodrites, the Szczecincy, and the Prissani had similar systems of governance. The first formed an alliance of four large tribes. The Obodrites, the Polabians, and the Vagres belonged to another early state. Pomerania had a slightly different political organization than Polabia. Newly established urban settlements, large centers of international trade, each of which was politically and economically independent, played a much larger role here.

Early states of the Scandinavians and the Slavs emerged in a similar way, namely by the unification of composite chiefdoms into one entity. Most often, state formation took place on the territories of high concentration of economic, political, religious centers. In Norway an important place for such processes was, in particular, the region of Vestfold, in Sweden – Uppland and Södermanland near lake Mälaren. In Polabia

states arose in the vicinity of the city of Stargrad, in the area near the city of Retra, and on the Island of Rügen, and in Pomerania – around urban centers of the Szczecincy and the Prissani.

The dissertation characterizes the most important power institutes of the Scandinavians, the Polabian and the Pomeranian Slavs, such as: powers of chiefs of various ranks, rulers, elite, retinues, features of the functioning of centers of pagan cult, feasts. The descriptions of the narrative sources illuminate the image and the traits of konungs and princes, indicate the importance of their military function. In addition, the works allow us to determine the high status of the retinues in societies of that time, foremost their prominent role in the maintenance of state order. The significance of cult centers in the Scandinavian and Slavic early states is undeniable. These places facilitated regional integration and the creation of power ideologies of chiefs and rulers. Another important institute of power at the early state period were the assemblies.

The written evidence about the veche of the Polabian and the Pomeranian Slavs illuminate key features of the gatherings, such as: near universal participation (of the ordinary people, inhabitants of locality or region), togetherness in decisions, less or more prominent (but usually present) influence of a chief or a prince. The spontaneity and irregularity of the assemblies are also obvious, which, however, does not deny their institutional nature. The participants of the gatherings were representatives of various social strata, and the decision-making procedure depended on a particular situation. The influence of the ordinary people, aristocracy, retinues, chiefs, and rulers differed. Most often, decisions were made by members of the elite, who forced the rest of the community to comply. The influence of the nobility was decisive and gradually only increased.

A significant part of the inhabitants of the locality, the region or the whole country participated in the thing meetings. Scandinavian gatherings functioned at different levels, and this influenced their composition. For the most part, the thing meetings were rural phenomena, but urbanization had led to the appearance of meetings

of urban residents. The dwellers of villages and towns had an influence on acceptance of various decisions, however the elite held the greatest power. Assemblies of the local level were also controlled by communities and the nobility. Occasionally a konung and his retinue visited such events. Yet, even then the community could control the process of the meeting.

The study confirms the participation of the same or similar social strata in the Scandinavian and Slavic assemblies, namely of the inhabitants of one or several settlements and surrounding areas, the existence of rural and urban gatherings, the thing and the veche of local, regional, and nationwide levels. Participation in the meetings was general and remained such until the middle of the 12th century. Wealthier strata of society were more active during the assemblies, and the influence of the elite on their result in all periods and at all levels was decisive.

The decision-making during the assemblies usually took place at special places, which provided the events with particular importance in the eyes of the community. The written sources prove that the thing and the veche were similar to celebrations, primarily ritualized. They were conducted in the identical or similar manner. Typical for the decision-making procedure were the same characteristics as in pagan ceremonies and rituals. Discussions and speeches were not only ways of exchanging and discussing important to the community information, but also sacral and theatrical events. Distinctive for the gatherings were divination ceremonies, which were for decision-making, the existence of taboos, especially prohibition on the possession of weapons and the swearing of oaths. The functioning of both planned, regular (annual, monthly, and so on) and spontaneous (convened in a case of necessity) meetings can be traced.

The most important socio-political functions of the Scandinavian and Slavic assemblies were organizational, representative, and unifying. The thing and the veche allowed the inhabitants of a particular territory to express their opinion, that is, to defend the interests of a small political entity. Gatherings were the clearest manifestation of their social organizations, in which the whole community possessed power. At the turn

of the 11th–12th centuries such societies declined, but the thing and the veche did not disappear from the political arena, instead they were reorganized in the interests of elites and rulers. Assemblies became an important foundation of a newly formed central power. They also contributed to the formation of communities, namely local and regional integration.

Scandinavian and Slavic gatherings played another role. Assemblies were at the intersection of religious and legal spheres, which were also almost inseparable in archaic societies. In terms of functions, powers, and importance for the organization of relations between different social strata the thing and the veche were similar to pagan worship centers and court sites. In most cases, such was the functioning of local assemblies, which regulated the settlement of conflicts in small communities, provided an opportunity to discuss and modify local customs, namely their legal traditions. The judicial role of assemblies is confirmed in almost all written sources.

During the gatherings the whole community reached judicial decisions, and therefore decided the fate of a law-breaker, but it also carried out the punishment, in particular, imposed a fine, confiscated or destroyed property, banished from the community. However, judicial power of a community was not clearly regulated. The court's decision depended on the personal traits of a lawbreaker, social position, particular circumstances. The sagas cover such functioning of the assemblies in more detail than the chronicles and the lives of the saints, in particular, they describe conversations between the sides of conflicts, present judicial process, explain the thinking of the participants of the judicial thing meetings.

In the early state period power was represented and embodied by the central places, such as pagan worship centers, sites of thing meetings, elite residences. All of them formed networks in Uppland, Södermanland, and on the Island of Gotland, in Vestfold, in the lands of the Vagres, the Lutici, the Ranes, the Szczecincy, and the Prissani, were the arenas of social, political, economic, cultural, and other contacts. As there were no formal power mechanisms, relations between people and rulers were

established and maintained during assemblies and feasts. The phenomena, first of all the thing and the veche, were not only manifestations of the culture of the time, but also extraordinary political events, that is, early state institutes that played an organizational role in the life of communities.

Comparative analysis of Christianization testifies that a large part of the Polabian and Pomeranian elites did not want to accept the new faith, and the Scandinavian rulers, on the contrary, promoted Christianity. The conversion of Slavic rulers took place at the initiative of external forces, who sent missionaries and militaries. At the same time, in a sense, Scandinavia was also baptized by foreigners. Hakon the Good came from England and brought priests and other Christians. Afterwards, Norwegian rulers sent missionaries to the Faroe Islands, the Island of Man, and Iceland. Scandinavian elites tried to Christianize the region, but did not want to go into an open conflict with landowners and chiefs. Nonetheless, Norway, Sweden, and Iceland converted to Christianity, while Polabia and Pomerania remained pagan until they lost independence in the 12th century.

The elaboration of narrative traditions indicates the prevalence of a plot, which highlights the Christianizing role of assemblies. In the lands of the Scandinavians, the Polabian and the Pomeranian Slavs these institutes were one of the best means of promoting the new faith. Therefore, the missionaries spoke at the meetings, and the rulers used them for their own purposes. Assemblies played the role of public space, in which people discussed Christianization, approved it. The thing and the veche constituted a relatively controlled and safe environment in a hostile territory, which allowed missionaries to preach. In Norway, Sweden, Polabia, and Pomerania Christianity spread in several ways. Rulers and elites played a key role in these processes, but gatherings were also an effective network for promotion of the new faith. Their significant role in the region's power systems was a tool in the hands of the highest strata of society, which for the most part peacefully persuaded local inhabitants to change their religion.

Key words: power institutes, Scandinavians, Slavs, thing, veche, chiefdom, military government, early Middle Ages, state formation, Christianization, narrative sources, comparative method.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Різун Н. Т. Слов'янське віче: зіставний аналіз середньовічних західноєвропейських і руських джерел. *Проблеми слов'янознавства*. 2017. № 66. С. 28–40.
2. Різун Н. Т. Віче у поморських слов'ян XI–XII ст. (до історіографії проблеми). *Проблеми слов'янознавства*. 2019. № 68. С. 29–41.
3. Різун Н. Т. Скандинавські та слов'янські середньовічні асамблеї як ранньодержавні інститути. *Емінак: Науковий щоквартальник*. 2020. № 2 (30). С. 200–208.
4. Різун Н. Т. Тінг і віче в описах скандинавських саг і руських літописів. *Сіверянський літопис*. 2020. № 5 (155). С. 36–46.
5. Rizun N. T. Scandinavian thing-assemblies and cultic sites as ritual space: research status. *Ethnic History of European Nations: Collection of scientific works*. 2021. № 64. P. 7–14.

Наукові публікації, які додатково відображають зміст дисертації:

6. Rizun N. T. Early States, Power, and Assemblies in the Baltic Sea Region: A Comparative Study (8th–12th Centuries). *European Scientific Journal. Humanities*. 2021. Vol. 17. № 39. P. 19–34.

7. Rizun N. T. Christianization of Pomerania and Scandinavia (9th–12th centuries): between consensus and coercion. *Evropský filozofický a historický diskurz*. 2021. Vol. 7. № 4. P. 5–13.

Наукові публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Rizun N. T. Zgromadzenia publiczne a chrystianizacja Europy Północno-Wschodniej: między konsensusem i przymusem. *Media Aetas – Historia Viva. Średniowiecze – Historia Żywa: Abstrakty*. Wrocław: Fundacja dla Uniwersytetu Wrocławskiego, 2018. S. 90–91.

9. Різун Н. Т. Утворення держав у скандинавів і балтійських слов'ян (VIII–XII ст.): порівняльна характеристика. *Модернізація та наукові дослідження: інтеграція науки та практики: матеріали II науково-практичної конференції* (м. Вінниця, 24–25 липня 2020 р.). Херсон: Видавництво “Молодий вчений”, 2020. С. 42–45.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	17
РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛА, ІСТОРИОГРАФІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ.....	23
1.1. Джерельний матеріал: саги, хроніки й життя.....	23
1.2. Історія вивчення проблематики.....	41
1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження.....	69
РОЗДІЛ 2. ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ ТА ІНСТИТУТИ ВЛАДИ.....	77
2.1. Утворення держав у скандинавів і слов'ян.....	77
2.2. Інститути влади: очільники, дружина, культ, бенкет.....	92
РОЗДІЛ 3. УЧАСНИКИ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ТІНГУ / ВІЧА.....	104
3.1. Суспільний склад.....	104
3.2. Перебіг і функції.....	118
3.3. Роль у системах влади й еволюція.....	130
РОЗДІЛ 4. АСАМБЛЕЇ ТА ПОШИРЕННЯ ХРИСТІАНСТВА.....	152
4.1. Християнізація Північної та Східної Європи.....	152
4.2. Обговорення навернення: консенсус і примус.....	158
ВИСНОВКИ.....	172
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	178
ДОДАТКИ.....	209

ВСТУП

Актуальність теми. На зламі I–II тисячоліть у політичному ландшафті Північної та Східної Європи відбулися докорінні зміни. Одним із наслідків зрушень стала поява держав, які сформувалися на основі племінних організацій. У басейні Балтійського моря зазначені процеси були особливо повільними.

У скандинавів і балтійських¹ слов'ян перехідний ранньодержавний устрій не лише проіснував декілька століть, а й пройшов низку практично синхронних етапів еволюції². Майже збіглись у часі християнізація, зародження писемності, кодифікація права, державотворення та урбанізація³.

Проблематика діяльності та еволюції ранньодержавних інститутів порівняно малодосліджена й залишається вкрай дискусійною. Тому її подальше вивчення є потрібним як для скандинавістики, так і для славістики кроком, який допоможе з'ясувати основні причини державотворення, осмислити поняття влади в історичній перспективі. Крім того, на тлі занепаду одних форм суспільно-політичних організацій і появи інших набагато простіше помітити особливості цих устроїв, адже їхні характерні ознаки кристалізуються й унаочнюються.

Вивчення державності, влади та інших подібних або споріднених явищ не втратило своєї актуальності й для сучасних гуманітарних і соціальних наук. А що систематичних досліджень скандинавських і слов'янських асамблей у межах однієї студії раніше не проводили, то обраний підхід поглибить наші знання про ці інститути, їхнє місце в ранніх державах⁴ і про державотворення загалом⁵.

¹ З огляду на відсутність усталеної термінології, яка б означувала полабських і поморських слов'ян загалом, використовуємо термін *балтійські слов'яни*, маючи на увазі слов'янських мешканців узбережжя Балтійського моря.

² Див.: Войтович Л. В. Дискусія про ранню державу. *Княжа доба: історія і культура* / відп. ред. В. Александрович. 2011. № 4. С. 7–16.

³ Див.: Мельникова Е. А. Древняя Русь и Скандинавия. Избранные труды / под ред. Г. В. Глазыриной, Т. Н. Джаксон. Москва: Университет Дмитрия Пожарского, 2011. С. 15–34, 73–100.

⁴ Визначення *ранньої держави* подано в статті: Войтович Л. В. “Баварський Географ”: Спроба локалізації слов'янських князівств в IX столітті. *Średniowiecze Polskie i Powszechne* / red. I. Panić, J. Sperka. 2010. № 2 (6). С. 35.

⁵ Актуальність проблематики висвітлюють розвідки: Войтович Л. В. Феодалізм в українських землях: проблема існування та періодизації. *Наукові зошити Історичного факультету Львівського університету*. 2008. № 9. С. 30–40; Головка О. Б. Методологічні засади вивчення проблеми становлення та розвитку середньовічної державності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація пов'язана з науково-дослідницькою темою “Середньовічна Європа, Візантія, Русь: політичні, економічні та культурні зв'язки (IX–XIV ст.)”, у межах робочого часу (номер державної реєстрації 0115U003720), що виконувалася на кафедрі історії середніх віків та візантиністики Львівського національного університету імені Івана Франка. Крім того, частина дисертаційного дослідження була написана під час семестрового стажування у Віденському університеті в рамках програми обміну Erasmus+ (березень – червень 2018 р.).

Мета дисертації – компаративне дослідження діяльності й еволюції асамблей скандинавів і балтійських слов'ян задля поглиблення наших знань про суспільні та політичні взаємини й владу на ранньодержавному етапі. Відповідно до мети роботи сформульовано головні **дослідницькі завдання**:

- простежити формування ранніх держав у Скандинавії, Слов'янському Полаб'ї та Помор'ї;
- розглянути ранньодержавні інститути влади, а саме повноваження правителів і вождів різних рангів, дружини, знаті, культових осередків, бенкетів;
- виокремити в наративних джерелах інформацію про зібрання, зокрема, набір лексем, які означають тінг і віче, з'ясувати їхню етимологію;
- встановити учасників скандинавських і слов'янських асамблей, міру впливу різних суспільних станів на ухвалення рішень;
- дослідити перебіг і головні функції тінгу й віча;
- окреслити роль зібрань у системах влади, еволюцію інститутів;
- порівняти християнізаційні процеси в Північній і Східній Європі, проаналізувати діяльність асамблей у той час;

Істину встановлює суд історії: збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. Т. 2. Київ: Наукові студії. 2004. С. 375–384; Головка О. Б. Формування державних утворень у Східній Європі в IX – першій половині XIII ст. *Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.).* 2004. № 4. С. 77–94; Головка О. Б. Методологічні проблеми вивчення розвитку держави та державності у населення України доби середньовіччя та раннього модерного часу. *Проблеми дидактики історії.* 2011. № 3. С. 19–29; Головка О. Б. Формування вищої володарської влади в Західній і Центральній Європі в добу раннього і класичного середньовіччя. *Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи.* 2016. № 5. С. 148–162.

– узагальнити результати компаративного дослідження тінгу й віча як ключових ранньодержавних інститутів у скандинавів і слов'ян.

Об'єкт дослідження – асамблеї та їхня діяльність у ранніх державах скандинавів, полабських і поморських слов'ян в останній чверті VIII – середині XII ст.

Предмет дослідження – процеси державотворення, особливості суспільних устроїв, учасники, перебіг, функції та еволюція тінгу й віча, їхня роль у владних системах і процесах християнізації.

Хронологічні межі охоплюють останню чверть VIII – середину XII ст. Упродовж зазначеного періоду на територіях Норвегії, Швеції, Слов'янського Полаб'я й Помор'я підтверджується існування вождівств і дружинних держав різних типів, у регіоні також розпочалося зародження феодальних монархій. У решті Європи такі процеси відбувалися значно раніше. Окреслений період можна охарактеризувати як ранньодержавний.

Нижня межа – остання чверть VIII ст. Тоді в історії Норвегії та Швеції закінчилася пізня залізна доба, розпочалася епоха вікінгів. Її завершення умовно датують 1066 р., битвою при м. Гастінгс. Лише після цього на території Скандинавії повноцінно розпочалися Середні віки. Добу вікінгів вважають раннім середньовіччям. Останньою чвертю VIII ст. також датовані найраніші звістки про суспільства полабських і поморських слов'ян.

Верхня межа – середина XII ст. На цей час припадає коронація норвезького конунга (1163 або 1164 р.) Магнуса Ерлінгсона, якого проголосили правителем усїєї країни⁶. Подія засвідчує остаточне утвердження феодальної монархії. На територіях Слов'янського Полаб'я й Помор'я такі держави виникли практично тоді ж, але поява політій стала наслідком не внутрішнього розвитку полабських слов'ян, а втрати ними незалежності.

---

⁶ Bagge S. Christianization and State Formation in Early Medieval Norway. *Scandinavian Journal of History*. 2005. № 30 (2). P. 125.

У випадку Скандинавії розглядається епоха вікінгів і завершення пізньої залізної доби та початки середньовіччя, тобто кінець VIII–XI ст. Своєю чергою в Полаб'ї та Помор'ї досліджується період незалежного існування, хоча найбільше уваги приділено його останньому етапу. Слов'янські держави й суспільства кінця VIII–X ст. проаналізовано лише частково, зважаючи на відсутність звісток про віча цього часу, а головний акцент зроблено на XI – середині XII ст.

Географічні межі охоплюють Норвегію, Швецію (до якої також належав о. Готланд), вкрай рідко – Данію, Слов'янське Полаб'я (землі у межиріччі Ельби й Одри та о. Рюген) і Помор'я (території у межиріччі Вісли й Одри). Крім того, інколи дослідження торкається норвезьких колоній – Ісландії, Фарерських островів, о. Мен. Отже, розглядається минуле германців і слов'ян, а саме норвежців, шведів, ісландців, данів, лютичів, ободритів, руян, щецинців і пижичан. Не взято до уваги лужицьких сербів, які заселяли Полаб'я, бо вони рано втратили незалежність і, як наслідок, про їхній внутрішній уклад, зокрема про віча, мало що відомо⁷.

Термін *скандинави* означає мешканців Норвегії (та її колоній – Ісландії, Фарерських островів, о. Мен), Швеції та Данії, термін *балтійські слов'яни* – жителів Слов'янського Полаб'я й Помор'я загалом, а терміни *полабські* та *поморські слов'яни* – відповідні групи балтійських слов'ян.

Методи дослідження. У дисертації використано методи синтезу й аналізу, індукції та дедукції, опису, пояснення. Крім того, дослідження ґрунтується на застосуванні низки компаративних методів, враховує досягнення антропології, зокрема в ділянці теорії держави й права, методи філології.

Наукова новизна. З урахуванням особливостей ранніх держав і суспільних устроїв у дисертації здійснено систематичне компаративне дослідження середньовічних асамблей скандинавів і балтійських слов'ян.

---

⁷ Вацеба Р. М. Ранні держави дружинного типу у Слов'янському Полаб'ї (кінець VIII – перша третина X ст.): система влади і її трансформації: дис. канд. іст. наук: 07.00.02 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2019. Арк. 141.

Вперше:

- зіставлено процеси формування ранніх держав у скандинавів і слов'ян, а саме типологізовано їхні політії як вождівства та дружинні держави;
- обґрунтовано потребу системного типологічного порівняння тінгу й віча, встановлено наявність потрібних відомостей у писемних джерелах;
- здійснено компаративне дослідження скандинавських і слов'янських асамблей, а саме лексем на їх означення в наративних джерелах, учасників, перебігу, функцій, еволюції, ролі в системах влади та процесах християнізації;
- завдяки вивченню зібрань встановлено взаємозв'язки між різними рівнями владних повноважень у ранньодержавний період у скандинавів і слов'ян;
- з урахуванням еволюції владних систем у регіоні представлено аргументацію на користь інституційності та спорідненості тінгу й віча.

Уточнено і переглянуто:

- особливості суспільного ладу скандинавів і балтійських слов'ян, передусім становище стану жерців у лютичів і ранів;
- тези про “аристократичність” і “демократичність” скандинавських і слов'янських суспільних організацій.

Отримали подальший розвиток:

- твердження про суспільну, політичну й економічну значущість бенкетів у скандинавів і слов'ян у ранньодержавний період;
- гіпотеза про типологічну та функціональну наближеність асамблей і культових осередків, а відповідно – правової та релігійної сфер;
- подібність і практична синхронність християнізаційних процесів у регіоні, їхнє значення для місцевих суспільних укладів, роль асамблей у цей період.

Науково-практичне значення роботи. Результати дисертації можна використати в дослідженнях з історії середньовіччя, у скандинавістичних і славістичних студіях, для написання узагальнюючих праць і підручників та під час складання навчальних курсів з цих дисциплін.

Особистий внесок здобувача. Усі результати та висновки дисертаційного дослідження отримано самостійно. Теоретичні положення та наукові результати дисертації викладено в опублікованих працях.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації представлено на 8-ми наукових конференціях (див. додаток 2), а саме на XXV і XXVII Міжнародному славистичному колоквиумі (Львів, 2017, 2019), VI Конгресі польських медієвістів (Вроцлав, 2018), II науково-практичній конференції “Модернізація та наукові дослідження: інтеграція науки та практики” (Вінниця, 2020) та на чотирьох Звітних наукових конференціях Історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, 2017, 2018, 2019, 2020). Окремі питання дослідження також були обговорені на засіданнях (науково-методичних семінарах) кафедри історії середніх віків та візантиністики Львівського національного університету імені Івана Франка.

Публікації. Найважливіші результати дисертації викладено в 7-ми статтях (див. додаток 1), опублікованих у фахових українських і закордонних виданнях, та 2-х матеріалах, представлених у збірниках виступів на конференціях.

Структура. Дисертація складається з анотації, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури, додатків. Кожен розділ поділяється на підрозділи. Дослідження побудовано за проблемним принципом. Основна частина дисертації становить 161 сторінку, а загальний обсяг роботи – 211 сторінок. Список використаних джерел і літератури містить 291 позицію.

РОЗДІЛ 1

ДЖЕРЕЛА, ІСТОРИОГРАФІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ

1.1. Джерельний матеріал: саги, хроніки й житія

Автори середньовічних наративних творів, описуючи суспільства скандинавів і балтійських слов'ян, час від часу згадують про асамблеї – тінги й віча. Ці розповіді агіографів, хроністів, компіляторів саг засвідчують існування типологічно близьких явищ і в тих, і в тих.

Про зібрання розповідають джерела різного жанру, а саме скандинавські саги та латиномовні хроніки й житія, записані в XI–XIII ст. Окрім писемних джерел існують археологічні відомості, які висвітлюють особливості розташування асамблей, дають змогу простежити їхню еволюцію⁸.

Норвезькі, шведські та ісландські тінги описано в сагах⁹. У науковій літературі їх традиційно поділяють на три головні типи: міфічно-героїчні (*fornaldarsögur*), королівські (*konungasögur*) та родові (*islendingasögur*). Перші висвітлюють легендарний період у історії Скандинавії, другі наводять життєпис правителів Норвегії, а треті зображують конфлікти між ісландськими знатними родами. Передусім використано королівські саги, адже вони частіше, ніж інші, розповідають про зібрання. На відміну від Норвегії, в Ісландії так і не виникла держава, тому діяльність місцевих асамблей мала інший характер.

Найбільше відомостей про тінги містить збірка саг про норвезьких конунгів “Геймскрінгла” (“*Heimskringla*”), яку написав ісландський історик і поет початку

---

⁸ Археологічний аналіз місць зібрань у контексті формування Шведської держави містить стаття: Sanmark A. Administrative Organization and State Formation: A Case Study of Assembly Sites in Södermanland, Sweden. *Medieval Archaeology*. 2009. № 53. P. 205–241.

⁹ При опрацюванні оригінальних давньосканд. джерел корисним був посібник: Barnes M. A New Introduction to Old Norse. Part I: Grammar. Third edition. London: Viking Society for Northern Research, 2008. 269 p.

XIII ст. Сноррі Стурлусон (*Snorri Sturluson*)¹⁰. Водночас деякі науковці сумніваються в авторстві твору¹¹. Найімовірніше, Сноррі написав принаймні частину “Геймскрінгли” (у перекладі з давньосканд. – *коло земне*)¹². Текст охоплює період від легендарних часів до 1177 р. Очевидно, Сноррі жив значно пізніше від більшості висвітлених подій і спирався на усну традицію. Наративи, які лягли в основу твору, сформувалися упродовж XII–XIII ст.¹³. Отже, джерела з історії Норвегії виникли доволі пізно, наприкінці дофеодалного періоду. До того ж вони були записані в Ісландії¹⁴. На думку Арона Гуревича, через зазначену обставину автори королівських саг приписують норвезькому суспільству IX–XI ст. деяких ознак ісландського суспільства кінця XII – початку XIII ст.¹⁵.

“Серед науковців, – стверджує Джон Відар Сігурдсон, – існує загальна згода, що саги про недавні події є здебільшого надійними джерелами”¹⁶. Критерії класифікації зазначених текстів не цілком очевидні. Утім, саги, які описують пізніший період в історії Норвегії (другу половину XI й особливо XII ст.) вважаються доволі надійними (надійнішими, ніж решта).

В останні десятиліття дослідники порівняно мало залучали матеріал цих творів задля дослідження Скандинавії в епоху вікінгів. Упродовж XX ст. історики тільки зрідка використовували саги при вивченні середньовічної Норвегії. Лише з антропологічним поворотом у соціальних і гуманітарних науках у 1970-их рр. ставлення до творів змінилося в інший бік¹⁷.

¹⁰ Гуревич А. Я. История и сага. О произведении Снорри Стурлусона “Хеймскрингла”. Москва: Наука, 1972. С. 5–7.

¹¹ Long A.-M. *Iceland's Relationship with Norway c. 870 – c. 1100: Memory, History and Identity*. Leiden: Brill, 2017. P. 57.

¹² Whaley D. *Heimskringla: An Introduction*. Viking Society for Northern Research (Text Series). Vol. 8 / general eds. P. Foote, A. Faulkes. London: Viking Society for Northern Research, 1991. P. 9.

¹³ Ghosh Sh. *Kings' Sagas and Norwegian History: Problems and Perspectives*. The Northern World. Vol. 54. Leiden: Brill, 2011. P. 1.

¹⁴ Гуревич А. Я. Избранные труды: Норвежское общество. Москва: Изд-во “Традиция”, 2009. С. 157.

¹⁵ Там само. С. 289.

¹⁶ Sigurðsson J. V. *Kings, Earls and Chieftains. Ideology and Power in the Viking and Middle Ages: Scandinavia, Iceland, Ireland, Orkney and the Faeroes* / eds. G. Steinsland, J. V. Sigurðsson, J. E. Rekdal, I. Beuermann. Leiden: Brill, 2011. P. 96.

¹⁷ Ibid. P. 98.

Найчастіше про тінги розповідають: “Сага про Гакона Доброго”¹⁸ (934–961), “Сага про Олава Трюгвасона”¹⁹ (995–1000), “Сага про Олава Святого”²⁰ (1015–1028), “Сага про Гаральда Суворого”²¹ (1046–1066), “Сага про Магнуса Ерлінгсона”²² (1163–1184). Привертає увагу надзвичайна різнотипність описаних асамблей. У джерелах висвітлені локальні збори, альтінги, регіональні тінги – Фростатінг, Гулатінг, Ейратінг, Боргартінг і Гаугатінг²³. Детальна, різнопланова розповідь про зібрання вирізняє саги, які змальовують мережу норвезьких асамблей локального, регіонального й загальнодержавного рівнів.

На думку А. Гуревича, Сноррі розглядає королівську владу з двох перспектив. З одного боку, він вважає її гарантією порядку та благополуччя, з іншого, остерігається її впливу на свободу бондів²⁴ і на їхні традиції²⁵. Тому “Геймскрінгла” описує тінгові протистояння між правителями й підданими доволі збалансовано. Свере Багге також стверджує, що зазначений наратив написаний нейтрально²⁶. Утім, не всі дослідники погоджуються з такою позицією, зокрема, вони дискутують наскільки позитивно Сноррі зображує конунгів і як оцінює їхню діяльність²⁷. Ан-Марі Лонг відзначає, що “погляд на норвезьких королів у “Геймскрінгли великою мірою виглядає так, ніби ісландський вождь інтерпретує норвезьку історію через призму взаємин між королем і знаттю країни”²⁸. Насамперед саги представляють еліту, проте також висвітлюють участь у політичному житті Норвегії решти суспільства.

“Геймскрінгла” сфокусована на володарях і їхній діяльності, однак часто

¹⁸ Snorri Sturluson. Heimskringla. Noregs Konunga Sogur. København: G. E. C. Gads Forlag, 1911. P. 70–92.

¹⁹ Ibid. P. 105–181.

²⁰ Ibid. P. 182–420.

²¹ Ibid. P. 447–513.

²² Ibid. P. 614–641.

²³ Ibid. P. 25, 49, 62, 76–77, 170, 197, 475, 580.

²⁴ Бонди (давньосканд. *bændr*) – середньовічні норвезькі землевласники й основні учасники тінгів.

²⁵ Гуревич А. Я. История и сага. С. 117.

²⁶ The Oxford History of Historical Writing: 400–1400. Vol. 2 / eds. S. Foot, Ch. F. Robinson. Oxford: Oxford University Press, 2012. P. 419.

²⁷ Ghosh Sh. Kings' Sagas. P. 180–182.

²⁸ Long A.-M. Iceland's Relationship with Norway. P. 57.

розповідає про тінги. На думку А. Гуревича, Сноррі змальовує певний баланс сил – конунг і люди, зазвичай знать²⁹. Олена Мельникова нагадує, що “історична пам’ять зберігала передусім соціально значущі події. Оскільки найбільший вплив на суспільне життя в різних його проявах мали племінні вожді, згодом правителі та представники вищої знаті, то саме їхні долі ставали предметом меморизації”³⁰. Утім, конунги були змушені зважати на бондів не менше, ніж на знать, адже землевласники брали участь у тінгах³¹. Вони долучалися до обговорення важливих питань і мали суттєвий вплив на прийняття рішень³². Саме їхня істотна роль у суспільно-політичному житті Норвегії, зокрема участь у зібраннях, стала вагомою причиною запису чималої кількості розповідей про асамблеї. Таким чином, упродовж XII–XIII ст. у Скандинавії зародилися “національні” історіографії, які висвітлюють появу народів³³ і виникнення династій³⁴.

Також “Геймскрінгла” висвітлює шведські тінги, а саме загальнодержавні збори, які відбувалися в околицях резиденції місцевих правителів Упсали³⁵. Цю ж асамблею описує “Житіє Ансгара Рімберта” (“*Vitae Anskarii et Rimberti*”)³⁶ (875)³⁷, яке зображує початок IX ст. Про шведські тінги згадують правовий кодекс під назвою “Закон готландерів” (“*Guta Lag*”)³⁸ і “Сага про готландерів” (“*Guta Saga*”)³⁹. У текстах ідеться про зібрання о. Готланд, який, попри політичну автономію, належав до Шведської держави. Автори обох творів були представниками готландської історичної традиції, що суттєво підвищує цінність

²⁹ Гуревич А. Я. История и сага. С. 117.

³⁰ Мельникова Е. А. Трансформация исторической памяти: от устной исторической традиции к письменной. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*. 2014. № 5. С. 18.

³¹ Гуревич А. Я. Избранные труды: Норвежское общество. С. 289.

³² Snorri Sturluson. *Heimskringla*. P. 423–424.

³³ У латиномовних джерелах вживається слово *gens*, у перекладі – *народ*.

³⁴ *The Oxford History of Historical Writing*. P. 414.

³⁵ Snorri Sturluson. *Heimskringla*. P. 71.

³⁶ *Vitae Anskarii et Rimberti*. *MGH S. Rer. Germ. in us. schol.* T. 55. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1884. 100 p.

³⁷ Sawyer B., Sawyer P. *Medieval Scandinavia. From Conversion to Reformation, circa 800–1500*. The Nordic Series. Vol. 17. Minneapolis; London: University of Minnesota Press, 1993. P. 3.

³⁸ *Guta Lag. The Law of the Gotlanders*. Viking Society for Northern Research (Text Series). Vol. 19 / transl. and ed. Ch. Peel, general eds. A. Finlay, C. Phelpstead. London: Viking Society for Northern Research, 2009. 280 p.

³⁹ *Guta Saga. The History of the Gotlanders*. Viking Society for Northern Research (Text Series). Vol. 12 / ed. Ch. Peel, general eds. A. Faulkes, R. Perkins. London: Viking Society for Northern Research, 1999. 109 p.

джерел, адже осередків історіописання в усій середньовічній Скандинавії було обмаль.

“Сага про готландерів”, як і решта творів цього жанру, базується на великій кількості усних і писемних джерел. Походження перших вкрай важко встановити. Найяскравіше про факт опрацювання та осмислення усної традиції в процесі написання саги свідчить драматизація багатьох описаних подій, зазвичай легендарного характеру⁴⁰. А от використання декількох писемних джерел підтверджується застосуванням у творі більш ніж одного прозового стилю та різноманітням залученого матеріалу. Отже, “Сага про готландерів” становить компіляцію чималої кількості відомостей⁴¹. Цей невеликий за обсягом твір складається з чотирьох розділів, у яких у хронологічному порядку викладено середньовічну історію Готланду – висвітлено його минуле від легендарних часів і до поширення християнства⁴².

Джерело містить фактичну інформацію про описаний у ньому відрізок часу, а водночас висвітлює особливості періоду написання тексту. Практично відсутні відомості, які дали б змогу верифікувати повідомлення саги про готландське суспільство в епоху вікінгів. Звісток, які претендують на правдивість або вважаються беззаперечно надійними, небагато⁴³. Тому кожен історик сам вирішує, які повідомлення твору використовувати та як оцінювати їхній зміст.

Родові саги, наприклад, “Сага про Егіля” (“Egils Saga”)⁴⁴ присвячені знатним ісландським родам і зображують їхні міжусобиці та протистояння. Лише зрідка вони висвітлюють суспільно-політичну роль асамблей, адже сфокусовані на судових справах, які обговорювали та вирішували під час зібрань⁴⁵. Набагато частіше про тінги в Ісландії саме як про політичні арени розповідають “Книга про

---

⁴⁰ Ibid. P. xv–xvi.

⁴¹ Ibid. P. xvi.

⁴² Ibid. P. xvii.

⁴³ Ibid. P. liv.

⁴⁴ Egils Saga / ed. B. Einarsson. London: Viking Society for Northern Research, 2003. 302 p.

⁴⁵ Ibid.

ісландців” (“Íslendingabók”) (1122–1133)⁴⁶ Арі Торгільсона і “Сага про християнізацію” (“Kristni saga”) (середина XIII ст.)⁴⁷ невідомого автора, що описують важливі переміни зламу X–XI ст., насамперед – розповсюдження островом християнства. Діяльність тінгів на Фарерських островах висвітлює “Фарерська сага” (“Færeyinga Saga”)⁴⁸.

Ранній період в історії Швеції та Норвегії зображує поема IX ст. “Інглінгатал” (“Ynglingatal”), у перекладі з давньосканд. – *перелік інглінгів*. У творі наведено розповіді про вождів і правителів з династії Інглінгів, яка правила в залізну добу та в епоху вікінгів у регіонах Упланд і Вестфольд. Достовірність джерела не викликає значних сумнівів, хоча досі тривають дискусії щодо часу його запису. Поема збереглася лише в уривках на сторінках “Саги про Інглінгів” (“Ynglinga saga”), яка належить до “Теймскрінгли”. Сноррі використав поетичні вставки для підтвердження розповідей про скандинавських володарів. Ці вірші викликають значно більше довіри, ніж інформація королівських саг.

“Сага про Інглінгів” була записана на початку XIII ст. Тому науковці ставлять під сумнів зміст її розповідей. Але відомо, що Сноррі використав поему “Інглінгатал”, наближену в часі до більшості зображених у творі подій. У сазі автор цитує чимало поетичних фрагментів⁴⁹, які повинні переконати читача в її правдивості. Водночас Сноррі наводить збірний образ життя характерний і для епохи вікінгів, і для ранішого періоду в історії Скандинавії. Відповідно, маємо справу з описом норвезького суспільства, який містить нашарування, які певною мірою зливаються в одне ціле.

Найчастіше тінги описано в розповідях про суперництво між конунгами або між правителем і людьми. У “Сазі про Магнуса Ерлінгсона” сказано: “Гакон

⁴⁶ Íslendingabók – Kristni Saga. The Book of the Icelanders – The Story of the Conversion. Viking Society for Northern Research (Text Series). Vol. 18 / transl. S. Grønlie, eds. A. Faulkes, A. Finlay. London: Viking Society for Northern Research, 2006. P. xiii.

⁴⁷ Ibid. P. xxxiii.

⁴⁸ Færeyinga Saga / transl. A. Faulkes. Dundee: Thorisdal, 2016. 76 p.

⁴⁹ Snorri Sturluson. Heimskringla. P. 6, 9–26, 30–35.

скликав тінг у місті Каупанг, і на ньому був проголошений конунгом усієї країни”⁵⁰. Тут висвітлено боротьбу між двома претендентами на престол, кожен з яких бажав стати одноосібним володарем Норвегії. В іншому фрагменті саги написано: “Військо й ополчення зібралися на домашній тінг в Ерлінга, і він розповів їм про свої наміри та призначив начальників кораблів”⁵¹. Такі зібрання відбувалися спонтанно, за межами визначених місць проведення тінгів. Сноррі розрізняв декілька типів зборів, використовував на їхнє означення відмінні слова, такі як тінг (*þing*), альтінг (*alþing*) і домашній тінг (*húsping*).

Іменник *þing* часто означає повстання чи вказує на його вірогідність. У “Сазі про Олава Трюгвасона” написано: “Олав, як тільки прибув у Рогаланд, одразу ж скликав тінг, але коли ті, хто скликали, прийшли до бондів, вони зібрались у великій кількості всі озброєні”⁵². Конунги збирали землевласників, щоб запропонувати їм прийняти їхню владу⁵³ чи поміняти віру⁵⁴. Асамблеї також відбувалися в часи протистоянь між правителями⁵⁵. В описах таких ситуацій саги часто вживають іменник *þing*: “На початку зими конунг Гакон зібрався в Упланд, де збирав тінги, й усі, хто тільки міг, ішли до конунга; на всіх тінгах його проголошували конунгом”⁵⁶. А також: “Потім скликали тінг у місті, й на цьому тінгу Магнуса проголосили конунгом усієї країни”⁵⁷. У “Сазі про Гаральда Суворого” іменник *þing* ужито в інший спосіб, а саме для означення військового зібрання: “Уранці конунг Магнус наказав зібрати військо на тінг”⁵⁸.

У “Сазі про Гакона Доброго” представлено скликане з ініціативи цього володаря зібрання: “Гакон обіцяв йому [галдірському ярлові Сігурду. – Н. Р.]

⁵⁰ “Hákon átti þing í býnum í kaupangi ok var hann þar til konungs tekinn um alt land” (ibid. P. 616).

⁵¹ “Erlingr átti húsping við lið sitt ok leiðangrsmenn, segir þá ætlan sína, nefndi menn til skipstjórnar” (ibid. P. 618).

⁵² “Óláfr stefndi þing, þegar er hann kom á Rogaland; en er buðnum kom þingboð, þá samnask þeir fjölment saman ok með alvæpni” (ibid. P. 145).

⁵³ Ibid. P. 461.

⁵⁴ Ibid. P. 290, 363–364.

⁵⁵ Ibid. P. 616.

⁵⁶ “Hákon konungr fór öndurðan vetr á Uplönd, stefndi þar þing, ok dreif alt fólk á hans fund, þat er komask mátti; var hann þá til konungs tekinn á öllum þingum” (ibid. P. 71).

⁵⁷ “Síðan áttu þeir þing í býnum ok á því þingi var Magnús til konungs tekinn yfir land alt” (ibid. P. 615).

⁵⁸ “Eptir um morgininn lét Magnús konungr blása til þings öllu liðinu” (ibid. P. 461).

велике володіння, якщо стане конунгом. Вони скликали багатолюдний тінг, і на зібранні Сігурд говорив на користь Гакона й запропонував бондам проголосити його конунгом”⁵⁹. Автор джерела зобразив тінг у центрі політичних подій, учасниками яких були правитель, ярл і бонди. Зібрання описано як частину ширшого процесу боротьби Гакона за владу, охарактеризовано як багатолюдне, що надає йому важливого значення, подано як процес обрання конунга.

Джон Відар Сігурдсон належить до тих дослідників, які скептично ставляться до матеріалу саг, і стверджує, що неможливо встановити наскільки достовірно вони описують епоху вікінгів і як точно передають її соціальні, культурні та інші особливості⁶⁰. У кращому випадку твори дають змогу оцінити суспільства скандинавів у загальних рисах, визначити їхні характерні ознаки. Можна дійти до висновку, що саги поєднали опрацьовану та переосмислену усну традицію, яка корінням сягає давніх часів, і ставлення людей XIII ст. до свого минулого.

У розповідях про суспільні взаємини Сноррі використовує повторювані формулювання, як-от згадки про участь у тінгу чи в іншій непересічній події конунгів, ярлів і знатних людей або правителя, бондів і дружини. Автор подібно висвітлює пізню залізну добу, епоху вікінгів і навіть ранньофеодальний період. Зазначена особливість “Геймскрінгли” суттєво ускладнює дослідження норвезького минулого. Значною мірою Сноррі наводить аналогічний образ суспільства незалежно від конкретного часу, який описує. Тому вивчення його наративу вимагає залучення додаткових джерел.

Історики порівнювали віча західних і східних слов’ян. Наприкінці 60-их рр. минулого століття проблему розглянули Клаус Цернак⁶¹ і Станіслав Русоцький⁶², а

⁵⁹ “sigldi þá Hákon norðr til Þrándheims ok fór á fund Sigurðar Hlaða-jarls, er allra spekinga var mestr í Nóregi, ok fékk þar góðar viðtökur, ok bundu þeir lag sitt saman; hét Hákon honum miklu ríki, ef hann yrði konungr. Þá létu þeir stefna þing fjölment, ok á þinginu talaði Sigurðr jarl af hendi Hákonar ok bauð bøndum hann til konungs” (ibid. P. 70).

⁶⁰ Sigurðsson J. V. Kings, Earls and Chieftains. P. 99.

⁶¹ Zernack K. Die burgstädtischen Volksversammlungen bei den Ost- und Westslaven. Studien zur verfassungsgeschichtlichen Bedeutung des Veče. Wiesbaden: O. Harrassowitz, 1967. 318 s.

на початку ХХІ ст. – Павел Лукін⁶³ і Пйотр Боронь⁶⁴. Їхні розвідки засвідчили існування подібностей між зібраннями одних і других. Але треба зазначити, що відмінностей більше. Це пояснюється не різними суспільними устроями у західних і східних слов'ян, а відсутністю писемних джерел, які б описували віча останніх у племінний або ранньодержавний періоди⁶⁵.

“Повість минулих літ” (“Повѣсть времѣньныхъ лѣтъ”)⁶⁶ і “Київський літопис” (“Кіевскій лѣтописный сводъ”)⁶⁷ описують асамблеї кінця Х–ХІ та ХІІ ст.⁶⁸, відповідно. “Новгородський перший літопис” старшого⁶⁹ і молодшого⁷⁰ зведень зображує віча цього ж часу⁷¹. Твори висвітлюють феодальний період, коли військової демократії вже не було. На цей момент у східних слов'ян, зазначає П. Лукін, “уже більше 200 років існує державність”⁷².

Руські віча були інструментом впливу в руках міщан, а саме купців і ремісників. Йонас Гранберг стверджує, що літописи зображують асамблеї, як ухвалення плану дій під час кризових подій і як обговорення найважливіших питань князем і мешканцями граду⁷³. Руське віче постає як винятково міське

⁶² Russocki St. Wiece w miastach Słowiańszczyzny Wschodniej i Zachodniej: Nowa próba wyjaśnienia ich genezy i funkcji. *Przegląd historyczny*. 1968. № 59 (4). S. 749–756.

⁶³ Лукин П. В. “Народные собрания” у восточных и западных славян: возможности сравнительного анализа. *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*. 2004. № 3 (17). С. 5–11; Лукин П. В. Праздник, пир и вече: к вопросу об архаических чертах общественного строя восточных и западных славян. *Одиссей. Человек в истории. Феодализм перед судом историков*. Москва: Наука, 2006. С. 134–150.

⁶⁴ Boroń P. “Zamachy stanu” w społecznościach słowiańskich a instytucja wiecu. *Zamach stanu w dawnych społecznościach* / red. A. Sołtysiak, J. Olko. Warszawa: Ośrodek Badań nad Tradycją Antyczną, Uniwersytet Warszawski, 2004. S. 206–209.

⁶⁵ Описи зібрань у хроніках, життях і літописах проаналізовано у статті: Різун Н. Т. Слов'янське віче: зіставний аналіз середньовічних західноєвропейських і руських джерел. *Проблеми слов'янознавства*. 2017. № 66. С. 28–40.

⁶⁶ ПСРЛ. Т. 2. Ипатьевская летопись. Издание второе. Санкт-Петербург: Типография М. А. Александрова, 1908. Стлб. 1–285.

⁶⁷ Там само. Стлб. 285–715.

⁶⁸ Там само. Стлб. 112, 128, 242, 247, 307, 320–322, 348, 369–370, 495, 510, 537, 647.

⁶⁹ Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов / под ред. и с предисл. А. Н. Насонова. Москва; Ленинград: Изд-во Акад. Наук СССР, 1950. С. 13–100.

⁷⁰ Там само. С. 101–427.

⁷¹ Там само. С. 165–176.

⁷² Лукин П. В. Праздник, пир и вече. С. 139.

⁷³ Гранберг Ю. Вече в древнерусских письменных источниках: Функции и терминология. *Древнейшие государства Восточной Европы: Материалы и исследования. Политические институты Древней Руси*. Москва: Вост. лит., 2006. С. 49.

явище, найпоширеніше в середині XII ст. та непов'язане з колективною формою управління ранішого часу.

У латиномовних хроніках і житіях XI – першої половини XII ст. висвітлено зібрання полабських і поморських слов'ян, а саме ободритів, лютичів, ранів, щецинців і пижичан⁷⁴. Серед них: “Діяння данів” (“*Gesta Danorum*”) Саксона Граматика⁷⁵ (1208–1219)⁷⁶, “Хроніка єпископа Тітмара Мерзебурзького” (“*Thietmari Merseburgensis episcopi chronicon*”)⁷⁷ (1013–1018)⁷⁸, “Слов'янська хроніка Гельмольда пресвітера з Босау” (“*Helmoldi presbyteri Bozoviensis cronica Slavorum*”)⁷⁹ (1163–1172)⁸⁰, “Діяння архієпископів гамбурзької церкви” (“*Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*”)⁸¹ Адама Бременського (1070–1085), “Житіє Оттона єпископа Бамберзького Герборда” (“*Herbordi vita Ottonis episcopi Babenbergensis*”)⁸², “Житіє Оттона єпископа Бамберзького Ебонія” (“*Ebonis vita Ottonis episcopi Bambergensis*”)⁸³, “Прюфлінгенове житіє Оттона єпископа Бамберзького” (“*Monachi Prieflingensis vita Ottonis episcopi Babenbergensis*”)⁸⁴ (бл. 1140–1150)⁸⁵.

⁷⁴ Описи зібрань у сагах і літописах досліджено у статті: Різун Н. Т. Тінг і віче в описах скандинавських саг і руських літописів. *Сіверянський літопис*. 2020. № 5 (155). С. 36–46.

⁷⁵ Saxo Grammaticus. *Gesta Danorum. The History of the Danes*. Vols. 1–2 / ed. K.-F. Jensen, transl. P. Fisher. Oxford: Oxford University Press, 2015. 1571 p.

⁷⁶ Christianization and the Rise of Christian Monarchy. Scandinavia, Central Europe and Rus' c. 900–1200 / ed. N. Berend. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. P. 107.

⁷⁷ Thietmari Merseburgensis episcopi chronicon. *MGH S. Rer. Germ. in us. schol.* T. 54. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1889. 293 p.

⁷⁸ Berend N., Urbańczyk P., Wiszewski P. *Central Europe in the High Middle Ages: Bohemia, Hungary and Poland, c. 900–1300*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013. P. 17.

⁷⁹ Helmoldi presbyteri Bozoviensis cronica Slavorum. Editio tertia. *MGH S. Rer. Germ. in us. schol. separatim editi*. T. 32. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1937. 284 p.

⁸⁰ Christianization and the Rise of Christian Monarchy. P. 49.

⁸¹ Magistri Adam Bremensis. *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*. Editio tertia. *MGH S. Rer. Germ. in us. schol. separatim editi*. T. 2. Hannoverae; Lipsiae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1917. 353 p.

⁸² Herbordi vita Ottonis episcopi Babenbergensis. *MGH*. T. 14. *Scriptorum*. T. 12. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1856. P. 746–822. Про житія Оттона Бамберзького, як джерела до вивчення середньовічного Помор'я: Wikarjak J., Labuda G., Zakrzewska-Gębka E. *Pomorze Zachodnie w żywotach Ottona*. Warszawa: PWN, 1979. 195 s.

⁸³ Ebonis vita Ottonis episcopi Bambergensis. *MGH*. T. 14. *Scriptorum*. T. 12. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1856. P. 822–883.

⁸⁴ Monachi Prieflingensis vita Ottonis episcopi Babenbergensis. *MGH*. T. 14. *Scriptorum*. T. 12. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1856. P. 883–903.

⁸⁵ Christianization and the Rise of Christian Monarchy. P. 48.

Короткі повідомлення про слов'янські віча зберегли: “Хроніка” Фредегара (“*Chronicarum que dicuntur Fredegarii Scholastici*”)⁸⁶, “Розповідь Ібрагіма ібн Якуба про мандрівку в слов'янські землі в переказі Аль-Бакрі”⁸⁷ та “Друге життє володаря Канута” (“*Vita Kanuti ducis altera*”)⁸⁸.

Додаткові відомості про суспільства балтійських слов'ян містять: “Аннали королівства франків” (“*Annales regni Francorum*”)⁸⁹, “Церковна історія народу англів” (“*Historia ecclesiastica gentis Anglorum*”) Беди Вельмишановного⁹⁰ (VIII ст.), “Діяння саксів” (“*Res gestae saxonicae sive annalium libri tres*”) Відукінда Корвейського⁹¹ (бл. 925 – бл. 971)⁹², “Опис градів і земель на північ від Дунаю” (“*Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii*”), також відомий як “Баварський географ” (“*Geographus Bavarus*”)⁹³.

Тітмар Мерзебурзький проживав у парафії, розташованій на окраїні християнського світу, мав безпосередній доступ до свідчень про ободритів і лютичів, описав сучасні йому події. А от Адам Бременський використав у “Діяннях архієпископів гамбурзької церкви” додаткові джерела, хоча також спирався на усні розповіді. Так само як і “Хроніка Тітмара”, житія Оттона Бамберзького засновані на свідченнях очевидців⁹⁴. Гельмольд з Босау сам мандрував слов'янськими землями й записав побачене. Крім данського хроніста Саксона Граматика, всі автори походили з німецьких земель. Більшість з них мала

⁸⁶ Fredegar. *Chronicarum que dicuntur Fredegarii Scholastici*. *MGH*. T. 2. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1888. S. 1–193.

⁸⁷ Relacja Ibrahima ibn Jakuba z podróży do krajów słowiańskich w przekładzie al-Bekriego / tłum. T. Kowalski. *Pomniki dziejowe Polski*. Ser. 2. T. 1. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1946. 162 s.

⁸⁸ *Vita Kanuti ducis altera*. *MGH S. T. 29*. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1892. P. 11–20.

⁸⁹ *Annales regni Francorum*. *MGH S. Rer. Germ. in us. schol. separatim editi*. T. 6. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1895. 204 p.

⁹⁰ Venerabilis Baedae. *Historiam ecclesiasticam gentis Anglorum, Historiam abbatum, Epistolam ad Ecgberctum, una cum Historia abbatum auctore anonymo, ad fidem codicum manuscriptorum denuo recognovit. Tomus prior. Prolegomena et textum continens*. Oxonii: e typographeo Clarendoniano, 1896. 458 p.

⁹¹ Widukindi monachi corbeiensis. *Rerum gestarum Saxoniarum libri tres*. *MGH S. Rer. Germ.* Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1935. 195 p.

⁹² Jezierski W. Taking Sides: Some Theoretical Remarks on the (Ab)Use of Historiography. *The Medieval Chronicle*. 2008. № 5. P. 102.

⁹³ Войтович Л. В. “Баварський Географ”: Спроба етнолокалізації населення центрально-східної Європи IX ст. *Український історичний журнал*. 2009. № 5. С. 13–14.

⁹⁴ Christianization and the Rise of Christian Monarchy. P. 48.

доступ до перевіреної інформації з перших рук⁹⁵. Попри те, що відомостей про зібрання полабських і поморських слов'ян небагато, їм цілком можна довіряти.

Хроніка Саксона Граматика вважається одним з найуспішніших прикладів письма в пізньому класичному латинському стилі. Як і “Геймскрінгла”, текст покриває легендарні часи, а завершується 1185 р. Його особливістю є риторичне багатство та значна деталізація подій. Знову ж таки, подібно до твору Сноррі головною ціллю “Діяння данів” було висвітлення “національної” історії, тобто, минулого Данії⁹⁶. Тому розповіді про слов'ян і їхні віча займають у цьому тексті другорядну роль. На відміну від данської наративної традиції, саги, хоч і записані в Ісландії, цілковито присвячені Норвегії.

“Діяння данів” складається зі вступу та шістнадцяти книг. Як і Сноррі, Саксон викладає події в хронологічному порядку⁹⁷. Він написав хроніку задля використання минулого в моралізаторських цілях. Ця історична традиція сягає античних часів, що на її зразки орієнтувався Саксон Граматик. У тексті носієм багатьох чеснот виступає єпископ Абсалон, проникнутий патріотизмом і любов'ю до батьківщини⁹⁸. “Діяння данів” це – розповідь про минуле неримського народу, яка крім античних текстів орієнтувалася на “Церковну історію народу Англів” Беди Вельмишановного та “Історію Лангобардів” Павла Диякона⁹⁹.

“Прюфлінгенове житіє Оттона Бамберзького” – найраніший твір, присвячений місіонеру. Його написав невідомий автор з німецького м. Прюфенінг 1146 р. Життя авторства Ебонія й Герборда з'явилися в 50-х рр. XII ст. у м. Бамберг. У цих творах, зазначає Станіслав Росік, відобразилися дискусії про ідеал релігійного життя (*vita religiosa*), дано оцінку християнізаційним місіям до поморських слов'ян¹⁰⁰. Ебоній розвинув ідеї першого житія, зокрема представив

⁹⁵ Ibid. P. 49.

⁹⁶ Ibid. P. 107.

⁹⁷ Saxo Grammaticus. Gesta Danorum. Vol. 1. P. xxxvi.

⁹⁸ Ibid. P. xl.

⁹⁹ Ibid. P. xli.

¹⁰⁰ Rosik S. Kult Trzygława w Szczecinie lat dwudziestych XII stulecia. Między monolatrią a “dwuwiarą”. *Slavia Antiqua*. 2019. № 60. S. 97.

Оттона, як апостола. Герборд оцінив діяльність місіонера стриманіше, ніж інші автори. Перше й третє життя висвітлюють місії Оттона як ключові у наверненні Помор'я. Згідно з наративами, саме він добився утвердження нової релігії в регіоні¹⁰¹. Життє Ебонія відрізняється від інших передусім тим, що другу подорож у ньому подано як переломну в християнізації поморських слов'ян¹⁰². У деталях джерела не завжди узгоджуються. Прюфлінгенове життє і твір Герборда стверджують, що християнський і язичницький культові центри були в м. Щецин в одному місці, а Ебоній згадує про два окремі осередки¹⁰³.

Кожне повідомлення про віче пов'язане з добре задокументованою подією. На відміну від саг, хроніки й життя розповідають про близькі їм у часі події. Водночас потрібно враховувати їхню жанрову специфіку, розуміти головні причини запису. Основною ціллю життій було висвітлення діяльності місіонерів. Тому ці твори наводять ідеалізовану картину взаємодії з місцевими слов'янськими мешканцями, не завжди правдиво зображують хід подій.

Сучасні медієвісти часто з недовірою ставляться до писемних джерел, намагаються зрозуміти, як саме сконструйовано твори різного жанру, якою була мотивація авторів. Дослідники середньовічної Скандинавії часто зі скептицизмом оцінюють саги. Сумніви виникають через те, що тексти записано набагато пізніше від висвітлених у них подій. Історики не обов'язково відкидають саги цілком, а залучають археологічний матеріал, щоб підтвердити або спростувати повідомлення творів, зокрема, звістки про місця зібрань.

Прикладом верифікації є дослідження місця ісландського альтінгу – Тінгвеліру (*Bingvellir*). Тривалий час дослідники вважали, що саги правдиво описують асамблею¹⁰⁴. Проте розкопки засвідчили, що припущення щодо зборів

---

¹⁰¹ Ibid.

¹⁰² Ibid. P. 97–98.

¹⁰³ Ibid. P. 98.

¹⁰⁴ Mehler N. *Bingvellir: A Place of Assembly and a Market. Debating the Thing in the North II: Selected Papers from Workshops Organized by The Assembly Project. Journal of the North Atlantic* / eds. A. Sanmark, F. Iversen, N. Mehler, S. Semple. 2015. Special vol. 8. P. 70.

виявилися помилковими. Повідомлення саг про альтінг як про місце регулярної торгівлі хибні або, принаймні, перебільшені¹⁰⁵.

Однак інформація джерел не завжди недостовірна чи неточна. “Сага про Олава Святого” розповідає про загальнодержавне зібрання в Упсалі, де існував один з найбільших шведських ринків і відбувався фестиваль¹⁰⁶. Останні розкопки підтвердили об’єктивність опису зібрання¹⁰⁷.

Найновіші археологічні відомості про тінги представлено в опрацюваннях Олівера Гріма і Франса-Арне Стилегара¹⁰⁸, Наташі Мехлер і Йоріса Кулена¹⁰⁹, Марі Одегор¹¹⁰, Інгер Сторлі¹¹¹, Орі Вестейнсона¹¹², Александри Санмарк і Сари Семпл¹¹³, Нанушки Мирберг¹¹⁴, Торунь Захрісон¹¹⁵. Автори аналізують інформацію про нові розкопки або наново інтерпретують уже відомі знахідки. Статті О. Гріма й Ф.-А. Стилегара, М. Одегор, І. Сторлі присвячені судовим місцям у Норвегії, в яких окрім судів, імовірно, відбувалися тінги. Зокрема, дослідники висвітлюють історіографію проблеми та найдискусійніші питання.

---

¹⁰⁵ Ibid. P. 71.

¹⁰⁶ Snorri Sturluson. *Heimskringla*. P. 71.

¹⁰⁷ Mehler N. *Þingvellir*. P. 77.

¹⁰⁸ Grimm O., Stylegar F.-A. Court sites in southwest Norway. Reflection of a Roman period political organization? *Norwegian Archaeological Review*. 2004. № 37. P. 111–134.

¹⁰⁹ Mehler N., Coolen J. Surveying the assembly site and churches of Þingeyrar. *Archaeologia Islandica*. 2015. № 11. P. 11–32.

¹¹⁰ Ødegaard M. Assembling in times of Transition. The case of cooking-pit sites. *Religion, cults & rituals in the medieval rural environment. Ruralia* / eds. N. Brady, C. Theune. 2019. № 12. P. 185–194.

¹¹¹ Storli I. Court sites of arctic Norway: Remains of thing sites and representations of political consolidation processes in the northern Germanic world during the first millennium AD? *Norwegian Archaeological Review*. 2010. № 43 (2). P. 128–144.

¹¹² Vésteinsson O. What is in a Booth? Material Symbolism at Icelandic Assembly Sites. *Debating the Thing in the North I: Selected Papers from Workshops Organized by The Assembly Project. Journal of the North Atlantic* / eds. A. Sanmark, F. Iversen, N. Mehler, S. Semple. 2013. Special vol. 5. P. 111–124.

¹¹³ Sanmark A., Semple S. Places of Assembly: New Discoveries in Sweden and England. *Fornvännen. Journal of Swedish Antiquarian Research*. 2008. № 103 (4). P. 245–259; Sanmark A. The Case of the Greenlandic Assembly Sites. *Journal of the North Atlantic: Norse Greenland – Selected Papers from the Hvasley Conference (2008)*. 2010. Special vol. 2. P. 178–192; The ‘Thing Cottage’ at Anundshög / Sanmark A. et al. *Tidens landskap. En vänbok till Anders Andrén*. Lund: Nordic Academic Press, 2019. P. 141–143.

¹¹⁴ Myrberg N. Room for All? Spaces and Places for Thing Assemblies: The Case of the All-thing on Gotland, Sweden. *Viking and Medieval Scandinavia*. 2008. № 4. P. 133–157; Myrberg N. An Island in the Middle of an Island. On Cult, Laws and Authority in Viking Age Gotland. *From Ephesos to Dalecarlia. Reflections on Body, Space and Time in Medieval and Early Modern Europe. Studies 11. Stockholm Studies in Archaeology 48* / eds. E. Regner, C. von Heijne, L. Åhfeldt, A. Kjellström. Stockholm: The Museum of National Antiquities, 2009. P. 101–118.

¹¹⁵ Zachrisson T. The Odal and its Manifestation in the Landscape. *Current Swedish Archaeology*. 1994. № 2. P. 219–238; Zachrisson T. The background of the odal rights: an archaeological discussion. *Danish Journal of Archaeology*. 2017. № 6 (2). P. 118–132.

Наташа Мехлер і Й. Кулен опрацювали відомості про місця ісландських тінгів, передусім про альтінг. Орі Вестейнсон розглянув археологічні дані, які є джерелом інформації про зібрання в Ісландії. Александра Санмарк і С. Семпл звернули увагу на важливі знахідки в Англії та Швеції, де ідентифікували декілька місць асамблей.

Останні відкриття також дають змогу стверджувати існування тінгу біля м. Каупанг у Норвегії. Їхню інтерпретацію запропонував норвезький археолог Дагфін Скре, зокрема, навів гіпотезу на користь регіонального значення зібрання, яке, ймовірно, відвідували мешканці цілого Вестфольду¹¹⁶. З аргументованою критикою виступив польський археолог Пшемислав Урбаньчик. На його думку, асамблея не могла охоплювати настільки значної території¹¹⁷. Так чи інакше, ці відомості проливають світло на тінги в епоху вікінгів.

Фрагментарні свідчення джерел про віча, тобто повідомлення хронік і житій, можна доповнити найновішими археологічними знахідками з Помор'я. Вони засвідчують існування важливих культових осередків і місць зібрань на островах¹¹⁸. Локації культу також існували поблизу боліт, зокрема на підвищеннях, які нагадують острови¹¹⁹. Дохристиянські релігії, стверджують археологи, були прив'язані до конкретної території, характеризувалися високим

¹¹⁶ Kaupang in Skiringssal. Kaupang Excavation Project Publication Series. Vol. 1 / ed. D. Skre. Norske Oldfunn XXII. Oslo: Aarhus University Press, 2007. P. 385–406, 431–443; Результати розкопок у Каупангу також представлені у монографії: Means of Exchange. Dealing with Silver in the Viking Age / ed. D. Skre. Kaupang Excavation Project Publication Series. Vol. 2. Norske Oldfunn XXIII. Oslo: Aarhus University Press, 2007. 378 p.

¹¹⁷ Urbańczyk P. What was 'Kaupang in Skiringssal'? Comments on Dagfinn Skre (ed.): Kaupang in Skiringssal. Kaupang Excavation Project. Publication Series. Vol. 1. Aarhus: Aarhus University Press, 2007. *Norwegian Archaeological Review*. 2008. № 41 (2). P. 176–194. Див. також відповідь Д. Скре: Skre D. Dark Age Towns: The Kaupang Case. Reply to Przemysław Urbańczyk. *Norwegian Archaeological Review*. 2008. № 41 (2). P. 194–212.

¹¹⁸ Kajkowski K. Islands as symbolic centers of the Early Medieval settlement patterns in Middle Pomerania (Northern Poland). *Studia Mythologica Slavica*. 2016. № 19. P. 44; Ze studiów nad genezą wczesnośredniowiecznych mostów na obszarze Pomorza / Chudziak W. et al. *Przegląd Archeologiczny*. 2009. № 57. S. 123.

¹¹⁹ Moździoch S. From a tribe to a state. The archaeology of the early Middle Ages in the interior area between the Odra and Bug rivers – the so-called "tribal period". *The past societies. Polish lands from the first evidence of human presence to the Early Middle Ages: 500–1000 AD*. Vol. 5 / eds. P. Urbańczyk, M. Trzeciecki. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii PAN, 2017. P. 156; Szczepanik P., Wadyl S. A Comparative Analysis of Early Medieval North-West Slavonic and West Baltic Sacred Landscapes: An Introduction to the Problems. *Networks and Neighbours*. 2014. № 2 (1). P. 9–10.

рівнем колективності¹²⁰. Археологічний матеріал дає змогу простежити роль локальних, регіональних і загальнодержавних осередків культу та зібрань у створенні ієрархічних організацій і мереж влади¹²¹.

Найновіші археологічні відомості засвідчують взаємопов'язаність вічевих і культових осередків у поморських слов'ян. Дослідники вказують на важливість їхньої об'єднавчої функції. Анджей Плещинський стверджує, що сільські спільноти проводили віча поблизу спеціальних дерев, які були важливими центрами язичницьких культів¹²². Інші науковці також відзначають культову роль зібрань і їхній багатофункціональний характер, а саме виокремлюють суспільний, політичний, релігійний і економічний виміри їхньої діяльності¹²³, констатують проведення суспільно значимих релігійних обрядів¹²⁴.

Норвезькі правові кодекси, а саме “Закони Гулатінгу” (“Gulatingsloven”)¹²⁵ і “Закони Фростатінгу” (“Frosatingsloven”)¹²⁶, висвітлюють судовий і законодавчий аспекти діяльності тінгів. Кожна збірка законів унормовувала покарання за правопорушення в одному з регіонів Норвегії. “Закони Гулатінгу” покривали провінцію Гула, “Закони Фростатінгу” – провінцію Фроста. Тут відбувалися

¹²⁰ Urbańczyk P. Before the Poles: problems of ethnic identification in Polish archaeology of the Early Middle Ages. *Archaeology of Identity – Archäologie der Identität. Forschungen zur Geschichte des Mittelalters*. Vol. 17. Wien: Herausgegeben vom Institut für Mittelalterforschung, 2010. P. 206.

¹²¹ Fernández-Götz M., Roymans N. The Politics of Identity: Late Iron Age Sanctuaries in the Rhineland. *Debating the Thing in the North II*. P. 30. Культові місця в архаїчних суспільствах також висвітлюють: Brink S. Cult sites in Northern Sweden. *Old Norse and Finnish Religions and Cultic Place-Names* / ed. O. Ahlbäck. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1990. P. 458–489; Semple S. Defining the OE *hearg*: a preliminary archaeological and topographic examination of *hearg* place names and their hinterlands. *Early Medieval Europe*. 2007. № 15 (4). P. 364–385; Sundqvist O. The Question of Ancient Scandinavian Cultic Buildings: with Particular Reference to Old Norse *hof*. *Temenos: Nordic Journal of Comparative Religion*. 2009. № 45 (1). P. 65–84.

¹²² Pleszczyński A. Organizacja przestrzeni władzy w europejskich społecznościach tradycyjnych – zarys problemu. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio F Historia*. 2015. № 70. S. 11–12.

¹²³ Banaszkiwicz J. Pons mercati, gradus lignei, stепен i inne. Uwagi o znaku władzy i prawa słowiańskich miejsc wiewowych. *Discernere vera ac falsa. Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Prace ofiarowane Józefowi Szymańskiemu w sześćdziesiątą rocznicę urodzin. Sectio F Historia*. 1992. № 45. S. 81–83; Słupecki L. P. Slavonic Pagan Sanctuaries. Warsaw: Institute of Archaeology, 1994. P. 64; Chudziak W., Kaźmierczak R., Niegowski J. Próba reinterpretacji zabudowy wyspy w Parsęcku na Pomorzu Środkowym. *Przegląd Archeologiczny*. 2007. № 55. S. 166.

¹²⁴ Boroń P. Pogańskie motywy w ceremoniach społecznych dawnych słowian. *Bogowie i ich ludy. Religie Pogańskie a procesy tworzenia się tożsamości kulturowej, etnicznej, plemiennej i narodowej w średniowieczu* / red. L. P. Słupecki. Wrocław: Chronicon, 2008. S. 60–65.

¹²⁵ The Earliest Norwegian Laws: Being the Gulathing Law and the Frostathing Law / transl. from the Old Norwegian L. M. Larson. Clark, New Jersey, 2008. P. 33–210.

¹²⁶ *Ibid.* P. 211–403.

важливі регіональні зібрання – Гулатінг і Фростатінг. На думку науковців, “Закони Гулатінгу” давніші, ніж “Закони Фростатінгу”¹²⁷. Різні пласти відомостей, збережені в текстах, походять з X, XI і XII ст.¹²⁸. Датування окремих правових норм приблизне, проте вважається, що “Закони Гулатінгу” віддзеркалюють ранішу стадію розвитку норвезького права, “Закони Фростатінгу” – пізнішу¹²⁹. Прикметно, що в усій Скандинавії аж до кінця XIII ст. судові вердикти приймали шляхом тінгового народовладдя¹³⁰.

Правова традиція балтійських слов'ян не збереглася у вигляді збірок законів, але її елементи простежуються в хроніках і житіях, а саме в окремих повідомленнях Тітмара¹³¹, Саксона¹³² та Гельмольда¹³³. Вони висвітлюють спосіб ухвалення судових рішень у лютичів, ранів і вагрів, відповідно.

У дохристиянські часи скандинавська культура була усною. Найважливішу інформацію з покоління в покоління передавали шляхом регулярного переповідання та, як наслідок, запам'ятовування ключових сюжетів. Єдиним писемним способом фіксації та передачі відомостей у цей час були рунічні символи. Найбільше таких інскрипцій походить з епохи вікінгів, хоча зустрічаються раніші та пізніші повідомлення¹³⁴.

Написи IX–X ст. зберегли декілька звісток про шведські тінги. Недолік цих джерел – їхня надмірна лаконічність і складність перекладу та інтерпретації, перевага – наближеність у часі до висвітлених подій. А от норвезькі рунічні інскрипції значно рідше зображують суспільні відносини. Переважна більшість написів збереглася в Упланді, зокрема, там знайдено два камені з інскрипціями

¹²⁷ Ibid. P. 27.

¹²⁸ Sanmark A. The communal nature of the judicial systems in early medieval Norway. *Collegium Medievale*. 2006. № 19. P. 33.

¹²⁹ Ibid. P. 34.

¹³⁰ Ibid. P. 58.

¹³¹ Thietmari. Lib. VI. Cap. 25. P. 148.

¹³² Saxo Grammaticus. *Gesta Danorum*. Vol. 2. Lib. XIV. Cap. 30.2.–30.3. P. 1228, 1230.

¹³³ Helmoldi. Lib. I. Cap. 84. P. 159–160.

¹³⁴ Jesch J. Runes and Words: Runic Lexicography in Context. *Futhark. International Journal of Runic Studies* / eds. J. E. Knirk, H. Williams, assistant ed. M. Bianchi. 2013. № 4. P. 77.

IX ст.¹³⁵ та напис присвячений військовому лідеру Ярлабанкі¹³⁶.

Дослідження тінгів у ранній період їхнього існування, тобто наприкінці залізної доби та в епоху вікінгів, уможлиблюють топонімічні дані. На основі цих відомостей науковці встановлюють розташування зібрань у співвідношенні з адміністративною організацією та з іншими важливими центрами. Топоніми запозичено з опрацювань С. Брінка, який вивчає особливості раннього шведського суспільства¹³⁷. Поєднання наративних, археологічних, правових, епіграфічних і топографічних джерел сприяє всебічному дослідженню скандинавських і слов'янських асамблей.

Отже, саги є наративними творами, вкоріненими в усній традиції та записаними значно пізніше від більшості висвітлених у них подій. Їхню розповідь побудовано за хронологічним принципом. У фокусі текстів перебуває діяльність конунгів, але водночас у них висвітлено й суспільно-політичну роль бондів, а саме їхню участь у зібраннях. Саги містять художню складову, пропагують певну ідеологію. На означення декількох типів асамблей використано різні назви (*þing*, *alþing*, *húsping*). Основний акцент зроблено на їхньому політичному вимірі. Найчастіше про тінги розповідають “Сага про Гакона Доброго”, “Сага про Олава Трюгвасона”, “Сага про Олава Святого”, “Сага про Магнуса Ерлінгсона”. Зібрання переважно фігурують у сюжетах про кризові події та боротьбу за владу.

Розповіді про тінги пов'язані з такими ситуаціями, як протистояння між правителями, конфлікти між конунгом і бондами. Причинами частих згадок про асамблеї можуть бути суспільні реалії та специфіка джерел. Саги інформують про ініціаторів скликання тінгів, основну причину зібрань, місця зборів, зрідка

¹³⁵ Brink S. Law and legal custom in Viking Age Scandinavia. *The Scandinavians: From the Vendel period to the tenth century. An Ethnographic Perspective. Studies in historical archaeoethnology*. Vol. 5 / ed. J. Jesch. Wodbridge: Boydell, 2002. P. 90.

¹³⁶ Ibid. P. 93.

¹³⁷ Brink S. Political and Social Structures in Early Scandinavia I. A Settlement-Historical Pre-Study of Central Place. *Tor. Journal of Archaeology*. 1996. № 28. P. 235–281; Brink S. Political and Social Structures in Early Scandinavia II. Aspects of Space and Territoriality – The Settlement District. *Tor. Journal of Archaeology*. 1997. № 29. P. 389–437; Brink S. Social Order in the Early Scandinavian Landscape. *Settlement and Landscape* / eds. Ch. Fabech, J. Ringtved. Aarhus: Aarhus University Press, 1999. P. 423–439.

вказують на спосіб оповіщення. Процес тінгу описують декілька слів або висвітлюється ціла розмова між конунгом і бондами.

Літописи зображують руські віча як зібрання міщан. Розквіт цього явища припав на середину XII ст. Літописні повідомлення можна порівнювати з інформацією саг про тінги. Проте можливе тільки епізодичне зіставлення, дослідження окремих аспектів, а не систематичний аналіз скандинавських і руських зборів. Місцеві ранньодержавні віча не відомі, сільських зібрань на Русі не зафіксовано. Повідомлення про асамблеї балтійських слов'ян також пізні, але описують типологічно близьке до тінгів явище.

На відміну від скандинавів, полабські та поморські слов'яни не залишили про себе жодних писемних свідчень. Дослідники змушені розглядати джерела, автори яких представили погляд ззовні, тому не цілком розуміли особливості місцевих устроїв. Під час дослідження таких відомостей потрібно враховувати можливі неточності. Незважаючи на це, в історіографії свідчення німецької та данської наративних традицій вважаються достовірними.

Найбільше про тінги розповідають саги, про віча – хроніки й житія. Повідомлення скандинавських джерел однотипні, записані пізніше від самих подій. Інформація вимагає аналізу особливостей наративів і потребує додаткової верифікації. Відомостей про тінги значно більше, ніж про віча. Отож вивчення слов'янських зібрань вимагає залучення археологічного матеріалу, не стільки для верифікації, скільки для заповнення прогалін.

1.2. Історія вивчення проблематики

У сучасній історичній науці популярністю користуються компаративні студії. Окреслений підхід часто використовують і медієвісти. Дослідники визначають типологію суспільних відносин і владних систем, простежують основні етапи утворення та еволюції ранніх держав. Яскравим прикладом

широкого за охопленням територій і джерельних матеріалів порівняльного дослідження є праця Кароля Модзелевського “Варварська Європа”, присвячена середньовічним германцям і слов’янам з колишніх територій Римської імперії¹³⁸. Результати монографії, про яку схвально відгукнувся Міхал Тимовський¹³⁹, демонструють доцільність застосування компаративного методу.

Медієвісти також зіставляють Північну та Східну Європу, а саме Скандинавію й Русь. Внесок у дослідження теми зробили Леонтій Войтович¹⁴⁰, О. Мельникова, Володимир Петрухін¹⁴¹. На відміну від К. Модзелевського, вони сконцентрували увагу на східних слов’янах і германцях скандинавського походження, що майже не зазнали впливу античної цивілізації¹⁴². Попри це, є небагато розвідок, у яких проаналізовано та зіставлено їхні суспільства. Тому існує потреба подальшого дослідження цієї проблематики, що б дало змогу виробити цілісний погляд на минуле скандинавів і слов’ян.

Історики порівнювали суспільства та політичні системи середньовічних германців і слов’ян, але доволі рідко розглядали Скандинавію. Тож існує небагато досліджень, у яких зіставлено місцеві тінги з вічами. Як наслідок, у таких студіях зазвичай не йшлося про норвезькі чи шведські зібрання¹⁴³. Низка істориків усе ж побіжно висвітлила питання. Лешек Слупецький у монографії про язичницькі культові осередки слов’ян залучив скандинавський матеріал і присвятив незначну увагу локаціям тінгів¹⁴⁴. Пйотр Боронь у дослідженні слов’янського віча декілька разів згадав про ісландські зібрання¹⁴⁵. Насамкінець К. Модзелевський зрідка порівнював ісландські та шведські збори з асамблеями полабських і поморських

¹³⁸ Modzelewski K. *Barbarzyńska Europa*. Warszawa: Iskry, 2004. 520 s.

¹³⁹ Tymowski M. Tribal organizations in prestate Poland (9th and 10th centuries) in the light of anthropological theories of segmentary system and chiefdoms. *Acta Poloniae Historica*. 2009. № 99. P. 25.

¹⁴⁰ Войтович Л. В. Дискусія про ранню державу. С. 7–16.

¹⁴¹ Мельникова Е. А. Древняя Русь и Скандинавия. С. 15–34, 73–100.

¹⁴² Флоря Б. Н. Норвегия и Древняя Русь в эпоху Раннего Средневековья. *Средневековая Русь*. 2016. № 12. С. 7.

¹⁴³ Modzelewski K. Culte et justice. Lieux d’assemblee des tribus germaniques et slaves. *Annales. Histoire, Sciences Sociales*. 1999. № 3. P. 615–636; Modzelewski K. Wiece i banicja. Z porównawczych studiów nad ustrojem plemiennym Germanów i Słowian. *Nauka*. 2005. № 4. S. 41–49.

¹⁴⁴ Słupecki L. P. Slavonic Pagan Sanctuaries. P. 11–23.

¹⁴⁵ Boroń P. Słowiańskie wiece plemienne. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1999. S. 100–101.

слов'ян¹⁴⁶. Отже, більшість студій присвячено або лише тінгам, або тільки вічам, а власне компаративних досліджень майже немає.

Перший етап вивчення тінгів датують XVI–XVII ст. Тоді питанням цікавилися норвезькі та шведські антикварії. Вони ж опублікували перші загальні праці з історії Скандинавії. Їхню увагу насамперед привернули згадки у творах Адама Бременського, Саксона Граматика, Сноррі Стурлусона про важливі місця зібрань у Джелінгу (Данія) та Упсалі (Швеція).

Вивчення зібрань у XIX – першій половині XX ст. перебувало під впливом романтичних і націоналістичних віянь¹⁴⁷. Вони стимулювали зацікавлення археологів та істориків давньою й середньовічною історією своїх країн¹⁴⁸. Важливі праці періоду написали Йоган Фрітзнер¹⁴⁹, В. Шерер¹⁵⁰, Фрідольф Вільдте¹⁵¹, С. Турен¹⁵², О. Альберг¹⁵³. Принагідно дослідники розглядали тінги в межах загальних праць з історії Скандинавії. Внесок у дослідження теми зробили Пітер Футе й Девід Вілсон¹⁵⁴, Кнут Гелле¹⁵⁵, Біргіт і Пітер Соєри¹⁵⁶.

Фахівці висловлювали різні погляди щодо природи германських, зокрема, скандинавських асамблей. У XIX ст. панувала романтична концепція, згідно з якою тінги були виявом германської свободолюбивої натури. Тому науковці здебільшого вважали скандинавські зібрання демократичними інститутами. Також асамблеї розглядали з огляду на поняття *знатне варварство (noble savagery)*. Ніби-то германські племена були нецивілізованими, а водночас під час тінгів обговорювали найважливіші питання. До середини XX ст. великого значення

¹⁴⁶ Modzelewski K. *Barbarzyńska Europa*. S. 370, 391, 400.

¹⁴⁷ Negotiating the North: Meeting-places in the Middle Ages in the North Sea Zone / Semple S. et al. *The Society for Medieval Archaeology Monograph 41* / eds. A. Gutierrez, G. Thomas. London; New York: Routledge, 2021. P. 24–25.

¹⁴⁸ Ibid. P. 33.

¹⁴⁹ Fritzner J. *Þing eðr þjóðarmal Havamal*. *Arkiv for nordisk filologi*. 1883. № 1. P. 22–32.

¹⁵⁰ Scherer W. *Mars thingsus*. *Sitzungsberichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*. 1884. № 25. S. 571–582.

¹⁵¹ Wildte F. *Tingsplatserna i Sverige under förhistorisk tid och medeltid*. *Fornvännen*. 1926. № 21. P. 211–230; Wildte F. *Västergötlands medeltida tingsställen*. *RIG – kulturhistorisk tidsskrift*. 1931. № 14. P. 3–4, 174–184.

¹⁵² Turén S. *Om rätt tingsplats enligt Västmannalagen*. *Västmanlands fornminnesförenings årsskrift*. 1939. № 27. P. 5–16.

¹⁵³ Ahlberg O. *Tingsplatser i Södermanland och Närke före tillkomsten av 1734 års lagar*. *Rig*. 1946. № 29. P. 96–125.

¹⁵⁴ Foote P. G., Wilson D. M. *Wikingowie*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1975. S. 372–386.

¹⁵⁵ Helle K. *Gulatinget og Gulatingslova*. Leikanger: Skald, 2001. P. 76–81.

¹⁵⁶ Sawyer B., Sawyer P. *Medieval Scandinavia*. P. 80–99.

дослідники надавали “Германії” (“Germania”) Тацита, яка висвітлює зібрання германців у I ст.¹⁵⁷.

Із 70-х рр. XX ст. тінг досліджують як одне з основних місць суспільних контактів і використовують такі поняття, як *відчуття місця (sense of place)*, *місциність (placelessness)* і *любов до місця (topophilia)*. У 90-х рр. XX ст. й на початку XXI ст. набув популярності феноменологічний підхід у вивченні тінгів, застосований, наприклад, у працях Крістіана-Норберга Шульца, який задіяв римське поняття *дух місця (genius loci)*¹⁵⁸.

Сучасні дослідники тінгу зазвичай опираються на археологічні відомості, зокрема, ідентифікують місця зібрань у ландшафті¹⁵⁹, аналізують їхній вплив на формування ранніх скандинавських суспільств¹⁶⁰. Марі Одегор досліджує взаємозв'язки між формуванням скандинавських держав і діяльністю тінгів у південно-східній Норвегії, розглядає систему зібрань у провінції Боргартінг, зіставляє розташування адміністративних центрів і тінгових місць¹⁶¹, окреслює діяльність норвезьких зборів¹⁶². Стефан Брінк вивчає правову діяльність асамблей¹⁶³, звертає увагу на розташування тінгів¹⁶⁴. Александра Санмарк розглядає їхніх учасників, окреслює роль жінок у зібраннях¹⁶⁵. Наташа Мехлер аналізує місце проведення головного тінгу Ісландії Тінгвеллір¹⁶⁶. Судові збори в

¹⁵⁷ Iversen F. *Concilium and Pagus: Revisiting the Early Germanic Thing System of Northern Europe. Debating the Thing in the North I*. P. 5.

¹⁵⁸ Iversen F. *Community and Society: The Thing at the Edge of Europe. Debating the Thing in the North II*. P. 1.

¹⁵⁹ Sanmark A. Archaeological analysis and mapping in the identification of assembly sites. *Norwegian Archaeological Review*. 2011. № 44 (1). P. 99–101.

¹⁶⁰ Sanmark A., Semple S. Assembly in North West Europe: Collective Concerns for Early Societies? *European Journal of Archaeology*. 2013. № 16 (3). P. 518–542.

¹⁶¹ Ødegaard M. State Formation, Administrative Areas, and Thing Sites in the Borgarthring Law Province, Southeast Norway. *Debating the Thing in the North I*. P. 42–63.

¹⁶² Ødegaard M. Thing sites, cult, churches, games and markets in Viking and Medieval southeast Norway (AD c. 800–1600). *World Archaeology*. 2018. № 50 (1). P. 150–164.

¹⁶³ Brink S. Legal Assembly Sites in Early Scandinavia. *Assembly Places and Practices in Medieval Europe* / Eds. A. Pantos, S. Semple. Dublin: Four Courts Press, 2002. P. 205–216.

¹⁶⁴ Brink S. Political and Social Structures in Early Scandinavia I. P. 235–281.

¹⁶⁵ Sanmark A. Women at the Thing. *Nordic women in the Viking Age* / eds. N. Coleman, N. L. Løkka. Oslo: Scandinavian Academic Press, 2014. P. 85–100.

¹⁶⁶ Mehler N. Þingvellir. P. 69–81.

південно-західній Норвегії розглядають О. Грім та Ф.-А. Стилегар¹⁶⁷.

Фроде Іверсен опрацьовує проблематику державотворчих процесів, звертає увагу на важливу роль тінгів¹⁶⁸. Науковець аналізує, як саме невеликі громади контактували одна з одною та утворювали більші спільноти, як цим процесам сприяло регулярне проведення зібрань¹⁶⁹. Фроде Іверсен розглядає тінги, які діяли на континенті й у Скандинавії в VI–XII ст., зокрема, формування тінгових систем і взаємозв'язок цих процесів з розвитком державних утворень. Фахівець також розглядає судовий і законодавчий аспекти асамблей і мережі, які вони утворювали¹⁷⁰. Джон Микінг вивчає участь селян у норвезьких тінгах¹⁷¹. Інгер Сторлі досліджує судові збори¹⁷², звертає увагу на їхню правову діяльність і на її взаємозв'язок з еволюцією германських суспільств¹⁷³.

Пол Барнвел наголошує на важливості середньовічних політичних асамблей і зазначає, що їм складно дати чітку дефініцію¹⁷⁴. З огляду на такі міркування зібрання розуміються доволі широко, як публічні контакти, наділені суспільною чи політичною вагою. Крім того, Тімоті Ройтер стверджує, що “фраза ‘асамблейна політика’ [...] стосується політики, яку здійснювали *через* асамблеї та політики, яку конструювали *на* [курсив автора. – Н. Р.] асамблеях”¹⁷⁵. Отже, дослідник підкреслює перформативний аспект середньовічних асамблей.

¹⁶⁷ Grimm O., Stylegar F.-A. Court sites in southwest Norway. P. 111–134.

¹⁶⁸ Iversen F. Houses of Commons, Houses of Lords? The Thing on the Threshold of Statehood in Rogaland, Western Norway in the Merovingian and Viking Ages. *Nordic Middle Ages – Artefacts, Landscapes and Society. Essays in Honour of Ingvild Øye on her 70th Birthday. University of Bergen Archaeological Series. № 8* / Eds. I. Baug, J. Larsen, S. S. Mygland. Bergen: University of Bergen, 2015. P. 169–186.

¹⁶⁹ Iversen F. Community and Society. P. 1–17.

¹⁷⁰ Iversen F. *Concilium and Pagus*. P. 5–17.

¹⁷¹ Myking J. R. Peasant participation in local thing and conflict handling institutions in Norway from the 13th century to the end of the Early Modern Period. *Bauern zwischen Herrschaft und Genossenschaft. Peasant relations to Lords and Government. Scandinavia and the Alpine region, 1000–1750* / eds. J. R. Myking, G. Thoma, T. Iversen. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag, 2007. P. 187–204.

¹⁷² Storli I. ‘Barbarians’ of the north: Reflections on the Establishment of courtyard sites in North Norway. *Norwegian Archaeological Review*. 2000. № 33 (2). P. 81–103.

¹⁷³ Storli I. Court sites of arctic Norway. P. 128–144.

¹⁷⁴ Barnwell P. S. Political Assemblies: Introduction. *Political Assemblies in the Early Middle Ages. SEM. Vol. 7* / eds. P. S. Barnwell, M. Mostert. Turnhout: Brepols, 2003. P. 1.

¹⁷⁵ Reuter T. Assembly Politics in Western Europe from the Eighth Century to the Twelfth. *The Medieval World* / eds. P. Linehan, J. L. Nelson. London; New York: Routledge, 2001. P. 432.

Сучасні історики часто визначають і розглядають скандинавські зібрання пізньої залізної доби та Середніх віків, як ритуальний простір¹⁷⁶. З такої точки зору тінги оцінюють автори декількох найновіших статей і розділів у колективних монографіях. Тімоті Карлайсл і Карен Мілек стверджують, що у Скандинавії загалом і в Ісландії, зокрема, “єдності спільноти досягали завдяки складному набору безпосередніх суспільних взаємин, які формалізували на локальних, регіональних і загальнодержавних асамблеях”¹⁷⁷.

Дослідники Скандинавії пізньої залізної доби та Середніх віків часто вивчають “ритуалізовані акти та фокусуються на політичних зібраннях і бенкетах”, зазначає Ларс Германсон¹⁷⁸. На його думку, вони пояснюють ритуали, “як раціональні техніки, які насправді чогось досягали; акти були *перформативними* [курсив автора. – Н. Р.] а не лише репрезентативними”¹⁷⁹. Ритуали, пише Філіп Бюк, “є складним пунктом входу в ранньосередньовічну політичну культуру”¹⁸⁰. Насамкінець Т. Ройтер наголошує на важливості асамблей для середньовічних політій і політики¹⁸¹. Локації різних скандинавських зібрань становили ритуальний простір і місця для ритуальної комунікації.

У праці “На асамблеї: Дослідження ритуального простору” (2015) А. Санмарк аналізує скандинавські зібрання як сакральний простір і звертає увагу на два місця зборів – шведські Анундшоґ і Стару Упсалу¹⁸². Дослідниця розглядає, “як політичні еліти й ширша ритуальна спільнота використовували простір”¹⁸³. На

¹⁷⁶ Rizun N. T. Scandinavian thing-assemblies and cultic sites as ritual space: research status. *Ethnic History of European Nations: Collection of scientific works*. 2021. № 64. P. 7–14.

¹⁷⁷ Carlisle T., Milek K. Constructing society in Viking Age Iceland: Rituals and power. *The Farm as a Social Arena* / eds. L. H. Dommasnes, D. Gutschmidl-Schumann, A. T. Hommedal. Münster: Waxmann, 2016. P. 246.

¹⁷⁸ Hermanson L. Introduction: Rituals, Performatives, and Political Order in Northern Europe c. 650–1350. *Rituals, Performatives, and Political Order in Northern Europe, c. 650–1350. RITUS*. Vol. 7 / eds. W. Jezierski, L. Hermanson, H. J. Orning, Th. Småberg. Turnhout: Brepols, 2015. P. 1.

¹⁷⁹ Ibid. P. 2.

¹⁸⁰ Buc Ph. Pułapki rytuału. Między wczesnośredniowiecznymi tekstami a teorią nauk społecznych / przekład i redakcja naukowa M. Tomaszek. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2011. P. 9.

¹⁸¹ Reuter T. Assembly Politics. P. 432–433.

¹⁸² Sanmark A. At the Assembly: A Study of Ritual Space. *Rituals, Performatives, and Political Order*. P. 79.

¹⁸³ Ibid. P. 80.

думку А. Санмарк, “більшість ритуалів [...] відбувалися під контролем еліт”¹⁸⁴. Деякі відомості вказують, що нижчі верстви суспільства також здійснювали ритуальні акти під час асамблей¹⁸⁵. У праці здійснено перформативний аналіз ритуалів. З цього слідує, що “їхнє проведення досягало зміни”¹⁸⁶. У дослідженні під скандинавською асамблеєю розуміється замкнений сакральний простір із суворішими покараннями. Межі демаркували це місце, а табу визначали його. Александра Санмарк стверджує, що неможливо відрізнити місця тінгів і культу, хоча й одні, й інші становлять сакральний простір. Тінги могли відбуватись у місцях культу (*vi*), але локації тінгів не використовували для культових цілей¹⁸⁷.

Олоф Сунквіст погоджується, що чіткі межі демаркували простір асамблей і стверджує, що джерела описують Фростатінг як замкнене місце. Дослідник вказує на фразу сакральні зв’язки (*véþond*) й наголошує на її зв’язку з фразою сакральний простір (*vé*). Такі іменники, як сакральність асамблеї (*þinghelgi*) та мир асамблеї (*friðr*) також пов’язані. За жодних обставин статус тінгів не міг бути порушений. Олоф Сунквіст інтерпретує Фростатінг як соціальний мікрокосмос, репрезентований людьми з конкретних провінцій (*fylki*). Ця асамблея символізувала спільноти, об’єднані одним законом. Палиці, які мали символічне значення серед германців, розділяли на зібранні сакральний і профанний простори¹⁸⁸.

На думку А. Санмарк асамблеї становили закриті сакральні локації. Було зрозуміло, де починалась і де закінчувалась участь у виступі. Природні та створені людиною межі, такі як вода, болота й дерев’яні стовпи демаркували цей простір. Вхід у закриту локацію був обмеженим і ритуалізованим¹⁸⁹. Олоф Сунквіст також

---

¹⁸⁴ Ibid.

¹⁸⁵ Ibid.

¹⁸⁶ Ibid. P. 81.

¹⁸⁷ Ibid. P. 87–88.

¹⁸⁸ Sundqvist O. Sacred Sites, Ritual Restrictions and Religious Strategies for Rulership. *An Arena for Higher Powers: Ceremonial Buildings and Religious Strategies for Rulership in Late Iron Age Scandinavia. Numen Book Series. Vol. 150.* Leiden: Brill, 2016. P. 299–300.

¹⁸⁹ Sanmark A. At the Assembly. P. 99, 101–102.

наголошує на важливості табу та демаркації ландшафту¹⁹⁰. Александра Санмарк звертає увагу на театральний характер асамблей. Місце зустрічі мало територію для сцени й ще одну для глядачів¹⁹¹. Оскільки асамблейні ритуали були перформативними, вони створювали сакральний простір і формували колективну пам'ять. Ритуальні акти були строго організовані й обмежені, хоча деколи вони починалися до зібрань у формі процесій, що йшли від ферми до місця асамблеї. Ця особливість проявилася в розвиненій системі доріг, які оточували більшість локацій тінгів¹⁹². Асамблейні ритуали комунікували перманентність і стабільність¹⁹³.

Крім того, А. Санмарк стверджує, що еліти організовували асамблеї, щоб отримати й зберегти політичну владу¹⁹⁴. Олоф Сунквіст також вважає, що скандинавські правителі легітимізували авторитет, виконуючи ритуальні ролі на публічних зібраннях, які забезпечували антураж для демонстрації влади¹⁹⁵. Обидва дослідники вивчають владні стратегії верхівки суспільства.

У статті “Досягнення миру через ритуали в місцях конфронтації в епоху вікінгів” (2017) Стефан Ольсон вивчає способи вирішення конфліктів за допомогою ритуалів, окреслює території конфронтацій, на яких обговорювали зовнішньо- та внутрішньополітичні питання¹⁹⁶. Ритуали, такі як клятви, відігравали роль регуляторних рамок. Тінги, ринки та церкви є варіантами комунікативного простору¹⁹⁷. Як і А. Санмарк, С. Ольсон вважає, що місця тінгів (*tingsplatser*) і локації культу були багатофункціональними. Зокрема, вони відігравали важливу комунікативну роль. Мобільність була характерною й для

¹⁹⁰ Sundqvist O. Sacred Sites. P. 290.

¹⁹¹ Sanmark A. At the Assembly. P. 103.

¹⁹² Ibid. P. 105–106.

¹⁹³ Ibid. P. 110.

¹⁹⁴ Ibid. P. 104.

¹⁹⁵ Sundqvist O. An Arena for Higher Powers. Cult Buildings and Rulers in the Late Iron Age and the Early Medieval Period in the Mälars Region. *Ideology and Power*. P. 166.

¹⁹⁶ Olsson S. Peace Agreements through Rituals in Areas of Confrontation in the Viking Age. *Temenos – Nordic Journal of Comparative Religion*. 2017. № 53 (2). P. 265.

¹⁹⁷ Ibid. P. 278.

місць тінгів, і для культових осередків, тому складно відрізнити акт зібрання від його місця.

Учений стверджує, що миру досягали за допомогою ритуалів і церемоній. Стосунки встановлювали завдяки принесенню клятви, обміну дарами, бенкетам, сплаті данини тощо. Зазначені ритуали проводили в місцях асамблей і будівлях для зустрічей. Комунікація також відбувалася на ринках і в інших тимчасових локаціях¹⁹⁸. Встановлення ісландського альтінгу було наслідком численних конфліктів. У результаті конфронтації витворився комунікативний простір. Місцями вирішення конфліктів були й культові будівлі та ферми¹⁹⁹. Стефан Ольсон інтерпретує зібрання як місця для проведення перформативних ритуалів, унаслідок яких досягали змін²⁰⁰.

У статті “*Bing goða* – Міфологічне місце асамблеї” (2013) Нанна Локка досліджує образ тінгів у міфологічних сюжетах, описаних у таких наративних джерелах як “Мова Грімніра” (“*Grímnismál*”), “Пророкування Вьольви” (“*Völuspá*”), “Мова Високого” (“*Hávamál*”), “Пісня про Гюміра” (“*Hymskviða*”). На основі цього матеріалу дослідниця розглядає наявні у скандинавській поезії розповіді, присвячені локаціям асамблей і їхніми основним учасникам – язичницьким богам. Нанна Локка стверджує, що мотив місця зібрання є одним із центральних у джерелах²⁰¹.

Міфологічний тінг, розташований поблизу легендарного дерева Ігдрасиля, зображений як обмежений чотирма ріками, що свідчить про сакральність цієї території. Одні річки символізують неконтрольовану природу, тоді як інші репрезентують контроль, владу й багатство²⁰². Нанна Локка пояснює, що цей контраст між невпорядкованим, диким і впорядкованим, визначеним пропагує

¹⁹⁸ Ibid. P. 267–269.

¹⁹⁹ Ibid. P. 274–275.

²⁰⁰ Ibid. P. 277.

²⁰¹ Løkka N. *Bing goða* – The Mythological Assembly Site. *Debating the Thing in the North I*. P. 18–19.

²⁰² Ibid. P. 20–21.

“етос спільноти, колективний ідеал”²⁰³. Місця тінгів функціонували не лише як простір для дискусій і прийняття рішень, але також як місця для ритуалів, які давали змогу отримати приховану мудрість. Міфологічні тінги репрезентували ієрархію в межах космосу та суспільства. Доля була вищою, ніж боги, а їхнім найкращим засобом контролю над подіями були асамблеї²⁰⁴.

Сюжет іншої історії демонструє, що міфологічний тінг був пов’язаний з такими ритуальними предметами як казан і палиці. Перший був надзвичайно важливим для скандинавських суспільств та їхніх вірувань, а другі використовували в ритуалах передбачень і пророцтв. Міфологічні джерела вказують на стосунок тінгу до різних ритуальних актів²⁰⁵. Олоф Сунквіст стверджує, що скандинавським правителям було потрібно з’являтися на різних публічних зібраннях, здійснювати ритуали й у такий спосіб легітимізувати владу²⁰⁶. Згідно з іншим міфологічним наративом, боги взяли під контроль пивний казан і принесли його на місце тінгу. Локацію зображено як пов’язану із розвитком космічного порядку. Вона забезпечувала простір для ритуальних актів²⁰⁷.

У статті “Сакральні місця права в едичній поезії: Відображені в реальному житті?” (2013) Ан Ірен Рісу досліджує розповіді про тінги в едичній поезії. Подібно до міфологічних мотивів, які аналізує Н. Локка, поетичні описи вказують на центральність асамблей у скандинавських суспільствах. Ан Ірен Рісу вважає, що мешканці Скандинавії в епоху вікінгів намагалися створити ідеальне місце тінгу, яке б нагадувало зібрання з едичної поезії. Вони зображені як оточені річками й деревами²⁰⁸. Вода є межею “між щоденними подіями та подіями, які відбувалися зрідка”²⁰⁹. Джерела демонструють важливість правильності дій під

²⁰³ Ibid. P. 21.

²⁰⁴ Ibid. P. 21–22.

²⁰⁵ Ibid. P. 23.

²⁰⁶ Sundqvist O. An Arena for Higher Powers. P. 166.

²⁰⁷ Løkka N. *Þing goða*. P. 23, 25.

²⁰⁸ Riisøy A. I. Sacred Legal Places in Eddic Poetry – Reflected in Real Life. *Debating the Thing in the North I*. P. 28–29.

²⁰⁹ Ibid. P. 29.

час асамблей. А от невідповідна поведінка могла призвести до вигнання²¹⁰. Олоф Сунквіст також наголошує на стосунку асамблей до скандинавської міфології та релігії²¹¹. Отже, на думку А. І. Рісу, місце тінгу було сценою для забезпечення соціальних, релігійних і судових функцій. Боги брали участь у асамблеях для того, щоб приймати рішення, дискутувати²¹².

У дослідженні “Місця судів і їхній культовий контекст” (2017) Ф. Іверсен аналізує локації зібрань і стверджує, що “ціллю статті є виявлення міри централізації релігійного ритуалу в Скандинавії другої половини першого тисячоліття. До головних питань статті належать: локація місць культу, їхні особливості та ознаки, а також території, які вони репрезентували”²¹³. Місця судів можуть бути або не бути еквівалентними місцям тінгів. Вони репрезентували простір для публічних зустрічей, який використовували для “соціальних/культурних, судових, ритуальних і військових цілей”²¹⁴. Питання полягає в тому, чи суди відігравали лише роль асамблей, чи також культових осередків²¹⁵.

Фроде Іверсен стверджує, що місце зібрання в Скай (поселення на території внутрішнього Тронделагу, Норвегія) існувало для “зібрань культової, судової та військової форм”²¹⁶, а відповідно – наголошує на його багатофункціональності. Дослідник вважає, що суди, розташовані поблизу захоронень, репрезентували “зв’язок з предками й колишніми лідерами суспільства”²¹⁷. Це становить їхню культову (ритуальну) функцію, яка проявлялась у вигляді поклоніння предкам. Місця судів використовували для проведення бенкетів, які могли відбуватися під

---

²¹⁰ Ibid. P. 29.

²¹¹ Sundqvist O. Custodian of the Sanctuary: Protecting Sacred Space as a Ritual Strategy for Gaining Legitimacy and Power in Pre-Christian Scandinavia. *Rituals, Performatives, and Political Order*. P. 120–121.

²¹² Riisøy A. I. Sacred Legal Places. P. 30, 32.

²¹³ Iversen F. Courtyard sites and their cultic context. *Religion, cults & rituals in the medieval rural environment. Ruralia*. 2017. № 11. P. 26.

²¹⁴ Ibid. P. 30.

²¹⁵ Ibid.

²¹⁶ Ibid. P. 32.

²¹⁷ Ibid. P. 35.

час асамблей. Ці локації відігравали роль ритуального простору²¹⁸. Александра Санмарк вважає, що скандинавські релігія й право були репрезентовані в ландшафті за допомогою ритуалів, які задіювали створені людиною особливості²¹⁹. Андерс Андрен також звертає увагу на важливість ритуального ландшафту. Як і Ф. Іверсен, він стверджує, що культові місця були багатофункціональними й часто їх оточували кургани, захоронення та вотивні дерева²²⁰.

У дослідженні “Охоронець святилища: Захист сакрального простору як ритуальна стратегія здобуття легітимності та влади у дохристиянській Скандинавії” (2015) О. Сунквіст аналізує перформативний вимір місць культу. Науковець досліджує, як локальні правителі конструювали владу за допомогою ритуалів і що поєднувало лідерів зі святилищами. Олоф Сунквіст розглядає різні аспекти сакрального простору й запроваджує таке поняття, як *сторож місця культу* чи *сторож святилища*. Дослідник ідентифікує три функції ритуалів, які проводили в місцях культу: *демонстрація* влади, *конструювання* дистанції між правителем і спільнотою та *оркестрування* місця лідера у космосі²²¹.

Олоф Сунквіст аналізує скандинавську поему “Інглінгтал” і виокремлює такі слова як *vordr* (хранитель, сторож, заступник), *vestallr, ve* (сакральне місце, святилище) і *stallr* (п’єдестал, подіум). Науковець робить висновок про те, що джерело описує подіум для культового зображення сторожа. Відповідно, на його думку, скандинавські правителі були пов’язані з культовими місцями (сакральний простір) і ритуалами (ритуальні об’єкти). Найскладнішою є проблема інтерпретації цього зв’язку. Зокрема, О. Сунквіст стверджує, що правителів і святилища поєднували ритуали та ідеологія. Язичницькі лідери часто створювали

---

²¹⁸ Ibid.

²¹⁹ Sanmark A. At the Assembly. P. 85.

²²⁰ Andrén A. The significance of places: the Christianization of Scandinavia from a spatial point of view. *World Archaeology*. 2013. № 45 (1). P. 38–40.

²²¹ Sundqvist O. Custodian of the Sanctuary. P. 113–115.

або знищували культові місця й будівлі. Контроль над сакральним простором був одним з дієвих методів усунення конкурентів²²².

Олоф Сунквіст досліджує “Книгу про заселення” і наголошує на заборонах, які були притаманні більшості сакральних місць. Ця особливість культових локацій (*vi*) також була характерною для культових будівель (*hof*). Такі звичаї існували серед германців і слов’ян. У більшості випадків вождь захищав сакральний простір. Олоф Сунквіст вважає, що в цьому аспекті тінги не дуже відрізнялися від осередків культу²²³. Крім того, він наголошує на фразі *granda vé* (“шкодити або ранити святилище”)²²⁴, відповідно, вказує на важливість його захисту²²⁵.

Локації культу, як і місця асамблей, становили сакральний простір, репрезентували арену, на якій правителі демонстрували владу за допомогою церемоній. Заборони й табу існували для того, щоб допомагати їм. Тому зброя була заборонена на асамблеях²²⁶. Андерс Андрен також наголошує на існуванні заборон у культових місцях і будівлях²²⁷. Олоф Сунквіст визначає сакральний простір як “місце, де переважали ритуальні та релігійні заборони”²²⁸.

Дослідник стверджує, що поема “Велекла” (“*Vellekla*”) і сага “Красива Шкіра” (“*Fagrskinna*”) становить водночас релігійне та ідеологічне повідомлення. Йдеться про те, що лише правитель, який здатний захистити місце культу, підтримати його правила й у такий спосіб здобути підтримку богів, може керувати підданими. “Велекла” повідомляє, що один язичницький ярл відбудував знищене місце культу. Поема натякає на Рагнарок, оскільки він здійснив пророцтво про відновлення світу²²⁹. Олоф Сунквіст інтерпретує цю інформацію як текстуальний

---

²²² Ibid. P. 114–118.

²²³ Ibid. P. 122–124.

²²⁴ Ibid. P. 125.

²²⁵ Ibid.

²²⁶ Ibid.

²²⁷ Andrén A. The significance of places. P. 40.

²²⁸ Sundqvist O. Custodian of the Sanctuary. P. 126.

²²⁹ Ibid. P. 131–132.

засіб, “використаний щоб створити авторитет і легітимність”²³⁰. Відновлення місць культу давало змогу зберегти стару традицію (*forn siðr*) й стан спільноти. Наратив описує поведінку легітимного язичницького лідера²³¹.

Місця культу, такі як церемоніальні будинки й зали для зустрічей, часто відбудовували. Так само відновлювали святилища під відкритим небом. Олоф Сунквіст пояснює такі дії, як символічне відновлення Асгарду. Такий ритуал був подібним до календарних церемоній. Перформативний акт демонстрував спільноті, що правитель поновив зв’язок з міфічним світом. Новий лідер, який відбудував старе святилище, міг у такий спосіб кинути виклик існуючій ієрархії. Ритуали також проводили для того, щоб закрити культове місце²³². Олоф Сунквіст пояснює таку дію “як символічний акт зречення”²³³.

У статті “Королі, вожді та публічний культ у дохристиянській Скандинавії” (2014) Лассе Сонне розглядає участь правителів у язичницьких церемоніях. Учений бере до уваги теорію сакрального короля, яка стверджує сакральність скандинавських правителів і яка була популярною в середині ХХ ст. А от сучасні історики часто критикують її основні позиції. Лассе Сонне обговорює лише один аспект концепції, а саме розглядає участь дохристиянських правителів у публічному культі та досліджує їхню роль у церемоніях. Серед них, конунг (*konungr*) або король (*rex*), а також лідери локальних і регіональних політичних утворень²³⁴.

Критики стверджують, що скандинавські джерела не дають підстав для формулювання теорії сакрального короля. Лассе Сонне запитує, як саме локальні, регіональні та надрегіональні правителі брали участь у публічному культі. Дослідник стверджує, що саги містять ненадійні наративи. Тому аналіз творів

---

²³⁰ Ibid. P. 132.

²³¹ Ibid.

²³² Ibid. P. 133–134.

²³³ Ibid. P. 134.

²³⁴ Sonne L. Kings, chieftains and public cult in pre-Christian Scandinavia. *Early Medieval Europe*. 2014. № 22 (1). P. 53–54.

повинен базуватися на компаративному підході²³⁵. Лассе Сонне визначає публічний культ “як набір релігійних ритуалів, які здійснювали від імені усіх або більшості представників будь-якого соціального сегменту на будь-якому рівні інтеграції, вищому, ніж просте фермерство чи міське господарство”²³⁶. А от інші варіації культу науковець розуміє як приватні²³⁷.

Обмежені відомості написів на рунічних каменях й інші писемні джерела вказують на те, що королі та ярли зрідка були лідерами культових церемоній²³⁸. Існує ще менше інформації про таку роль ісландських вождів (*goði*). Але більшість таких подій були приватними. Представники інших соціальних прошарків, які володіли достатніми знаннями й багатством, також керували релігійними церемоніями. Як і О. Сунквіст, Л. Сонне наголошує на тому, що правителі всіх рангів були відповідальними за підтримання місць культу²³⁹.

У статті “Церемоніальна будівля як ‘дім богів’? Центральні споруди в центральному місці Упакри” (2011) Ларс Ларсон аналізує останні археологічні відкриття, які проливають світло на Швецію залізної доби та епохи вікінгів. Серед них, добре збережені залишки унікальної будівлі, великого будинку із трьома входами, з’єданого з меншими спорудами. Археологи знайшли місце для вогнища, жертовну яму та численні артефакти, а також ідентифікували, що споруду відбудовували багато разів²⁴⁰.

Будівля в Упакрі мала високі стіни й дах і була розташована на краю плато. Локацію будинку можна було побачити з великої віддалі. На думку Л. Ларсона, місце вибрали невипадково. Кургани, бруківка й поклади зброї оточували споруду. Дослідження цього археологічного об’єкту підтвердило його довгу

²³⁵ Ibid. P. 55–56.

²³⁶ Ibid. P. 56.

²³⁷ Ibid.

²³⁸ Ibid. P. 57–60.

²³⁹ Ibid. P. 66–68.

²⁴⁰ Larsson L. A ceremonial building as a ‘home of the gods’? Central buildings in the central place of Uppåkra. *The Gudme-Gudhem phenomenon: papers presented at a workshop organized by the Centre for Baltic and Scandinavian Archaeology (ZBSA) (Schleswig, April 26th and 27th, 2010). Schriften des Archäologischen Landesmuseums. Vol. 6 / eds. O. Grim, A. Pesch. Neumünster: Wachholtz Verlag, 2011. P. 191.*

тривалість, а саме функціонування від римської залізної доби до епохи вікінгів. Ці відомості засвідчують, що йдеться про центральне місце²⁴¹.

Лідія Карстенс, яка розглядає розвиток скандинавського залу для зустрічей (*høll*) від залізної доби до епохи вікінгів, також наголошує на важливості висоти таких споруд, що давало змогу справити сильне враження на потенційних глядачів. Така будівля мала декілька входів, які використовували у ритуалах входу. В залах правителі та їхні люди проводили культові церемонії та організовували бенкети²⁴². На думку Л. Карстенс, така подія “була актом гостинності, але також шляхом політичного управління”²⁴³.

Ларс Ларсон стверджує, що не очевидно як ідентифікувати будівлю в Упакрі, хоча скоріш за все це був зал. Такі споруди використовували для ритуалів, які були важливими для локальних лідерів і регіональних спільнот. Складно ідентифікувати ритуальні будівлі, оскільки вони дуже відрізнялися. Ларс Ларсон вважає, що існування значних відмінностей між ними неочікуване. На його думку, ритуальні споруди були відомі не лише представникам конкретної спільноти, а й чужинцям²⁴⁴. Цей зал є унікальним у поселенні в Упакрі, зокрема завдяки своєму статусу та архітектурі. Він існував упродовж тривалого періоду (200–950), на відміну від інших будівель його ніколи не спалювали та знищували в будь-який інший спосіб. Незважаючи на зміни в соціальному порядку й у світогляді мешканців Упакри, церемоніальну будівлю постійно використовували²⁴⁵.

Як і Л. Ларсон, Л. Карстенс наголошує, що місце для вогнища було важливим елементом кожного залу для зустрічей і пояснює що його використовували не для приготування їжі, а для культових церемоній. Переважно ці будівлі були оточені курганами. Також дослідниця наголошує, що такі споруди

²⁴¹ Ibid. P. 195–196.

²⁴² Carstens L. Powerful space. The Iron-Age hall and its development during the Viking Age. *Viking Worlds: Things, Spaces and Movement* / eds. M. H. Eriksen, U. Pedersen, B. Rundberget, I. Axelsen, H. L. Berg. Oxford, Philadelphia: Oxbow Books, 2014. P. 16.

²⁴³ Ibid.

²⁴⁴ Larsson L. A ceremonial building. P. 199–201.

²⁴⁵ Ibid. P. 203.

існували дуже довгий час (століття) й після того як їх покидали до них ставилися в особливий спосіб. Спалення залу символізувало кінець конкретної династії. Тому будівлі такого типу потрібно інтерпретувати як символи влади²⁴⁶.

У розділі під назвою “Сакральні місця, ритуальні заборони та релігійні стратегії правління” (2016) О. Сунквіст аналізує зали для зустрічей і ритуали, які там відбувались. У давньосканд. мові прикметник *heilagr* означає *священний* і вказує на сакральний простір. Таким місцям були притаманні ритуальні заборони й табу, вони були пов’язані з політичними стратегіями правителів. У цих локаціях лідери з усіх соціальних рівнів здійснювали ритуальні акти різної політичної ваги. Зокрема, роль правителів була важливою під час ритуалів освячення залів²⁴⁷.

На думку О. Сунквіста, важливе питання полягає в тому, коли саме правителі обмежували культові місця й будівлі. Простір залів для зустрічей вважався сакральним під час бенкетів та інших культових подій. У скандинавських джерелах ритуальну роль таких споруд засвідчує слово *hof*. На тінгах більшість заборон переставали діяти після закінчення їхнього проведення. Фростатінг був захищений миром (*fridr, grid*), який був активним лише до закінчення зібрання. Під час асамблеї священність (*binghelgi*) не можна було порушувати. Водночас деякі ритуальні заборони були перманентними²⁴⁸.

У дослідженні “Арена для вищих сил. Культові споруди та правителі в регіоні Малар у пізню залізну добу й ранні середні віки” (2011) О. Сунквіст розглядає функції культових будівель. Науковці вважають, що скандинавські суспільства регулярно використовували ритуали, які символізували владу. Ідея дослідження полягає в аналізі культових споруд у довгостроковій перспективі (400–1100). Окреслений підхід дає змогу простежити, як відбувався перехід від язичницьких залів для зустрічей до християнських церков²⁴⁹.

²⁴⁶ Carstens L. Powerful space. P. 17–19.

²⁴⁷ Sundqvist O. Sacred Sites. P. 290–292.

²⁴⁸ Ibid. P. 302–304.

²⁴⁹ Sundqvist O. An Arena for Higher Powers. P. 163.

Олоф Сунквіст стверджує, що зібрання під відкритим небом були важливими у язичницькій та християнській Скандинавії, давали змогу правителям здійснювати ритуали, демонструвати владу й багатство. Дослідник припускає подібну роль зібрань, які відбувалися в таких місцях, як зали для зустрічей і церкви. Вони репрезентували сповнений релігійних символів ритуальний простір і надавали політичної ваги правителям²⁵⁰. У культових церемоніях ритуальна роль правителя забезпечувала легітимність його позиції в соціальному порядку²⁵¹.

Олоф Сунквіст наголошує на переході від культових будівель до церков і стверджує їхню часткову спадкоємність. І ті, й інші репрезентували ритуальний простір і давали змогу правителям легітимізувати владу за допомогою проведення ритуалів. У дослідженні науковець акцентує на чотирьох основних міркуваннях. По-перше, зали й церкви також використовували для профанних цілей. Крім того, вони були розташовані у важливих локаціях у ландшафті, тому символізували владу та виражали ідеологію правління. По-третє, зали й церкви становили церемоніальні арени, тобто, ритуальний простір. Правитель розташовувався на високому сидінні в залі або на балконі у церкві. Насамкінець ритуальні предмети різних типів символізували його авторитет²⁵².

У дослідженні “Конструюючи суспільство в Ісландії епохи вікінгів: Ритуали і влада” (2016) Т. Карлайсл і К. Мілек аналізують церемонії, які проводили на фермах бондів²⁵³. Вони вважають, “що домашні ритуальні постанови були важливим механізмом, за допомогою якого люди намагалися вплинути на сприйняття соціального простору та соціальних стосунків у домогосподарствах і спільнотах або змінити їх”²⁵⁴. Найновіші археологічні відкриття демонструють, що

---

²⁵⁰ Ibid. P. 166.

²⁵¹ Ibid. P. 198.

²⁵² Ibid. P. 203.

²⁵³ В англomовній історіографії *ферми* називають невеликі господарства бондів епохи вікінгів (Carlisle T., Milek K. *Constructing society*. P. 245). Арон Гуревич називає такі господарства *хуторами* (Гуревич А. Я. *Избранные труды: Древние германцы. Викинги*. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2007. С. 159).

²⁵⁴ Carlisle T., Milek K. *Constructing society*. P. 245.

ферми становили арени для бенкетів, культових подій і соціальних переговорів²⁵⁵. Олоф Сунквіст також наголошує, що ритуали були важливою частиною життя на фермах магнатів, у їхніх культових будівлях і святилищах²⁵⁶.

Тімоті Карлайсл і К. Мілек висвітлюють два аспекти домашніх ритуалів, а саме емоційний вплив постанов і боротьбу світоглядів за допомогою індивідуальних ритуалів²⁵⁷. Александра Санмарк також стверджує, що “ефективність ритуалів залежала від того, наскільки їх пам’ятали”²⁵⁸. На її думку, “предмети, які впливали на відчуття [...] жертвоприношення і страти [...] найбільш драматичні форми постанов”²⁵⁹ відігравали помітну роль у таких подіях. Тімоті Карлайсл і К. Мілек вважають, що ритуалізовані постанови, бенкети й дарування у місцях культу поблизу ферм створювали простір для соціальних переговорів, а домашні зібрання, на їхню думку, були подібними до політичних асамблей²⁶⁰.

Отже, чимало сучасних фахівців вбачають у тінгах, культових місцях і церемоніальних будівлях скандинавів ритуальний простір. Насамперед вони аналізують проблеми влади, стосунків між правителями й підданими. Питання полягає в тому, як саме політичні та соціальні лідери використовували ритуальні акти на власну користь. Це призводить до акценту на соціально-політичному аспекті ритуалів і ритуального простору.

Археологи та історики досліджують різноманіття ритуальних актів і наголошують на особливостях ритуальних місць. Локації зібрань репрезентують і політичний, і ритуальний виміри. Скандинавські тінги створювали простір для перформативних актів політичної та соціальної ваги. Часто вони були подібними до місць культу, що засвідчує релігійний вимір асамблей. Дослідники висвітлюють їхню ритуальну важливість, зокрема, розглядають зображення тінгів

---

²⁵⁵ Ibid. P. 246.

²⁵⁶ Sundqvist O. Custodian of the Sanctuary. P. 118.

²⁵⁷ Carlisle T., Milek K. Constructing society. P. 252.

²⁵⁸ Sanmark A. At the Assembly. P. 97.

²⁵⁹ Ibid. P. 98.

²⁶⁰ Carlisle T., Milek K. Constructing society. P. 264–265.

у скандинавській міфології та скальдичній поезії. Результати досліджень вказують на міфологічний, релігійний і суспільно-політичний аспекти зібрань.

Медієвісти оцінюють суспільно-політичну роль ритуалів, аналізують, як правителі та еліти використовували конкретний простір. Дослідники інтерпретують ландшафт і створені людиною структури, їхній стосунок до перформативних актів. Олоф Сунквіст і Ф. Іверсен вивчають культові місця під відкритим небом. Перший наголошує на суспільно-політичній важливості таких ритуальних актів, як освячення, відновлення й закриття місця культу. Дослідження церемоніальних будівель (культових будинків, залів для зустрічей) вказує на їхню типологічну близькість. Праці О. Сунквіста й Л. Ларсона підтверджують ритуальну важливість залів для зустрічей.

Дослідження скандинавського ритуального простору засвідчують очевидні подібності між тінгами, культовими місцями й церемоніальними будівлями, зокрема, залами для зустрічей. Більшість фахівців наголошують, що складно розрізнити ці місця зустрічей, оскільки вони були багатофункціональними. Дослідники застосовують перформативну інтерпретацію ритуалу, тобто, стверджують вплив ритуальних актів на локальні, регіональні та загальнодержавні спільноти й на правителів та їхні стосунки. Науковці використовують такий підхід, щоб вивчати ритуали та описи ритуалів.

Як і скандинавісти, славісти неодмінно розглядали діяльність асамблей, утім, лише зрідка звертали увагу на їхній ритуальний аспект²⁶¹. Дослідники полабських і поморських слов'ян зазвичай вивчали класичні питання, зокрема, владні повноваження зібрань, учасників, еволюцію. Освальд Бальцер²⁶² одним з перших проаналізував указані питання. Як зазначає Микола Рудь, учений “приділив [...] значну увагу [...] повноваженням князівської влади, дружинному устрою, системі данин, ролі віча і жрецтва у суспільно-політичному житті полабів

²⁶¹ Див.: Boroń P. Pogańskie motywy w ceremoniach społecznych. S. 60–65.

²⁶² Див.: Balzer O. O kształtach państw pierwotnej Słowiańszczyzny Zachodniej. *Pisma pośmiertne O. Balzera*. T. 3. Lwów: nakładem towarzystwa naukowego z zasiłkiem funduszu kultury narodowej, 1937. S. 7–226.

IX–XII ст.”²⁶³. Наступні публікації висвітлювали подібні питання й продовжили дискусії, присвячені особливостям вічевих зібрань²⁶⁴.

Асамблеї полабських і поморських слов'ян вивчали в межах загальних студій з історії цих народів. До зазначених праць, зокрема, належать дослідження Казимира Тименецького²⁶⁵, Генрика Ловм'янського²⁶⁶, Єжи Налєпи²⁶⁷, Казимира Мислінського²⁶⁸.

У статті “Еволюція ранньофеодальної держави в західному Помор'ї” польський дослідник Єжи Довіат приділив увагу вічам. Історик послідовно типологізував державні утворення “від найбільш “республіканських” до тих, які мали значно більше монархічних елементів”²⁶⁹. Очевидно, віча були важливими передусім для першого типу владних укладів. Зібрання лютичів Є. Довіат потрактував як збори більшості суспільства. Проте дослідник стверджує, що рішення ухвалювали представники аристократії. Щецинське віче науковець також інтерпретує як підконтрольне раді старійшин. Його учасники лише підтримували ухвалені рішення²⁷⁰.

Єжи Довіат відзначив важливу роль жерців у суспільстві лютичів. На його думку, вони були представниками місцевої еліти, мали значний вплив на прийняття нею рішень. Дослідник визнає важливість жерців, але не стверджує, що їхній статус у суспільному устрої лютичів був найвищим. Історик припускає, що

²⁶³ Рудь М. О. Полабо-слов'янська проблематика у польській історіографії другої половини XIX – першої третини XX ст. *Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць*. 2016. № 49. С. 52.

²⁶⁴ Історію дослідження віча у полабських і поморських слов'ян висвітлює стаття: Різун Н. Т. Віче у поморських слов'ян XI–XII ст. (до історіографії проблеми). *Проблеми слов'янознавства*. 2019. № 68. С. 29–41.

²⁶⁵ Tymieniecki K. Ludność wiejska w krajach połabskich i pomorskich w wiekach średnich. *Slavia Occidentalis*. 1921. № 1. S. 1–51, 204–205.

²⁶⁶ Łowmiański H. Początki Polski: z dziejów słowian w I tysiącleciu n. e. Warszawa: PWN, 1973. T. 5. S. 294–295.

²⁶⁷ Nalepa J. Słowiańszczyzna północno-zachodnia. Podstawy jedności i jej rozpad. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 1968. 351 s.

²⁶⁸ Мислінський К. Полабські слов'яни, їхня історія і занепад в новій польській та німецькій історіографії. *Проблеми слов'янознавства*. 1990. № 42. С. 3–9.

²⁶⁹ Dowiat J. Ewolucja państwa wczesnofeudalnego na Pomorzu Zachodnim. *Przegląd Historyczny*. 1956. № 47 (3). S. 466.

²⁷⁰ Ibid. S. 466–467.

ця верства була лише однією серед тих, які керували вічами, дотримується погляду про аристократичний характер зібрань²⁷¹.

У ранів влада зборів була більшою, ніж повноваження князя, при цьому, на думку Є. Довіата, віче підпорядковувалося місцевій старшині²⁷². До неї належали жреці, які формували цілу ієрархію, а найвпливовіші з них, представники релігійного центру в Арконі, становили привілейовану верству суспільства ранів. Єжи Довіат окреслює віче як маріонетку в руках еліти, зокрема, жерців²⁷³.

У лютичів і ранів значні владні повноваження мало віче. Воно складалося з еліти, яка приймала рішення, й решти людей, які ці рішення затверджували. Зібрання нерідко відбувалися в культових осередках, тому віча були пов'язані з обрядами. Єжи Довіат акцентує на релігійній складовій зібрань і стверджує їхній елітарний характер. Водночас історик зауважує, що жреці мали особливий статус у суспільстві ранів. У них простежуються й монархічні елементи, які були цілком відсутніми в лютичів. Єжи Довіат критикує демократичну концепцію віча, заперечує значну політичну роль зібрань²⁷⁴.

На відміну від лютичів, рани мали князя, проте його влада була обмеженою, далекою від монархічної. На вічах функції правителя мало відрізнялися від повноважень старшини та обмежувалися військовими справами. Князь представляв олігархію, виконував її завдання. Відмінності між суспільствами лютичів і ранів не були настільки значними, як видається на перший погляд. Єжи Довіат акцентує на важливості функцій віча, яке обмежувало владу правителя, разом з тим заперечує незалежність зібрань і вважає, що вони були підконтрольними еліті²⁷⁵.

У лютичів вожді відігравали епізодичну роль, у суспільстві ранів були постійними учасниками політичного життя, мали більші владні повноваження. На

---

²⁷¹ Ibid. S. 468.

²⁷² Ibid. S. 469.

²⁷³ Ibid. S. 469–471.

²⁷⁴ Ibid. S. 471.

²⁷⁵ Ibid. S. 472.

думку Є. Довіата, у цьому полягає найпомітніша особливість устрою, який існував на о. Рюген. Однак ця інтерпретація ґрунтується лише на повідомленні Тітмара Мерзебурзького, тому виглядає непереконливо²⁷⁶.

Єжи Довіат підсумовує стан дослідження у середині ХХ ст. та розглядає розмаїття поглядів науковців. Історик трактує віче як елемент у суспільному устрої полабських слов'ян, досліджує класичні питання, серед яких учасників зібрань, їхню роль в ухваленні рішень. Науковець окреслює владні повноваження різних суспільних прошарків і ступінь їхнього впливу в управлінні суспільством²⁷⁷.

У середньовічний період суспільний і політичний устрій Помор'я зберігав помітні архаїчні ознаки²⁷⁸. Ця регіональна особливість зумовила чимало дискусій про походження віча, дала привід низці дослідників вважати зібрання племінними реліктами. Усе ж не всі дослідники погодилися з таким твердженням. У рецензії на монографію К. Цернака²⁷⁹ Станіслав Русоцький підтримав частину його поглядів, зокрема, заперечив можливість збереження племінного віча, підтвердив аристократичний характер зібрань у поморських слов'ян²⁸⁰.

У ХХ ст. зацікавлення істориків асамблеями було принагідним та епізодичним. І лише 1999 р. побачило світ перше монографічне дослідження цілковито присвячене зібранням балтійських слов'ян – праця П. Бороња “Слов'янське племінне віче”²⁸¹, яка започаткувала новий етап вивчення цієї проблеми. Насамперед автор не погодився з думкою про те, що ранньодержавні віча походять від племінних зібрань VI ст.²⁸², яку, зокрема, висловив польський історик Вільгельм Богуславський у книзі “Історія північно-західних слов'ян до

²⁷⁶ Ibid. S. 473.

²⁷⁷ Ibid. S. 466–473.

²⁷⁸ Толочко О. П. Польща і Русь: спроба створення моделі еволюції потестарних структур. *Україна і Польща в період феодалізму: Збірник наукових праць* / ред. В. А. Смолій. Київ: Наукова думка, 1991. С. 13.

²⁷⁹ Zernack K. Die burgstädtischen Volksversammlungen. Працю також оцінив Г. Лябуда (Labuda G. *Wczesnośredniowieczne wiece słowiańskie. Kwartalnik historyczny. Rocznik*. 1969. № 76 (4). S. 915–921).

²⁸⁰ Russocki St. *Wiece w miastach Słowiańszczyzny*. S. 751.

²⁸¹ Boroń P. *Słowiańskie wiece plemienne*. 146 s.

²⁸² Ibid. S. 41.

кінця XIII ст.” (1887)²⁸³. Пйотр Боронь також охарактеризував ідеї таких істориків другої половини XX ст., як К. Цернак, С. Русоцький, Герард Лябуда, Г. Ловмянський²⁸⁴, і підсумував стан дослідження проблематики наприкінці XX ст.

Роман Зароф не досліджував слов'янські вічеві зібрання спеціально, втім, історик вивчав суспільний устрій слов'ян, а саме ободритів і ранів²⁸⁵, його еволюцію²⁸⁶. Їхнє суспільство формували клани, які об'єднувались у племена. Вони не мали правителя, ними управляли військові лідери, обрані на зібраннях. Дослідник вважає, що дани, сакси й ободрити у VII–VIII ст. (ймовірно, й упродовж наступних століть) перебували на одному рівні розвитку, а германські тінги відігравали таку саму роль, як і слов'янські віча²⁸⁷. Поступово суспільний і політичний вплив зібрань зменшився, вони відійшли на другий план²⁸⁸.

У ранів віче було одним із політичних гравців, як і жреці, племінна аристократія та оточення правителя²⁸⁹. Зібрання відвідували не всі вільні чоловіки, а лише частина з них, передусім мешканці о. Рюген²⁹⁰. Вони обирали правителя на вічах, але цю функцію обмежували представники володаря. Зібрання також міг скликати лідер жерців, який наказував і правителю, і колективу²⁹¹. Дослідник не погоджується з поглядом про рівноцінність віча, князя й аристократії у ранів²⁹², а також заперечує думку К. Цернака про три елементи в управлінні племені та стверджує, що жреці мали більший вплив, ніж аристократія й зібрання²⁹³.

²⁸³ Bogusławski W. *Dzieje Słowiańszczyzny północno-zachodniej do połowy XIII w.* T. 1. Poznań: nakładem autora, 1887. 288 s.

²⁸⁴ Boroń P. *Słowiańskie wiece plemienne.* S. 43–46.

²⁸⁵ Про суспільство ранів також див. розвідку Яніслава Осенгловського: Osieglowski J. *Początki słowiańskiej Rugii do roku 1168.* *Materiały Zachodniopomorskie.* 1967. № 13. S. 239–287.

²⁸⁶ Zaroff R. *Study in Socio-political History of the Obodrites.* *Collegium Mediaevale.* 2003. № 16. P. 11–40; Zaroff R. *Politics and Priests in a Pagan Slavic Principality.* *Collegium Mediaevale.* 2007. № 20. P. 3–28.

²⁸⁷ Zaroff R. *Study in Socio-political History of the Obodrites.* P. 13–14, 19, 21.

²⁸⁸ *Ibid.* P. 38.

²⁸⁹ Zaroff R. *Politics and Priests.* P. 3.

²⁹⁰ *Ibid.* P. 7.

²⁹¹ *Ibid.* P. 10–11.

²⁹² *Ibid.* P. 13.

²⁹³ *Ibid.* P. 20.

Роман Зароф розглядає класичні питання, значною мірою повторює думки, які висловили Є. Довіат і С. Русоцький. Історик звертає увагу на провідну роль військових вождів, аналізує повноваження жерців у суспільстві ранів і вказує на взаємозв'язок віча та культу. Як і Є. Довіат, Р. Зароф вбачає у зібраннях репрезентацію суспільних відносин, а також стверджує, що вони перебували під контролем аристократії²⁹⁴.

На початку ХХІ ст. різноманітні аспекти зборів балтійських слов'ян у декількох розвідках висвітлив П. Боронь, а саме: їхніх учасників²⁹⁵, християнізаційну роль²⁹⁶, як засіб для зміни влади²⁹⁷, вічеві церемонії та обряди²⁹⁸. Важливі результати наукових пошуків фахівця містить стаття “Народне зібрання в Пижице 1124 року: племінний релікт чи градсько-міське віче”. На його фахівця, віче – не племінний релікт, а спосіб вирішення проблем у конкретних суспільних умовах²⁹⁹. Отже, П. Боронь, аналізуючи зібрання слов'ян, за основу бере поняття *плем'я*³⁰⁰, маючи на увазі не організаційну одиницю, а форму суспільної організації³⁰¹. Присвячені цій проблематиці питання в низці розвідок розглянув Яцек Банашкевич³⁰².

²⁹⁴ Ibid. P. 10–11.

²⁹⁵ Boroń P. “Universa populi multido”. Problem uczestnictwa w słowiańskich wiecach plemiennych. *Średniowiecze polskie i powszechne* / red. I. Panic. 1999. № 1. S. 9–21.

²⁹⁶ Boroń P. Wiece słowiańskie a decyzja o przyjęciu chrześcijaństwa – możliwości poznawcze. *Pohanstvo a krest'anstvo*: Zbornik z konferencie usporiadanej v Banskej Bystrici / red. R. Kožiak, J. Nemeš. Bratislava: Chronos, 2004. S. 95–102.

²⁹⁷ Boroń P. “Zamachy stanu” w społecznościach słowiańskich a instytucja wiecu. S. 203–210.

²⁹⁸ Boroń P. Pogańskie motywy w ceremoniach społecznych. S. 60–65; Boroń P. Pstrokaty konie i kamienne trony. Obrzędy intronizacyjne u Słowian. *Obrzęd, teatr, ceremoniał w dawnych kulturach* / red. J. Axer, J. Olko. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2008. S. 16.

²⁹⁹ Boroń P. Zgromadzenie ludowe w Pyrzycach w 1124 roku: relikw plemienny czy wiec grodowo-miejski. *Wieki stare i nowe* / red. M. W. Wanatowicz, I. Panic. 2000. № 1. S. 54.

³⁰⁰ Поняття *плем'я* також висвітлює: Biebuyck D. P. On the Concept of Tribe. *Civilisations*. 1966. № 16 (4). P. 500–515.

³⁰¹ Boroń P. Słowiańskie plemię. O pojęciu i jego rozumieniu w polskiej historiografii. *Viae historicae. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Lechowi A. Tyszkiewiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin. Historia*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2001. № 157. S. 206.

³⁰² Banaszekiewicz J. Otto z Bambergu i pontifex idolorum. O urzędzeniu i obyczaju miejsca wiecowego pogańskiego Szczecina. *Biedni i bogaci. Studia z dziejów społeczeństwa i kultury ofiarowane Bronisławowi Geremekowi w szesdziesiątą rocznicę urodzin*. Warszawa: PWN, 1992. S. 275–284; Banaszekiewicz J. Pons mercati, gradus lignei, stепен i inne. S. 79–89; Banaszekiewicz J. Dwie sceny z życia i z żywotów św. Wojciecha: misjonarz przed wiecem Prusów, martyrium biskupa. *Ludzie, kościół, wierzenia. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa Europy Środkowej (średniowiecze – wczesna epoka nowożytna)*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2001. S. 17–37.

На відміну від Є. Довіата і Р. Зарофа, П. Боронь доводить, що віче потрібно трактувати не як елемент суспільного ладу, а як колективний спосіб ухвалення рішень, який використовували у конкретних ситуаціях³⁰³. У племінних організаціях суб'єктом влади було суспільство загалом. Унаслідок утворення держави місце спільноти в управлінні зайняв правитель і його оточення. Відповідно, дослідники аналізують механізм переходу влади від одних до інших³⁰⁴. Термін *плем'я* у працях П. Бороня означає не суспільно-політичне утворення, а окрему спільноту, тому дослідник чітко не розділяє племінний і державний періоди³⁰⁵.

У другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. Є. Довіат, С. Русоцький, П. Боронь, Р. Зароф досліджували вічеву проблематику, аналізували особливості суспільного устрою балтійських слов'ян. Єжи Довіат, підсумувавши стан теми у середині ХХ ст., не погодився з поглядами³⁰⁶, які висловив Казімеж Ваховський у монографії “Західні слов'яни”³⁰⁷. Дослідники також розглядали еволюцію вічевих зібрань. Станіслав Русоцький заперечив, що віча державного періоду походять від племінних³⁰⁸, а П. Боронь стверджував, що спадкоємність можлива, проте її важко підтвердити³⁰⁹. Науковці проаналізували також роль віча в суспільно-політичному ладі полабських слов'ян. Роман Зароф зауважив, що суспільство ранів опиралося на владу жерців, а віча відігравали менш вагому роль³¹⁰. Маючи різні погляди на це питання П. Боронь і Р. Зароф погоджуються, що вплив асамблей поступово зменшувався, а їхні повноваження переймала середньовічна держава³¹¹.

³⁰³ Boroń P. Słowiańskie wiece plemienne. S. 120–122.

³⁰⁴ Boroń P. “Universa populi multido”. S. 10.

³⁰⁵ Boroń P. Słowiańskie plemię. S. 206.

³⁰⁶ Dowiat J. Ewolucja państwa wczesnofeudalnego. S. 471.

³⁰⁷ Wachowski K. Słowiańszczyzna Zachodnia. Wznowienia. T. 6. Posłowiem zaopatrzył Gerard Labuda. Wyd. 3 poprawione, przygotowane na podstawie wyd. 2. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 2000. 190 s.

³⁰⁸ Russocki St. Wiece w miastach Słowiańszczyzny. S. 751.

³⁰⁹ Boroń P. Słowiańskie wiece plemienne. S. 119.

³¹⁰ Zaroff R. Politics and Priests. P. 10–11, 13.

³¹¹ Zaroff R. Study in Socio-political History of the Obodrites. P. 38; Boroń P. “Universa populi multido”. S. 10.

Зібрання полабських і поморських слов'ян також розглядав К. Модзелевський. Один з його основних висновків – теза про типологічну близькість язичницького культу та віча³¹². Крім того, дослідник окреслив практику вигнання з громади, поширений спосіб покарання у ранніх германців і слов'ян, визначив роль вічевих зібрань у цьому процесі³¹³. Павел Лукін більшість праць присвятив руському вічу³¹⁴, втім, у декількох статтях науковець звернув увагу на зібрання балтійських слов'ян³¹⁵. Історик відзначив архаїчність їхніх асамблей, подібність віча й бенкету в ранніх суспільствах³¹⁶.

Серед українських істориків дослідженням полабських слов'ян займається М. Рудь. У своїх працях він поєднує археологічні та писемні відомості, зокрема, на їхній основі розглядає етнокультурну історію Полаб'я. Науковець звернув увагу на важливість мовознавства для полабських студій³¹⁷, окрему статтю присвятив місії Оттона Бамберзького, яка посприяла переходу Помор'я на християнство³¹⁸. Крім того, М. Рудь є автором декількох історіографічних студій, а саме досліджень польських праць другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст.³¹⁹, другої половини ХХ – початку ХХІ ст.³²⁰, а також доробку Митрофана Бречкевича з історії Помор'я³²¹.

³¹² Modzelewski K. Barbarzyńska Europa. S. 356–401.

³¹³ Modzelewski K. Wiece i banicja. S. 41–49.

³¹⁴ Лукин П. В. Вече: социальный состав. *Древняя Русь: очерки политического и социального строя* / Горский А. А. и др. Москва: “Индрик”, 2008. С. 33–147; Лукин П. В. Древнерусский поток и разграбление в свете германских параллелей. *Одиссей. Человек в истории. Script/Oralia: взаимодействие устной и письменной традиций в Средние века и раннее Новое время*. Москва: Наука, 2008. С. 196–210; Bak J. M., Lukin P. V. Consensus and Assemblies in Early Medieval Europe. *Political Assemblies in the Early Middle Ages. SEM. Vol. 7* / eds. P. S. Barnwell, M. Mostert. Turnhout: Brepols, 2003. P. 95–113.

³¹⁵ Лукин П. В. “Народные собрания”. С. 5–11.

³¹⁶ Лукин П. В. Праздник, пир и вече. С. 134–150.

³¹⁷ Рудь М. О. Заселення слов'янами Полаб'я та їх етнокультурний розвиток у VI–VIII ст. *Історичний журнал*. 2010. № 1 (3). С. 154–161; Рудь М. О. Етнокультурні процеси на території Західного Помор'я у V–X ст. *Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць*. 2011. № 34. С. 29–35.

³¹⁸ Рудь М. О. Місія Оттона Бамберзького 20-х років XII ст. та її роль у християнізації Західного Помор'я. *Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць*. 2018. № 56. С. 28–31.

³¹⁹ Рудь М. О. Полабо-слов'янська проблематика. С. 49–55.

³²⁰ Рудь М. О. Польська полабістика другої половини ХХ – початку ХХІ ст. *Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць*. 2017. № 52. С. 72–78.

³²¹ Рудь М. О. М. В. Бречкевич (1870–1963) та його внесок у вивчення історії середньовічного Балтійського Помор'я. *Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць*. 2020. № 62. С. 113–121.

Микола Рудь розглянув зовнішньополітичні відносини поморських слов'ян, зокрема, їхні стосунки з німецькими сусідами³²². У двох розвідках історик висвітлив минуле руян: одну статтю присвятив їхнім відносинам з навколишніми народами³²³, а другу – морській справі й піратству у водах Балтійського моря³²⁴. Фахівець проаналізував устрій полабських суспільств³²⁵, оцінив особливості політичного розвитку ободритів³²⁶.

Микола Рудь писав і про віче, проте не вивчав питання систематично, розглядав інститут лише принагідно, щоб повноцінно й усебічно висвітлити устрій балтійських слов'ян. Ростислав Вацеба також присвятив декілька розвідок минулому полабських слов'ян, а саме розглянув історію Полаб'я у VII–IX ст.³²⁷, владні системи лютичів у IX–X ст.³²⁸, сербів у IX–X ст.³²⁹. Однак у зазначених працях медієвіст лише зрідка досліджував діяльність слов'янських асамблей³³⁰, насамперед у лютичів³³¹.

За два останні століття вивчення зібрань (цікавитися питанням історики почали раніше) дослідники розглядали найрізноманітніші аспекти цього явища. Асамблеї перебували як у центрі наукових пошуків, так і на маргінесі студій.

³²² Рудь М. О. Полабські слов'яни і німці наприкінці X століття. *Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць*. 2003. № 15. С. 67–71.

³²³ Рудь М. О. Руяни та їх відносини з сусідами у X–XII ст. *Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць*. 2018. № 54. С. 13–17.

³²⁴ Рудь М. О. Руянські корсари на Балтиці у другій половині XI – середині XII століття. *Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць*. 2012. № 37. С. 41–46.

³²⁵ Рудь М. О. Соціальна структура полабослов'янського суспільства у IX–XII ст. *Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць*. 2015. № 47. С. 9–14.

³²⁶ Рудь М. О. Державотворчі процеси на Полаб'ї у IX–XII ст. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. 2013. № 75 (8). С. 9–12; Рудь М. О. Ободритське князівство у період політичної консолідації (XI – перша третина XII ст.). *Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць*. 2021. № 63. С. 9–15; Рудь М. О. Ободритське князівство на завершальному етапі політичної незалежності (30–60-ті рр. XII ст.). *Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць*. 2021. № 65. С. 19–26.

³²⁷ Вацеба Р. М. Скандинавсько-, фризько- та франко-слов'янська торгівля на теренах Полаб'я (VIII–IX ст.). *Записки Львівського медієвістичного клубу / редкол.: Ю. Овсінський (голова), Д. Димидюк, О. Друздєв, С. Козловський, Т. Оліярчук, Р. Тарнавський*. 2016. № 1. С. 50–59; Вацеба Р. М. Етнокультурна структура слов'янського Полаб'я у VII–IX ст. і вплив порубіжжя на державотворчі процеси. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2018. № 51. С. 383–395.

³²⁸ Вацеба Р. М. Північні велети у IX–X ст. і формування політичних інституцій Лютичького союзу. *Збірник наукових праць Гілея: науковий вісник*. 2018. № 137. С. 98–103.

³²⁹ Вацеба Р. М. Система влади у сербських князівствах ельбо-заальського межиріччя у IX – на початку X ст. *Проблеми слов'янознавства*. 2018. № 67. С. 81–103.

³³⁰ Вацеба Р. М. Північні велети у IX–X ст. С. 100.

³³¹ Вацеба Р. М. Ранні держави дружинного типу. Арк. 185–189.

Сучасні науковці, вивчаючи тінги, досліджують взаємозв'язок між функціонуванням асамблей і державотворенням (М. Одегор, Ф. Іверсен), їхніх учасників (А. Санмарк, Дж. Микінг), судову й законодавчу діяльність (С. Брінк, І. Сторлі, О. Грім, Ф.-А. Стилегар), ідентифікують місця проведення зборів у ландшафті (А. Санмарк, С. Семпл, О. Вестейнсон), аналізують особливості розташування таких локацій (С. Брінк) тощо.

Дослідники віча цікавляться подібними питаннями, проте значно рідше, ніж скандинавісти, використовують археологічний матеріал, тому майже не вивчають осередки зібрань. Фахівці зазвичай дотримуються двох основних концепцій – “демократичної” та “аристократичної”. Перші стверджують, що слов'янські асамблеї були всенародними і що більшість людей мала вплив на прийняття рішень, а другі вважають активними учасниками таких подій лише представників еліти.

Дослідження тінгу і вивчення віча мають тривалу та подібну історію. Погляди й концепції фахівців у ХІХ ст. перебували під впливом романтичних віянь. Відтоді історична наука зазнала суттєвих змін, що позначилось і на вивченні окресленої проблематики. Сучасні дослідження часто міждисциплінарні, поєднують археологічні й писемні відомості. Найважливішими є публікації А. Санмарк, С. Семпл, Ф. Іверсена, С. Брінка, М. Одегор, Н. Мехлер, О. Гріма (тінг), П. Бороня, К. Модзелевського, М. Тимовського, М. Кари, П. Урбаньчика (віче).

1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження

Порівняння ранньодержавних інститутів (тінгу / віча)³³², зіставлення процесів державотворення³³³, владних систем³³⁴ базується на досягненнях

---

³³² “Держава – особлива політико-територіальна організація, що володіє суверенітетом спеціального апарату управління і примусу та здатна надавати своїм рішенням загальнообов'язкового характеру” (Войтович Л. В.

історичної компаративістики: застосуванні історико-генетичного, історико-порівняльного, історико-типологічного та історико-системного методів. Іван Ковальченко стверджує, що перший з них “полягає в послідовному розкритті якостей, функцій і перетворень досліджуваної дійсності в процесі історичного руху”³³⁵. На його думку, “пізнання йде [...] послідовно від одиничного до особливого, а тоді – до загального і всезагального”³³⁶. Тож історико-генетичний метод корисний у дослідженнях суспільної та політичної еволюції, адже він, зазначає І. Ковальченко, “спрямований передусім на аналіз розвитку”³³⁷.

Історико-порівняльний метод становить методологічну основу історичної компаративістики³³⁸, полягає у виявленні та зіставленні подібних явищ у їхніх конкретних історичних варіаціях, які залежать від часу й місця існування³³⁹. Іван Ковальченко визначає суть такого підходу як “порівняння у просторі та часі, тобто, по горизонталі й вертикалі”³⁴⁰. Вочевидь, у дисертації важливіший перший аспект методу – дослідження суспільств з різних регіонів середньовічної Європи. Адже еволюція суспільних укладів у скандинавів і слов’ян у часі майже збігалася. Здійснено синхронний аналіз, хоча зрідка зіставлено розбіжні в часі явища, тобто, застосовано діахронний спосіб дослідження³⁴¹.

Як стверджує Олексій Ясь, історико-порівняльний метод зазвичай використовують задля виявлення законів історичного розвитку. Науковець зазначає, що його застосовують “передусім у контексті [дослідження] переходу

Дискусія про ранню державу. С. 8). Ранньодержавні інститути, насамперед правителі та дружини, забезпечували управління і примус у ранніх державах, але їхня діяльність не була системною, а повноваження – загальноновизнаними.

³³³ Чарльз Спенсер визначає державотворення як “процес внутрішньої диференціації центральної влади, що відбувся порівняно швидко” (Spencer Ch. S. On the Tempo and Mode of State Formation: Neoevolutionism Reconsidered. *Journal of Anthropological Archaeology*. 1990. № 9. P. 23).

³³⁴ Термін *владна система* (*політична система*) означає набір взаємопов’язаних інститутів влади.

³³⁵ Ковальченко І. Д. Методи исторического исследования. Москва: Наука, 1987. С. 170.

³³⁶ Там само.

³³⁷ Там само.

³³⁸ Мазур Л. Н. Методи исторического исследования. 2-е изд. Екатеринбург: Изд-во Уральского университета, 2010. С. 455.

³³⁹ Ковальченко І. Д. Методи исторического исследования. С. 172.

³⁴⁰ Там само. С. 173.

³⁴¹ Мазур Л. Н. Методи исторического исследования. С. 470.

від однієї доби до іншої”³⁴². Саме перехідному періоду в історії скандинавів і балтійських слов’ян присвячена дисертація.

Людмила Мазур виокремлює чотири етапи зіставлення: визначення порівнюваних явищ, наведення аргументів на користь їхнього вибору; окреслення критеріїв зіставлення; збір потрібних відомостей і встановлення виправданості їхнього використання для здійснення дослідження; насамкінець окреслення відмінностей між порівнюваними явищами, пояснення причин їхнього існування³⁴³.

Дослідження ранньодержавних асамблей також ґрунтується на досягненнях антропології. Починаючи з середини ХХ ст. чимало науковців застосовують поняття *вождівство (chiefdom)*. Його, зазначає М. Тимовський, “запровадив у політичну антропологію в 1955 р. Калерво Оберг”³⁴⁴. У другій половині ХХ ст. цю ідею прийняли й розвинули Маршал Саглінс³⁴⁵, Тімоті Еарл³⁴⁶, Елман Сервіс³⁴⁷, Роберт Карнейро³⁴⁸, Пітер Скальнік³⁴⁹, Мортон Фрід³⁵⁰.

Тімоті Еарл окреслює вождівство як політичне утворення, що об’єднує декілька тисяч жителів. Такі суспільства перетворювалися з невеликих спільнот на держави³⁵¹ або занепадали чи зазнавали стагнації³⁵². Тож еволюція не була лінійною, могла завершитись у різний спосіб. Вождівство становило додержавну

³⁴² Ясь О. В. Порівняльно-історичний метод у дослідницьких практиках Михайла Драгоманова. *Український історичний журнал*. 2012. № 2. С. 133.

³⁴³ Мазур Л. Н. Методы исторического исследования. С. 471.

³⁴⁴ Tymowski M. Tribal organizations in prestate Poland. P. 5. Див. також: Oberg K. Types of Social Structure Among the Lowland Tribes of South and Central America. *American Anthropologist*. 1955. № 57. P. 472–487.

³⁴⁵ Sahlins M. D. Social Stratification in Polynesia. Seattle: University of Washington Press, 1958. 306 p.

³⁴⁶ Chiefdoms: Power, Economy, and Ideology / ed. T. Earle. Cambridge: Cambridge University Press, 1993. 256 p.; Earle T. How Chiefs Come to Power: The Political Economy in Prehistory. Stanford: Stanford University Press, 1997. 270 p.

³⁴⁷ Service E. R. Primitive Social Organization: An Evolutionary Perspective. 2nd ed. New York: Random House, 1971. 221 p.; Service E. R. Origins of the State and Civilization. The Process of Cultural Evolution. New York: W.W. Norton & Company, 1975. 388 p.

³⁴⁸ Carneiro R. A Theory of the Origin of the State. *Science*. 1970. № 169. P. 733–738; Carneiro R. L. The Chiefdom: Precursor of the State. *The Transition to Statehood in the New World* / eds. G. D. Jones, R. Kautz. Cambridge: Cambridge University Press, 1981. P. 37–79.

³⁴⁹ Skalnik P. Chiefdom: a Universal Political Formation? *Focal-European Journal of Anthropology*. 2004. № 43. P. 76–98.

³⁵⁰ Fried M. Warfare, military organization, and the evolution of society. *Anthropologica*. 1961. № 3 (2). P. 134–147.

³⁵¹ На думку Девіда Вебстера, війна відіграла вкрай важливу роль у перетворенні вождівств у держави (Webster D. Warfare and the Evolution of the State: A Reconsideration. *American Antiquity*. 1975. № 40. P. 470).

³⁵² Chiefdoms: Power, Economy, and Ideology. P. 1.

форму політичної організації, було подібним до патримонії. Водночас патримоніальна форма управління існувала в державах різних типів, передусім у премодерних державах. Основною подібністю між ними є слабкість центральної влади та існування сильної еліти, заснованої на кланових стосунках³⁵³.

У вождівствах правитель здійснював розподіл економічних благ, не був політичною фігурою, не володів формальним апаратом примусу, підпорядковувався громадам і вождям. Французькою мовою іменник *вождівство* передається як *une chefferie*, німецькою – *Herrentum*, російською – *вождество*, польською – *wodzowstwo*. Міхал Тимовський зауважує, що два останні варіанти (відповідно, й український переклад *вождівство*) не цілком вдалі, бо акцентують на військових функціях лідера, які становили лише частину його повноважень.

У польській історіографії також були безуспішні спроби запровадити термін *szefatura*. Поняття *вождівство* викликало чимало заперечень у польських антропологів та істориків³⁵⁴. Зокрема, значну критику спричинили чотири рівні соціальної стратифікації у схемі Т. Еарла: клан, плем'я, вождівство, держава. Багато науковців не погодилося з розрізненням племені та вождівства. Однорівнева система управління була характерною для сегментарних устроїв, дворівнева – для вождівств і трирівнева – для держав. У другій управлінні відбувалося в спосіб громада – центр³⁵⁵, отже дослідження зібрань, зокрема, полягає у реконструкції взаємин між різними носіями владних повноважень.

Міхал Тимовський окреслює чотири стадії розвитку суспільства, які були наслідком його ускладнення, полягали у формуванні політичної організації: егалітарні устрої, сегментарні організації, вождівства, держави. На першому етапі влада вождя ще не формалізована, не інституціалізована. Згодом важливим для управління стає віче сільської громади, яка не має ознак політичного формування.

³⁵³ Fukuyama F. *The Origins of Political Order: From Prehuman Times to the French Revolution*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2011. P. 106, 140.

³⁵⁴ Tymowski M. *Tribal organizations in prestate Poland*. P. 6.

³⁵⁵ *Ibid.* P. 7.

На цьому етапі ухвалення рішень відбувалося на одному рівні, а саме у колективі. З часом вирізняється й вивищується лідер громади, який, щоправда, не має цілковитої влади, тому змушений зважати на думку решти людей. Насамкінець формується ще один рівень прийняття рішень, що його уособлює правитель декількох поселень, а віче відходить на другий план³⁵⁶.

Кароль Модзелевський став першим істориком-медієвістом, який використав підхід політичної антропології у дослідженні віча, продемонстрував конкретні результати його застосування³⁵⁷. З огляду на поняття *сегментарні структури* (*struktury segmentarne*) вічеві зібрання сприймаються як частина державотворчих процесів. Мається на увазі протистояння локальних і регіональних вождів та їхніх дружин, з одного боку, центральної влади, з іншого. Прикметно, що балтійські слов'яни не створили централізованої політичної системи, залишившись між вождівством і територіальною організацією державного типу³⁵⁸.

Крім того, К. Модзелевський запозичив у М. Тимовського поняття *сегментарні структури*, використав його при дослідженні германських і слов'янських асамблей³⁵⁹. Історик стверджує, що основоположним елементом їхніх племінних організацій були територіально-сусідські спільноти – громади, що існували на локальному рівні та керувалися вічами. З часом вони об'єднувалися в одне ціле, колективно вирішували проблеми³⁶⁰.

Територіально-сусідські та племінні спільноти ухвалювали важливі рішення на вічах. Як і Р. Зароф, К. Модзелевський вважає майже тотожними зібрання германців і слов'ян. При цьому він зауважує, що тривалий час віче й культ не були розділені, суспільно-політична та релігійна сфери життя були взаємопов'язані³⁶¹.

³⁵⁶ Tymowski M. Organizacja społeczeństwa. *Przeszłość społeczna. Próba konceptualizacji* / red. S. Tabaczyński, A. Marciniak, D. Cyngot, A. Zalewska. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2012. S. 773–774.

³⁵⁷ Modzelewski K. *Barbarzyńska Europa*. S. 347–401.

³⁵⁸ Urbańczyk P. Polabian Slavs and processes of political consolidation. *Archaeologia Polona*. 2015. № 48. P. 250.

³⁵⁹ Modzelewski K. *Barbarzyńska Europa*. S. 356.

³⁶⁰ *Ibid.* S. 358–359.

³⁶¹ *Ibid.* S. 360–361.

Влада у полабських слов'ян належала зібранням і центрам язичницького культу, тому правителям складно було забезпечити лояльність місцевих еліт³⁶².

Міхал Кара також задіяв теоретико-методологічні напрацювання політичної антропології, а саме використав поняття *segmentny ustroj* (*segmentowy ustroje*)³⁶³. Історик окреслює вождівство як територіально-політичну організацію. Як і М. Тимовський і К. Модзелевський, М. Кара зазначає, що на цій стадії влада належала вічам. Під їхнім контролем вожді виконували військові, судові та релігійні функції³⁶⁴. Віча також відігравали роль судів, ухвалювали рішення, виконували їх на локальному рівні без втручання центру³⁶⁵.

З українських істориків застосовувати понятійний апарат політичної антропології, насамперед у дослідженнях раних слов'янських держав, запропонував Л. Войтович³⁶⁶. Зокрема, медієвіст вважає доцільним задіяння поняття *вождівство*. На його думку, термін означає політичне формування, “що має централізоване управління та спадкову ієрархію правителів і знаті, але ще не має формального апарату примусу”³⁶⁷. Беручи до уваги всі наведені думки³⁶⁸, приймаємо цю дефініцію вождівства як основну.

У скандинавістиці окреслена концепція досягла популярності наприкінці ХХ ст. Передусім її використовували археологи, які досліджували місця судів (*courtyard sites*). Вони припускали, що локації були ставками вождів і функціонували як центри невеликих протодержавних утворень (вождівств). Більшість сучасних дослідників бачить у них тінги, які були суспільними й

³⁶² Urbańczyk P. Polabian Slavs. P. 249.

³⁶³ Kara M. Mediewistyka historyczna i archeologia średniowieczna w badaniach nad początkami państwa Piastów. Przykład “współpracy” historiografii i archeologii. *Przeszłość społeczna. Próba konceptualizacji* / red. S. Tabaczyński, A. Marciniak, D. Cyngot, A. Zalewska. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2012. S. 869.

³⁶⁴ Ibid. S. 875–876.

³⁶⁵ Modzelewski K. Wiece i banicja. S. 43.

³⁶⁶ Войтович Л. В. “Баварський Географ”: Спроба локалізації слов'янських князівств в ІХ столітті. С. 35.

³⁶⁷ Там само.

³⁶⁸ Додатково див.: Михайлина Л. П. Общинні центри в системі полюддя літописних князів. *Археологія і давня історія України: Зб. наук. пр.* 2010. № 1. С. 261–265.

політичними центрами громад. Отож, у скандинавістиці поняття *вождівство*, принаймні у дослідженнях асамблей, залишається вкрай дискусійним³⁶⁹.

У ранніх державах значну частину повноважень делегували місцевій владі, яка перебувала під контролем політичного центру. Дослідження тінгу й віча передбачає виявлення й аналіз взаємозв'язків між центром і периферією, встановлення рівня інтегрованості територіально-політичних утворень³⁷⁰. Відсутність адміністративної інфраструктури у ранніх державах ускладнювала процес об'єднання. Центральній владі нелегко було досягти стабільної співпраці місцевих вождів і їхнього оточення³⁷¹.

З антропологічної точки зору розглядається звичаєве право. Стефан Брінк зазначає, що теоретико-методологічні напрацювання дисципліни добре поєднуються зі скандинавським матеріалом, адже у норвезькій та шведській правових традиціях епохи вікінгів описано чимало особливих випадків³⁷². Тогочасні закони скандинавів і балтійських слов'ян не були цілком уніфіковані. В одних та інших не існувало стрункої правової системи, яка б завжди призводила до покарання за злочин, багато що залежало від особи правопорушника³⁷³.

Сучасні археологи й антропологи дотримуються погляду, що будь-яка ідеологія влади має матеріальний вияв³⁷⁴. Науковці стверджують наступне: “Символічні об'єкти та релігійні монументи різного роду виражають і передають символічну інформацію та значення, уособлюючи й репрезентуючи їх”³⁷⁵. Дослідження таких артефактів дає змогу пояснити розмаїття владних взаємин

³⁶⁹ Iversen F. Community and Society. P. 4. Термін *вождівство* вживають деякі сучасні скандинавісти: Storli I. Between chiefdom and kingdom: A case study of the Iron Age farm Borg in Lofoten, Arctic Norway. *The Farm as a Social Arena* / eds. L. H. Dommasnes, D. Gutsmedl-Schumann, A. T. Hommedal. Münster: Waxmann, 2016. P. 219–244.

³⁷⁰ Urbańczyk P. Polabian Slavs. P. 246.

³⁷¹ Ibid. P. 252.

³⁷² Brink S. Law, society and landscape in early Scandinavia. *Comparative law and anthropology. Research Handbooks in Comparative Law* / eds. J. A. R. Nafziger, Th. B. Stoel. Cheltenham; Northampton: Edward Elgar Publishing, 2017. P. 320.

³⁷³ Ibid. P. 321.

³⁷⁴ Castillo Butters L. J., DeMarais E., Earle T. Ideology, Materialization and Power Strategies. *Current Anthropology*. 1996. № 37 (1). P. 16.

³⁷⁵ Ibid.

різних суспільних станів³⁷⁶. Із цього, зокрема, випливає потреба дослідження культових осередків, їхньої ролі як одного з основних інститутів влади. Також у дослідженні враховано сформульований Т. Еарлом принцип:

“Цінність типологій є обмеженою. Конструювання ідеальних типів на кшталт того, як це робив Макс Вебер, може бути ефективним в ідентифікації ключових процесів, що поєднують змінні. Мабуть, найкраще дають змогу групувати типології етнографічні суспільства одного масштабу, якщо дивитися на систематичні відмінності та вказівки на можливі еволюційні процеси”³⁷⁷.

Історики запозичили з антропологічних праць важливі поняття та узагальнення. Медієвістам ці напрацювання допомагають встановити існування вождівств і раних держав, простежити їхню еволюцію, типологізувати зазначені формування за одним принципом. Ідеться про політичні організації з ієрархічною та спадковою владою, але без сильного центру, розвиненої адміністрації.

Термін *сегментарні структури* означає невеликі егалітарні спільноти, *вождівство* – більші громади, *дружинна держава* – порівняно централізовані територіально-політичні утворення, тобто рани держави. Вказані поняття застосовано під час дослідження взаємин між колективами (тінгами / вічами) й очільниками, механізмів управління в суспільствах різних масштабів. І загалом, і в окремих аспектах концепція залишається дискусійною, а втім, її застосування до ранньодержавного періоду в історії скандинавів і слов'ян доцільне.

---

³⁷⁶ Ibid.

³⁷⁷ Earle T. Chiefs, chieftaincies, chiefdoms, and chiefly confederacies: Power in the evolution of political systems. *Social Evolution and History*. 2011. № 10 (1). P. 27–54.

РОЗДІЛ 2

ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ ТА ІНСТИТУТИ ВЛАДИ

2.1. Утворення держав у скандинавів і слов'ян

Скандинави заселяли північне, а полабські та поморські слов'яни – південне узбережжя Балтійського моря. І ті, й інші займалися рибальством і морською справою. Клімат у їхніх землях схожий, але не однаковий. У Норвегії та Швеції природні умови суворіші, ніж у Полаб'ї та Помор'ї. Особливо несприятливі для проживання північні окраїни Скандинавії, де з огляду на субарктичний клімат не існувало можливості займатися землеробством. У землях балтійських слов'ян, зазначає М. Рудь, “наявність великої кількості рік, озер, а також моря сприяла розвитку рибного промислу, а багаті звіриною пуці – полюванню”³⁷⁸.

У мешканців Норвегії та Швеції у господарському відношенні найважливішим було скотарство, тому основу їхньої економіки становили поодинокі ферми, які часом об'єднувалися в невеликі поселення³⁷⁹. Міста ж були рідкістю на територіях скандинавів і балтійських слов'ян³⁸⁰. До найбільших належали Каупанг (приблизно до середини X ст.) й Нідарос (починаючи з кінця X ст.) у Норвегії, Гедебю в Данії, Упсала й Бірка у Швеції, Мекленбург і Радогощ у Полаб'ї, Пижице та Щецин у Помор'ї. Лише в XI – на початку XII ст. кількість міст почала стрімко зростати³⁸¹.

У місцевості проживання балтійських слов'ян їжу вирощували не лише для власного вжитку, а й для продажу. Веденню торгівлі та економічному піднесенню

³⁷⁸ Рудь М. О. Етнокультурні процеси на території Західного Помор'я. С. 31.

³⁷⁹ Скандинави не жили у селах, а відповідне слово відсутнє у давньосканд. мові (Гуревич А. Я. Избранные труды: Норвежское общество. С. 211).

³⁸⁰ На відміну від інших типів поселень і від сільської місцевості, середньовічні міста були багатофункціональними, зокрема, центрами ремесла (Мельникова Е. А. Древняя Русь и Скандинавия. С. 73).

³⁸¹ Гуревич А. Я. Избранные труды: Норвежское общество. С. 202.

також сприяла та обставина, що мешканці Полаб'я й Помор'я знаходилися на перетині низки важливих сухопутних і морських шляхів. Як наслідок, у них урбанізаційні процеси були помітнішими та виразнішими, ніж у скандинавів³⁸². Їхні міста займали значно більшу площу, мали чисельніше населення. Міські центри зазвичай виникали на узбережжі та на сухопутних і річкових шляхах, які прямували у глиб континенту³⁸³.

Гельмольд так описав регіон: “Дани та свеони, відомі як нормани, утримують його північне узбережжя й усі навколишні острови, а південний берег населяють слов'янські народи”³⁸⁴. Про о. Рюген у хроніста сказано: “В Балтійському морі є також острови, які заселяють слов'яни [...]. Інший острів, великий, розташований напроти землі вільців [лютичів. – Н. Р.], його населяють рани, відомі ще як рюяни, найсильніше слов'янське плем'я, єдине, яке має князя”³⁸⁵. Гельмольд зображує їх морським народом: “Пройшовши багато земель, вони [німецькі проповідники. – Н. Р.] прибули до тих, які зветься ранами або рюянами, й живуть у серці моря”³⁸⁶.

Їхнє державне утворення знаходилось на о. Рюген, що розташований неподалік узбережжя напроти портового м. Стралсунд і відділений від континенту Стралсундською протокою. У часи найбільшого розквіту рани контролювали прилеглі території на континенті. Їхні землі були придатними для землеробства, скотарства та вилову риби³⁸⁷. Правитель ранів і його оточення перебували в добре захищеній фортеці на самому краю острова, що давало змогу без зайвих зусиль

³⁸² Biermann F. Functions of the Large Feldberg Type Strongholds from the 8th/9th Century in Mecklenburg and Pomerania. *Sprawozdania Archeologiczne*. Kraków: Instytut Archeologii i Etnologii PAN, 2011. Т. 63. Р. 149–173.

³⁸³ Щодра О. Епоха слов'ян на балтиці: економічне піднесення слов'янського Помор'я у ранньому середньовіччі. *Проблеми слов'янознавства*. 2019. № 68. С. 10, 12–13.

³⁸⁴ “Dani siquidem ac Sueones, quos Northmannos vocamus, septentrionle litus et omnes in eo continent insulas. At litus australe Slavorum incolunt nationes” (Helmoldi. Lib. I. Cap. 1. P. 5).

³⁸⁵ “Sunt et insulae Balthici maris quae incoluntur a Slaviv [...]. Altera insula, longe maior, est contra Wilzos posita, quam incolunt Rani, qui et Rugiani, gens fortissimo Slavorum, qui soli habent regem” (ibid. Lib. I. Cap. 2. P. 9).

³⁸⁶ “Peragratisque multis Slavorum provinciis pervenerunt ad eos qui dicuntur Rani sive Rugiani et habitant in corde maris” (ibid. Lib. I. Cap. 6. P. 16).

³⁸⁷ Zaroff R. Politics and Priests. P. 3–4.

обороняти місце від нападників³⁸⁸.

Адам Бременський, повторюючи повідомлення Гельмольда, локалізує мешканців регіону: “На півночі перебувають нормани, вельми дикі племена, на сході – ободрити й на заході – фризи”³⁸⁹. Німецький хроніст так зображує регіон: “Одним берегом цього [Балтійського. – Н. Р.] моря володіють слов’яни, а другим – шведи”³⁹⁰. Також у джерелі сказано: “У цій затоці є чимало островів, усіма ними володіють дани й шведи, а деякими – слов’яни”³⁹¹.

Слов’яни заселили землі, розташовані у межиріччі Ельби й Одри, у VI–VII ст. Їх прийнято поділяти на три найбільші групи – лужицьких сербів (*Sorabis*), ободритів (*Obodrites*) і велетів (*Winulorum*)³⁹². Ці племена проживали на межі германського та слов’янського світів. Упродовж VIII–IX ст. вони торгували з данами, чиїм важливим економічним центром було м. Гедебю. Германський і слов’янські народи перебували приблизно на однаковому рівні розвитку, отже були неспроможні підпорядкувати одне одного³⁹³. Водночас у VIII ст. ободрити були під значним впливом франків, але сакси розмежовували їхні території, унеможливаючи загарбання. Тож у Полаб’ї виникли сприятливі умови для розвитку слов’ян, що, попри відсутність у них сильної влади, дало їм змогу успішно захищатися від ворогів і геополітичних конкурентів аж до середини XII ст.

Лютічі, ободрити й рани з усіх боків були оточені християнськими державами. Серед них, монархії Каролінгів (згодом Оттонів) і П’ястів, королівство Данія. Федерація лютічів складалася з редарів (*Redari*), долежан (*Tholenzi*), черзепенян (*Circipani*) і хижан (*Chizzini*), була розташована найдалі на південь і не

³⁸⁸ Saxo Grammaticus. *Gesta Danorum*. Vol. 2. Lib. XIV. Cap. 39.2. P. 1274.

³⁸⁹ “A septentrione vero Nordmannos, gentes ferocissimas. Ab ortu solis Obodritos; et ab occasu Frisos” (Magistri Adam Bremensis. *Gesta Hammaburgensis*. Lib. I. Cap. 5. P. 7).

³⁹⁰ “Itaque latera illius ponti ab austro Sclavi, ab aquilone Suedi possederunt” (ibid. Lib. IV. Cap. 14. P. 242).

³⁹¹ “Multae sunt insulae in hoc sinu, quas omnes Dani et Sueones habent in sua ditione, aliquas etiam Sclavi tenent” (ibid. Lib. IV. Cap. 16. P. 242).

³⁹² Zaroff R. *Study in Socio-political History of the Obodrites*. P. 11.

³⁹³ Ibid. P. 13–14.

мала виходу до Балтійського моря, ободрити перебували на узбережжі, а рани – на о. Рюген³⁹⁴. Незважаючи на місце розташування, усі вони вели жваву морську торгівлю зі скандинавськими сусідами³⁹⁵. Слов'янські знатні роди також регулярно контактували з норвезькими, шведськими й данськими династіями.

Уперше руян (*Rugini*) згадує Беда Вельмишановний у “Церковній історії народу англів” (VIII ст.): “У Германії багато народів, від яких походять англи та сакси [...]. Серед них фризи, руяни, дани, гуни, давні сакси, бруктери”³⁹⁶. Згодом їх (*Ruanis*) описав Відукінд Корвейський у “Діяннях саксів” (кінець X ст.): “І Геро з союзниками руянами вийшов з табору з тисячею воїнів і, доки вороги нічого не підозрювали, швидко збудував три мости й послав гінця до імператора”³⁹⁷.

Про суспільний устрій руян у VIII–X ст. мало що відомо³⁹⁸. Як зазначають В. Ронін і Б. Флоря, “увагу в джерелах приділено князям і знаті: оскільки в безпосередньому контакті франки [та інші сусіди полабських слов'ян. – Н. Р.] знаходилися лише з представниками правлячої верстви, які виступали від імені цілої племінної громади, то саме вони виходять на перший план”³⁹⁹.

У Норвегії та Швеції державотворення⁴⁰⁰ відбувалося в декілька етапів, унаслідок яких виникли християнські монархії. Спершу вони не мали формального апарату примусу. В XI–XII ст. ранні держави стали феодалними, тоді ними керували володарі з майже необмеженою владою та служили люди.

Територіально-політичні утворення лютичів, ободритів і ранів пішли іншим шляхом, а саме уникнули посилення центру. Вони спиралися на владу зібрань,

³⁹⁴ Ibid. P. 13.

³⁹⁵ Щодра О. Слов'яни балтійського Помор'я у міжнародній торгівлі раннього середньовіччя. *Наукові зошити Історичного факультету Львівського університету*. 2020. № 21. С. 158–159.

³⁹⁶ “quarum in Germania plurimas nouerat esse nationes, a quibus Angli uel Saxones, qui nunc Britanniam incolunt, genus et originem duxisse noscuntur [...]. Sunt autem Fresones, Rugini, Danai, Hunni, Antiqui Saxones, Boructuari” (Venerabilis Baedae. *Historiam ecclesiasticam gentis Anglorum*. Lib. V. Cap. 9. P. 296).

³⁹⁷ “At Gero cum amicis Ruanis miliario ferme uno a castris descendens hoste ignorante tres pontes celeriter construxit et misso nuntio ad imperatorem totum exercitum revocavit” (Widukindi monachi corbeiensis. Lib. 3. Cap. 54. P. 461).

³⁹⁸ Zaroff R. *Politics and Priests*. P. 6.

³⁹⁹ Ронін В. К., Флоря Б. Н. Государство и общество у полабских и поморских славян. *Раннефеодальные государства и народности (южные и западные славяне VI–XII вв.)*. Москва: Наука, 1991.

⁴⁰⁰ Утворення ранніх держав розглядається лише контурно, задля встановлення подібностей між державними утвореннями скандинавів і слов'ян, ідентифікації державотворчих осередків тощо.

язичницьких культових осередків і знаті. Полабським слов'янам вдалося стати вагомою політичною силою регіону, але успіх був короткотерміновим.

В Ісландії була ще інша ситуація. “Демократичний” устрій проявився найяскравіше, а середньовічна держава так і не виникла, втім, утворилася децентралізована система влади⁴⁰¹. Такий уклад проіснував до середини XII ст., коли острів підпорядкував норвезький правитель Гакон Гаконарсон.

Зазначені процеси мали різноспрямований характер у Норвегії, Швеції, Слов'янському Полаб'ї та Помор'ї. Незважаючи на це, всюди тінги й віча відігравали істотну роль у житті громад і територіально-політичних утворень. Потрібно задіяти структурний аналіз при дослідженні кожного регіону⁴⁰², провести найочевидніші паралелі, визначити подібні та відмінні ознаки.

При застосуванні еволюційної моделі до середньовічних чи будь-яких інших суспільств потрібно враховувати значущі регіональні особливості⁴⁰³. Трансформація скандинавських і слов'янських земель відбувалася подібно, пройшла декілька майже синхронних етапів. Разом з тим при зіставленні потрібно зважати на специфіку кожного суспільства⁴⁰⁴.

У різний час вождівства існували в усіх частинах світу⁴⁰⁵. Винятком не були й землі заселені скандинавами та балтійськими слов'янами. Науковці поділяють вождівства на декілька типів, кожному з яких приписують певні особливості. Деякі з цих утворень з часом об'єднувалися одне з одним, і так виникали вождівські конфедерації. На думку Д. Гібсона, “держави, сформовані на основі вождівських конфедерацій, згодом мали федеральний або феодалний характер, і тому спадщиною вождівських конфедерацій були королівства, що їх знаходимо в

⁴⁰¹ Urbańczyk P. Polabian Slavs. P. 249.

⁴⁰² Comments on Inger Storli: ‘Court Sites of Arctic Norway: Remains of Thing Sites and Representations of Political Consolidation Processes in the Northern Germanic World during the First Millennium AD?’ / Brink S. et al. *Norwegian Archaeological Review*. 2011. № 44 (1). P. 103.

⁴⁰³ Ibid. P. 106.

⁴⁰⁴ Ibid. P. 107.

⁴⁰⁵ Різун Н. Т. Утворення держав у скандинавів і балтійських слов'ян (VIII–XII ст.): порівняльна характеристика. *Модернізація та наукові дослідження: інтеграція науки та практики: матеріали II науково-практичної конференції* (м. Вінниця, 24–25 липня 2020 р.). Херсон: Видавництво “Молодий вчений”, 2020. С. 42–45.

германських і слов'янських регіонах, такі як держава Меровінгів або Русь, у яких були сильні олігархії та слабкі правителі”⁴⁰⁶.

Такий уклад був перехідним, поєднував племінний і державний періоди, зокрема, в історії скандинавів і балтійських слов'ян. Утім, державотворення та еволюція суспільного ладу не завжди відбувалися лінійно. Етапи розвитку полабських і поморських слов'ян не цілком співпадали. Крім того, ці перетворення завершилися у них неоднаково. Володимир Ронін і Б. Флоря зауважують, що у Помор'ї “процес формування держави [...] виявився вельми довгим. Але на відміну від Полаб'я тут [...] цей процес усе ж завершився створенням ранньофеодальної держави на місцевій основі”⁴⁰⁷.

Попри ці відмінності землі полабських і поморських слов'ян розвивалися подібно. Багато аналогій також простежується в історії тогочасної Скандинавії. Найбільше подібностей між шведським і поморським укладами, кожному з яких була притаманна конфедеративна форма правління⁴⁰⁸.

У Норвегії в період 300–550 рр. територіями найбільшої політичної активності були Агдер на півдні, Рогаланд на південному заході, Гордаланд на заході, Грінланд на сході, Тронделаг у гірській області в центральній частині країни. Археологічний матеріал вказує на значну та неперервну присутність у цих місцях еліт⁴⁰⁹. Упродовж наступних століть скандинавські землі пішли іншим шляхом, ніж більшість континентальних держав і Британія, що, зокрема, проявилось в особливостях інституту правителя⁴¹⁰.

Важливим для встановлення влади над Норвегією був морський шлях, який пролягав уздовж усього західного берега. Реконструкція Д. Скре демонструє, що з півдня на північ знаходилися п'ять резиденцій, які відвідував Гаральд

⁴⁰⁶ Gibson D. B. Chieftdom Confederacies and State Origins. *Social Evolution & History*. 2011. № 10 (1). P. 228–229.

⁴⁰⁷ Ронін В. К., Флоря Б. Н. Государство и общество. С. 127.

⁴⁰⁸ Там само. С. 130.

⁴⁰⁹ Skre D. Nordvegr – Norway: From Sailing Route to Kingdom. *European Review*. 2014. № 22 (1). P. 36.

⁴¹⁰ Skre D. Rulership in First-Millennium Scandinavia. *Rulership in 1st to 14th century Scandinavia. Royal graves and sites at Avaldsnes and beyond* / ed. D. Skre. Berlin: De Gruyter, 2020. P. 229.

Прекрасноволосий. Їхні назви відомі з повідомлень саг: Урн (*Urnes*), Авальдснес (*Avaldsnes*), Фітйар (*Fitjar*), Альрекстад (*Alrekstad*) і Сейм (*Seim*)⁴¹¹. Місця споруд збігаються з територіями значної присутності еліт⁴¹².

На підставі комплексного дослідження писемних, археологічних, ономастичних та інших джерел Ф. Іверсен встановив, що в період VI–VIII ст. у Норвегії було 15, у Швеції – 12 різних за розміром і кількістю мешканців племен⁴¹³. Вони приблизно співпадають з областями постійної присутності еліт. Ці територіально-політичні організації тотожні складеним вождівствам.

У цей час археологічно простежується функціонування місць судів, у яких чимало науковців вбачають локальні тінги⁴¹⁴. Зібрання такого рівня ймовірно були центрами простих вождівств. Думка, що місця судів функціонували як тінги, має багатьох прихильників, але є дискусійною⁴¹⁵. До того ж їхнє існування підтверджено лише у Норвегії. Такі зібрання знаходилися під контролем еліт і вийшли з ужитку до початку епохи вікінгів у кінці VIII ст.⁴¹⁶

Під час наступного етапу суспільно-політичної еволюції у Скандинавії виникли *правові території* (*law areas*). Від початку IX до кінця XI ст. на колишніх територіях племен у Норвегії з'явилося 5, у Швеції – 12 регіонів, кожен з яких мав власні закони⁴¹⁷. Тож у цей період відбулися консолідаційні процеси в окремих регіонах, де сформувалися політичні утворення територіального типу.

Кількість областей і градів у різних слов'янських племен, а зокрема в ободритів і лютичів, описує “Баварський географ”, що походить з кінця VIII або з IX ст.⁴¹⁸. Оскільки вони знаходилися поблизу кордонів Імперії франків, відомості

⁴¹¹ Skre D. *Norðvegr*. P. 37.

⁴¹² *Ibid.* P. 38.

⁴¹³ Iversen F. *Between Tribe and Kingdom – People, Land, and Law in Scandza AD 500–1350. Rulership in 1st to 14th century Scandinavia*. P. 291–292.

⁴¹⁴ Grimm O., Stylegar F.-A. *Court sites in southwest Norway*. P. 111–134; Storli I. *Barbarians' of the north*. P. 81–103; Storli I. *Court sites of arctic Norway*. P. 128–144.

⁴¹⁵ Дискусію навколо цієї проблеми висвітлює стаття: Comments on Inger Storli. P. 89–117.

⁴¹⁶ Iversen F. *Between Tribe and Kingdom*. P. 297.

⁴¹⁷ *Ibid.* P. 291–292.

⁴¹⁸ Войтович Л. В. “Баварський Географ”: Спроба етнолокалізації населення центрально-східної Європи IX ст. С. 12.

джерела про них вважаються достовірними⁴¹⁹. У тексті сказано: “Ті, які розташовані найближче до кордонів данських, називаються нортабтричі; їхній регіон, у якому 53 гради, окремо управляється їхніми вождями”⁴²⁰. Також у джерелі написано: “Вільці, у яких 95 градусів і 4 регіони”⁴²¹. Історики не сумніваються, що “нортабтричі” це – ободрити, “вільці” – лютичі. На думку Р. Вацеби, *civitates* “Баварського географа” відповідають простим вождівствам, а *regiones* – складеним⁴²².

Можна прийняти цю тезу, провести аналогії зі скандинавськими племенами. Отже, зазначені 15 норвезьких і 12 шведських племен типологічно близькі до регіонів лютичів. Такий висновок можна зробити з огляду на рівноцінний суспільний розвиток скандинавів і балтійських слов’ян у цей період і приблизно однакові розмір територій та кількість населення.

Перших управителів територій, на яких зародилися Шведська й Норвезька держави, зображує “Сага про Інґлінґів”. Ця династія керувала в Упланді, згодом – у Вестфольді⁴²³. Щоправда, думку про останній з регіонів як про місце зародження Норвезької держави наводить лише Сноррі. Обидві провінції були важливими осередками державотворення у кожній з країн.

Практично неможливо встановити правдивість версії про спільне походження скандинавських володарів. Сноррі не мав доступу до перевірених і достовірних усних або писемних джерел, які б висвітлювали початки шведської та норвезької історії. Його розповідь про династію Інґлінґів легендарна. Попри це, припускає Д. Скре, сюжет заслуговує на довіру⁴²⁴.

Від легендарних часів до епохи вікінгів Упландом і Вестфольдом управляли військові вожді з обмеженими владними повноваженнями. Очільники керували

⁴¹⁹ Там само. С. 15.

⁴²⁰ “Isti sunt qui propinquoires resident finibus Danaorum quos vocant Nortabtrezi, ubi regio in qua sunt civitates LIII, per duces suos patriae” (там само. С. 13).

⁴²¹ “Uilci, in qua civitates XCV, et regions III” (там само).

⁴²² Вацеба Р. М. Ранні держави дружинного типу. Арк. 142.

⁴²³ Snorri Sturluson. Heimskringla. P. 31–32.

⁴²⁴ Kaupang in Skiringssal. P. 417.

невеликими територіями, не мали формального апарату примусу. Вони досягали власних цілей за допомогою воїнів з найближчого оточення, використовували авторитет у суспільстві, який зростав насамперед у результаті військових перемог і завдяки причетності до місць язичницького культу⁴²⁵.

Одним зі шведських вождів, який перебував в Упсалі, був Домальді (*Dómaldi*). Складно з упевненістю сказати суспільство якого саме часу зображує сага. Прикметно, що люди звинуватили володаря у відсутності урожаю, після чого воїни Домальді принесли його в жертву⁴²⁶. Ставлення до особи вождя було подібним упродовж усієї залізної доби й епохи вікінгів. У розповіді він постає як один з воїнів, який лише дещо перевищує інших авторитетом, повноваженнями, статусом і впливом. Але принципової різниці між Домальді, вождями нижчого рангу та воїнами немає. На цьому етапі влада правителя ще не цілком відокремилася від решти суспільства. Вождя обирали або позиція переходила у спадок, але його завжди могли усунути.

Усіх наступних правителів Упсали Сноррі називає конунгами та зображує військовими лідерами⁴²⁷. Під час правління Інґ'яльда (*Ingjald*) в Упсалі також були інші конунги. Головним вважався той, який контролював столицю⁴²⁸. Такий же принцип діяв у часи правління Інґвара (*Yngvar*)⁴²⁹. Упродовж залізної доби Швецією керували вожді, які ніби-то підпорядковувалися верховному правителю. Приписуючи спадковість влади тогочасним володарям, Сноррі перебільшує міру централізації шведських земель.

“Сага про Інґлінгів” і поема “Інґлінґатал” також описують управителів Вестфольду, називають п’ятьох конунгів, а саме: Ейстейна (*Eysteinn*), паралельно з яким були й інші конунги, зокрема Сіґтрюґ (*Sigtryggs*) і Скіольд (*Skjold*), його сина Гальвдан (*Halfdan*), Гудрода (*Gudrod*), Олава (*Olaf*) й Рогнвальда (*Rognvald*).

⁴²⁵ Snorri Sturluson. Heimskringla. P. 10–35.

⁴²⁶ Ibid. P. 12–13.

⁴²⁷ Ibid. P. 13–15.

⁴²⁸ Ibid. P. 26–27.

⁴²⁹ Ibid. P. 24–25.

Під владою першого перебувала лише ця область, адже Вінгульмерком володів Альвгейр (*Alfgeir*). Боротьба також відбувалася за Раумарікі та Упланд, у яких правили інші вожді⁴³⁰.

Упреше вільців (*Wilze, Wiltzorum*) та ободритів (*Abotriti*) згадують “Аннали королівства франків” під 789 р.⁴³¹. Наприкінці VIII ст. правителем велетів був Драговіт (*Dragawiti*). У хроніці згадані й інші, менш впливові вожді. Тоді вільці, стверджує франкський автор, були багаточисельним народом⁴³², що може свідчити про їхню політичну впливовість у регіоні. Але відомості, які б давали уявлення про їхній внутрішній уклад у цей час, практично відсутні.

Про суспільство ободритів у кінці VIII – на початку IX ст. також мало що відомо⁴³³. Одним з їхніх правителів був Вітцин (*Witzinum*)⁴³⁴. Під 798 р. у хроніці сказано, що вони були союзниками франків і воювали на їхньому боці: “Ободрити завжди допомагали франкам”⁴³⁵. На рік пізніше згадується, що Імперія франків провадила справи з вільцями та ободритами⁴³⁶. У 804 р. франки передали під контроль останніх декілька областей (*pagi*) за р. Ельба⁴³⁷.

Наприкінці IX – на початку X ст. суспільство велетів занепало внаслідок нез’ясованих і непояснених наукою причин⁴³⁸. З цього приводу дослідники висловили декілька поглядів і по-різному трактували розвиток подій. Достеменно невідомо, чи лютичі, які з’явилися на сторінках джерел у X ст., були об’єднанням тих самих племен, що й велети⁴³⁹.

Сусідами ободритів на сході були лютичі, на півдні та піденному сході –

⁴³⁰ Ibid. P. 32–35.

⁴³¹ Annales regni Francorum. P. 84–85.

⁴³² Ibid. P. 85–86.

⁴³³ Turasiewicz A. Dzieje polityczne Obodrzyców: od IX wieku do utraty niepodległości w latach 1160–1164. Kraków: Nomos, 2004. 311 s.

⁴³⁴ Annales regni Francorum. P. 97.

⁴³⁵ “Nam Abotriti auxiliares Francorum semper fuerunt” (ibid. P. 105).

⁴³⁶ Ibid. P. 107.

⁴³⁷ Ibid. P. 118.

⁴³⁸ Занепад державного утворення велетів аналізує: Myśliński K. Słowiańskie organizacje polityczne nad Hawelą i Sprewą i związek wielecki przed aneksją Brandenburską. *Przegląd Zachodni*. 1986. № 5 (6). S. 181–200; Sułowski Z. Geneza i upadek państwa Wieleców-Luciców. *Kwartalnik Historyczny*. 1963. № 70. S. 325–340.

⁴³⁹ Вацеба Р. М. Ранні держави дружинного типу. Арк. 183–185.

лужицькі серби, на заході – німці, на північному заході – дани. Найімовірніше, ободритський союз виник у VII–VIII ст. після розселення племен у регіоні. До середини X ст. мало що відомо про внутрішній устрій ободритів. На думку Олександра Салівона, тоді у них простежується існування “держави ранньофеодального типу”⁴⁴⁰.

Їхнє державне утворення не було централізованим, правитель не володів формальним апаратом примусу, який давав би змогу контролювати всі володіння. Держава ободритів складалася з трьох частин, кожна з яких зберігала значну автономію. Землі вагрів, які викликають найбільше зацікавлення в контексті дослідження вічевих зібрань, управлялися не з центру цілого союзу, а підкорялися володарю, який перебував у Старграді.

Ростислав Вацеба звернув увагу, що князівство ободритів у VIII–X ст. не було монолітним, адже керувалося декількома князями⁴⁴¹. Ситуація не сильно змінилася в наступні століття, що вказує на повільність еволюції їхнього ладу. Джерела висвітлюють правителів ободритів у ранній період їхньої історії, як військових вождів, які подібно до скандинавських очільників здійснювали походи на сусідів, зокрема, на франків і саксів.

З економічної точки зору війна відігравала в ободритів украй важливу роль, давала змогу формувати та утримувати дружину. Можна також погодитись із думкою Р. Вацеби, що “наприкінці VIII – у першій половині IX ст. осередок державотворчих трансформацій в ободритів знаходився в Старграді – столиці князівства Дражка і Чедрога”⁴⁴².

У X–XI ст. скандинавські та слов’янські еліти використовували політичні та ідеологічні стратегії, щоб створити держави. Перехід від племінних до феодальних утворень відбувався непросто. Місцеві еліти спиралися на підтримку

⁴⁴⁰ Саливон А. Н. Самосознание ободритов (к вопросу об образовании ободритской раннефеодальной народности). *Формирование раннефеодальных славянских народностей*. Москва: Наука, 1981. С. 132.

⁴⁴¹ Вацеба Р. М. Ранні держави дружинного типу. Арк. 197.

⁴⁴² Там само. Арк. 206.

добре тренуваних військових загонів, з якими у них збігались економічні інтереси та ідеологічні погляди. Їх також поєднували уявлення про спільне культурне походження, однакові вірування⁴⁴³.

Роман Зароф стверджує, що називати правителів ободритів у ранній період їхньої історії королями чи князями було б перебільшенням, отже дослідник відкидає термінологію франкських джерел⁴⁴⁴. У пізніший період можна вести мову про посилення влади правителів. Але навіть попри пришвидшення процесів державотворення в ободритів у другій половині XI – на початку XII ст. на периферії продовжував функціонувати ранньодержавний устрій.

В XI ст. в ободритів уже існувала спадкова влада, що призвело до зростання могутності їхніх правителів. Разом з тим навіть до початку XII ст. вони не мали сформованої феодалної держави, централізованої християнської монархії. Наприкінці X – першій половині XI ст. у вагрів зокрема та в ободритів загалом простежуються прояви ранньої державності, посилення влади правителя, зародження формального апарату примусу. Втім, стверджують В. Ронін і Б. Флоря, у цей час зазнала цілковитої поразки християнізаційна політика Готшалка. У 1066 р. проти нього повсталася більша частина ободритської еліти⁴⁴⁵. Виступ завершився загибеллю князя, відмовою прийняти християнство, уповільненням процесів державотворення на ободритських землях⁴⁴⁶.

На думку Л. Ларсона, державотворення почалось у Скандинавії наприкінці римської залізної доби (I–IV ст.), продовжилось у період міграції (V–VI ст.). Тоді місцеві магнати та їхні дружини сформували нову політичну силу, яка вже не базувалася на родинних зв'язках. Науковець також відзначає зростання торгівлі, значне посилення урбанізаційних процесів у період вікінгів⁴⁴⁷.

⁴⁴³ Gardela L., Kajkowski K., Söderberg B. The spur goad from Skegrie in Scania, Sweden: Evidence of elite interaction between Viking Age Scandinavians and Western Slavs. *Fornvännen. Journal of Swedish Antiquarian Research*. 2019. № 114. P. 67–69.

⁴⁴⁴ Zaroff R. Study in Socio-political History of the Obodrites. P. 18.

⁴⁴⁵ Ронин В. К., Флоря Б. Н. Государство и общество. С. 123.

⁴⁴⁶ Там само. С. 124.

⁴⁴⁷ Larson L. The Iron Age ritual building at Uppåkra, southern Sweden. *Antiquity*. 2007. № 81. P. 11.

Найважливішими торговими поселеннями були шведська Бірка поблизу оз. Маларен, данський Гедебю в південній Ютландії, норвезький Каупанг у Вестфольді⁴⁴⁸. Фроде Іверсен стверджує, що перехід від племінних до державних утворень у Скандинавії відбувався в три етапи: упродовж пізньої залізної доби (550–800), епохи вікінгів (800–1050) і Середніх віків (1050–1350)⁴⁴⁹.

Вождівства різного типу також існували на території майбутньої Шведської держави, зокрема, в областях концентрації еліт – Упланді⁴⁵⁰, Содерманланді та на узбережжях оз. Маларен. Ці землі населяли племена свеїв (*svear*), а на південь від них проживали готи (*gotar*). Наприкінці XI ст. вони об'єдналися в межах одного державного утворення. Політичними й економічними центрами Упланду були м. Стара Упсала, Бірка (середина VIII – кінець X ст.) й Сігтуна (починаючи з другої половини X ст.). Важливими для регіону були водні шляхи оз. Маларен, які сприяли зближенню окремих частин Швеції, зокрема, торгівлі між провінціями⁴⁵¹.

Швеція складалася з регіонів Західний і Східний Гаутланд, Вормланд, Маркір, Содерманланд, Тйундаланд, Атундаланд і С'яланд. У кожному з них функціонував окремий тінг і діяли власні закони. Надрегіональним статусом володіло право, яке використовували в Упланді⁴⁵². Сноррі зображує проміжний етап еволюції шведських законів, адже ті не були цілком уніфікованими. Регіональне різноманіття правових норм усе ще зберігалось, відповідно, тогочасна держава не була централізованою. Шведські конунги не завжди контролювали прилеглі до Упланду території, ще менше їхній вплив поширювався на більш віддалені землі.

⁴⁴⁸ Lindkvist Th. The Making of a European Society. The Example of Sweden. *Medieval Encounters*. 2004. № 10 (1–3). P. 169–170.

⁴⁴⁹ Iversen F. Between Tribe and Kingdom. P. 248.

⁴⁵⁰ Про державотворення в Упланді детальніше див.: Iversen F. The Four Petty Kingdoms of *Uppland*: Equestrian Graves and the Political Integration of the Norwegian Highlands in Late Viking Age Norway. *Viking Wars*. Viking special vol. 1 / eds. F. Iversen, K. Kjesrud. Oslo: Norwegian Archaeological Society, 2021. P. 13–42.

⁴⁵¹ Sanmark A. Administrative Organization and State Formation. P. 206.

⁴⁵² Snorri Sturluson. *Heimskringla*. P. 237–238.

Від пізньої залізної доби до Середніх віків у Швеції відбувалася політична консолідація. Суттєвих змін також зазнала місцева економіка. На думку Йогана Рунера, спершу господарство орієнтувалося на отримання надлишкових доходів від взаємодії з іншими суспільствами, згодом базувалося на збагаченні від податків. Науковець відзначає перехід від економіки, зорієнтованої на війну й торгівлю, до економічних відносин, спрямованих на продуктивність місцевих мешканців. Історик також стверджує, що конфедерація шведських племен складалася з окремих земель з власними законами, тож погоджується з інформацією “Геймскрінгли” про функціонування тінгу в кожному регіоні. На його думку, такий уклад існував у Швеції приблизно з IX ст. до середини XI ст.⁴⁵³.

Важливу роль у цьому устрої відігравала королівська ферма в Упсалі. Подібні будівлі з аналогічними назвами існували в усій тогочасній Швеції. Ферма переходила у спадок⁴⁵⁴, тож влада шведських конунгів була спадковою. Втім, їхні повноваження не були необмеженими. Кандидатуру правителя, який порушував норми звичаєвого права, колектив міг відхилити, а чинного конунга – відсторонити, про що свідчить давньосканд. поняття *vräkt*⁴⁵⁵.

На зламі X–XI ст. у провінції Галогаланд, найпівнічнішому регіоні Норвегії, побутували язичницькі вірування. Влада перебувала в руках місцевих вождів. Одним з них був Рауд Могутній. У його власності перебував цілий фйорд, під контролем знаходилося чимало бондів, яких він скликав для участі у військових походах. У власності вождя було декілька кораблів. Судном також володів очільник на ім'я Торір Олень. Обидва за нетривалий час могли зібрати чимале військо, яке було взмозі протистояти армії тогочасного конунга Олава Трюгвасона. Одного разу Рауд програв у бою, проте зміг утекти до своїх

---

⁴⁵³ Runer J. A. The Husabyar in the unification process of the Swedish kingdom. *Husebyer – status quo, open questions and perspectives* / eds. L. E. Christensen, T. Lemm, A. Pedersen. Copenhagen: University Press of Southern Denmark, 2016. P. 165.

⁴⁵⁴ Ibid. P. 165–166.

⁴⁵⁵ Ibid. P. 167.

володінь⁴⁵⁶. У конунга не було можливості постійно контролювати настільки віддалені землі. Місцеві вожді, що керували територіями на кшталт фйорда у Галогаланді, належали до найбагатших і найвпливовіших людей у Норвегії.

В останній чверті VIII – середині XII ст. скандинави, полабські та поморські слов'яни пройшли подібні та майже синхронні етапи суспільної та політичної еволюції. На підставі археологічних і писемних джерел простежується консолідація та інтеграція племінних організмів – перший етап державотворення. Наприкінці X ст. ці процеси остаточно не завершилися ні в Норвегії та Швеції, ні в Слов'янському Полаб'ї та Помор'ї. Тож у регіоні суспільна й політична організація залишалася порівняно архаїчною значно довше, ніж у решті Європи.

Серед усіх цих територій норвезькі землі першими об'єдналися в одну державу в першій половині XI ст. за правління конунгів Олава Трюгвасона, Олава Святого й Гаральда Сігурдсона. Тоді у Швеції консолідаційні процеси були менш вираженими, свої та готи ще не створили єдиної держави. Шведський устрій можна охарактеризувати як конфедеративний, адже його основою були порівняно незалежні складені вождівства й ранні держави.

Привертає увагу подібність інтеграційних процесів у скандинавів і слов'ян. Адже лютичі, ободрити, щецинці та пижичани мали аналогічні системи управління. Перші становили союз чотирьох великих племен. Ранньодержавне утворення других було сформоване з ободритів, полабів і вагрів. У Помор'ї функціонувала трохи інша політична організація, ніж у Полаб'ї. Тут значно більшу роль відігравали новостворені поселення міського типу, великі центри міжнародної торгівлі, кожен з яких був політично й економічно незалежним.

Ранні держави скандинавів і слов'ян утворилися в подібний спосіб, а саме шляхом об'єднання складених вождівств у єдине ціле. Найчастіше державотворення відбувалося на територіях скупчень економічних, політичних, релігійних центрів. У Норвегії важливим осередком таких процесів була провінція

---

⁴⁵⁶ Snorri Sturluson. Heimskringla. P. 158.

Вестфольд, у Швеції – Упланд і Содерманланд біля оз. Маларен. У Полаб'ї держави виникли в околицях м. Старград, у місцевості поблизу м. Радогощ і на о. Рюген, у Помор'ї – навколо міських центрів щецинців і пижичан.

2.2. Інститути влади: очільники, дружина, культ, бенкет

Держави полабських слов'ян перебували на периферії християнського світу та відзначалися нерозвиненою й нестабільною політичною організацією, тому в середині XII ст. після тривалого періоду незалежності були завойовані сусідами⁴⁵⁷. Історики визначали особливості слов'янських устроїв⁴⁵⁸, звернули увагу на істотну роль вічевих зібрань у їхніх суспільствах⁴⁵⁹. Але наведені в писемних джерелах свідчення фрагментарні, тому ці відомості стали однією з основних причин численних дискусій⁴⁶⁰, зокрема, про місце асамблей серед інших владних інститутів⁴⁶¹, про особливості їхніх повноважень⁴⁶². Віче перебувало на перетині політичної, військової, правової та релігійної сфер і, зазначає К. Модзелевський, “було основоположною інституцією спільноти”⁴⁶³.

Попри важливість асамблей найважливішим інститутом влади у скандинавів і слов'ян був правитель – конунг або князь, відповідно. Найбільше уваги автори середньовічних творів різних жанрів присвятили їхній діяльності, яка, задля возвеличення, ідеалізувалася. У різні періоди й у різних частинах скандинавського та слов'янського світу могутність володарів була неоднаковою, проте чітко простежується зростання їхньої влади та впливу. Відсутність у політичній системі

⁴⁵⁷ Urbańczyk P. Polabian Slavs. P. 245.

⁴⁵⁸ Рудь М. О. Полабо-слов'янська проблематика. С. 49–55.

⁴⁵⁹ Dowiat J. Ewolucja państwa wczesnofeudalnego. S. 466–474.

⁴⁶⁰ Urbańczyk P. What did early medieval authors know about structures of governance and religion in northern Central Europe? (A comment on M. Hardt). *Trade and Communication Networks of the First Millennium AD in the northern part of Central Europe: Central Places, Beach Markets, Landing Places and Trading Centers. Neue Studien zur Sachsenforschung*. Vol. 1. Hannover: Niedersächsisches Landesmuseum, 2010. P. 356.

⁴⁶¹ Zaroff R. Study in Socio-political History of the Obodrites. P. 11–40.

⁴⁶² Boroń P. “Universa populi multido”. S. 9–21.

⁴⁶³ Modzelewski K. Barbarzyńska Europa. S. 356.

лютицького союзу впливового князя можна вважати свідченням ранішої стадії еволюції або ж іншого шляху розвитку.

У писемних джерелах скандинавських правителів означають декілька термінів, а саме лексеми *þiudans*, *dróttinn* і *konungr*. Одні дослідники припускають, що вони існували паралельно, інші стверджують, що їх використовували у різний час. На думку низки науковців іменник *dróttinn* замінив лексему *þiudans*. Ще пізніше на перший план вийшов термін *konungr*. Згідно з цим поглядом, перехід від одного слова до іншого вказує на еволюцію самих функцій володарів і вождів. Керівників, яких утверджувало плем'я, замінили військові лідери, які були очільниками дружин. Слідом скандинавських правителів почали називати конунгами, що можна вважати свідченням появи спадкової влади⁴⁶⁴. Слов'янських володарів у джерелах XI–XII ст. зазвичай окреслюють латинські слова *dux* та *rex*, які, зазначає П. Боронь, не висвітлюють конкретну політичну дійсність, а вживаються довільно⁴⁶⁵.

У Норвегії носіями головної політичної влади були конунги (*konungar*), в Ісландії – годі (*goðar*), на Оркнейських островах – ярли (*jarlar*)⁴⁶⁶. Джерела зображують діяльність норвезьких правителів передусім з військової точки зору. “Геймскрінгла” розповідає, що Гальвдан Чорний (810–860) провів життя в походах Норвегією, насамперед боровся за владу з іншими конунгами. Задля цього він узяв участь у багатьох битвах і бенкетах⁴⁶⁷. Магнус Голоногий також ходив у походи країною та боровся проти місцевих вождів⁴⁶⁸. Отже, скандинавський володар був військовим лідером, що проявив себе в боротьбі проти конкурентів за владу й джерело доходу. В історіографії панує думка, що

⁴⁶⁴ Skre D. Rulership in First-Millennium Scandinavia. P. 196–197.

⁴⁶⁵ Boron P. Kniaziowie, królowie, carowie... Tytuły i nazwy władców słowiańskich we wczesnym średniowieczu. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2010. S. 219.

⁴⁶⁶ Sigurðsson J. V. The Appearance and Personal Abilities of Goðar, Jarlar, and Konungar: Iceland, Orkney and Norway. *West Over Sea. Studies in Scandinavian Sea-Borne Expansion and Settlement Before 1300. The Northern World*. Vol. 31 / eds. B. B. Smith, S. Taylor, G. Williams. Leiden: Brill, 2007. P. 95.

⁴⁶⁷ Snorri Sturluson. *Heimskringla*. P. 36–37.

⁴⁶⁸ *Ibid.* P. 522–524.

вже на початку IX ст. викристалізувалася чітка різниця між норвезькими й ісландськими вождями, з одного боку, та правителями Норвегії, з іншого⁴⁶⁹. З того часу статус і могутність останніх лише зростали, що дало їм змогу підкорити решту військових лідерів та еліту. Приблизно з цього самого часу простежуються відмінності між владою шведських вождів і династії в Упсалі.

Окрім конунгів і князів також існували володарі нижчого рангу. Скандинавські ярли та слов'янські військові лідери були носіями важливих владних повноважень. Вони боролися з конунгами за центральну владу або домовлялися з ними про одержання земельних володінь. Але ярли не були цілком залежними від правителів, оскільки збирали власні війська й володіли кораблями⁴⁷⁰, відповідно, могли ходити в самостійні походи. Тому саги згадують їх поряд з володарями та елітою: “Конунг Інґ’яльд розіслав посланців по всій Швеції та запросив до себе конунгів і ярлів та інших знатних людей”⁴⁷¹.

Вожді отримували від правителів земельні володіння: “Інґ’яльд, брат Гальвдана, був конунгом Вормланду, але після його смерті конунг Гальвдан підкорив Вормланд і до смерті збирав з нього податки та призначав туди ярлів”⁴⁷². З повідомлення “Геймскрінґли” можна зробити висновок, що більшість вождів перетворилися з конкурентів правителів на служилих людей. Їх призначали керівниками однієї з областей Норвегії чи цілого регіону⁴⁷³. Також у підпорядкуванні ярлів були дружинники⁴⁷⁴. Очільники мали менший вплив, ніж правителі, але їхні повноваження були подібними. До їхніх найважливіших функцій належали військова та культова. Такі лідери також існували в руян. У “Діяннях данів” Саксон означає їх іменником *primatu*, як “усіх руянських

⁴⁶⁹ Sigurðsson J. V. Kings, Earls and Chieftains. P. 81.

⁴⁷⁰ Snorri Sturluson. Heimskringla. P. 22.

⁴⁷¹ “Ingjaldr konungr sendi menn um alla Svíþjóð ok bauð til sín konungum ok jǫrlum ok ǫðrum merkismönnum” (ibid. P. 27).

⁴⁷² “Ingjaldr, bróðir Hálfðanar, var konungr í Vermalandi, en eptir dauða hans lagði Hálfðan konungr Vermaland undir sik ok tók skatta af ok sett þar jarla yfir, meðan hann lifði” (ibid. P. 32).

⁴⁷³ Термін *область* означає невелику адміністративну одиницю, а термін *region* – об’єднання декількох областей.

⁴⁷⁴ Snorri Sturluson. Heimskringla. P. 505.

перших”⁴⁷⁵.

На щабель нижче в ієрархії перебувала еліта⁴⁷⁶. Існування цього стану підтверджується на о. Рюген (*Rugiane nobilitatis*)⁴⁷⁷. Ідеться, насамперед, про військові загони, а саме про дружину (давньосканд. *hirð*). Чисельність одного такого підрозділу, що був на службі у скандинавського чи слов’янського правителя, переважно нараховувала декілька десятків воїнів: “Конунг Олав Тихий мав сто дружинників”⁴⁷⁸. У Гаральда Суворого також була чимала дружина. Її вождем був його родич на ім’я Гиргір⁴⁷⁹. Такі військові загони становили головну опору влади конунгів. Під час об’їзду Норвегії вони брали з собою найкращих воїнів, із якими відвідували бенкети⁴⁸⁰. Участь дружинників у святкуваннях ранів підтверджує повідомлення Саксона⁴⁸¹.

Озброєні люди завжди супроводжували конунга: “Він поплив разом з дружиною й ландерманами [елітними воїнами. – Н. Р.] і з найкращими воїнами, і з ополченням бондів, які проживали біля Данії”⁴⁸². Дружина становила лише частину війська конунга, до якого також належали звичайні воїни. Дружинників часто застосовували для того, щоб воювати в інших країнах⁴⁸³. Ці добре навчені та оснащені воїни були значною військовою силою, яка в разі потреби могла протистояти ополченню землевласників. У рідкісних ситуаціях бонди й ландермани вступали у бій проти дружини, проте вони потребували допомоги вождя, який би їх організував⁴⁸⁴. Такий військовий загін був основним опертям влади конунга, а місцеві вожді досягали своїх цілей за підтримки землевласників.

⁴⁷⁵ “omni Rugiae primatu” (Saxo Grammaticus. *Gesta Danorum*. Vol. 2. Lib. XIV. Cap. 39.30. P. 1298).

⁴⁷⁶ Термін *еліта* вживається в історіографії на означення верхівки середньовічного суспільства (Biermann F. *Medieval elite burials in eastern Mecklenburg and Pomerania*. *Antiquity*. 2008. № 82. P. 87–98).

⁴⁷⁷ Saxo Grammaticus. *Gesta Danorum*. Vol. 2. Lib. XIV. Cap. 39.35. P. 1302.

⁴⁷⁸ “Óláfr konungr hafði c. hirðmanna” (Snorri Sturluson. *Heimskringla*. P. 515).

⁴⁷⁹ *Ibid.* P. 448.

⁴⁸⁰ *Ibid.* P. 462.

⁴⁸¹ Saxo Grammaticus. *Gesta Danorum*. Vol. 1. Lib. V. Cap. 14.3. P. 346.

⁴⁸² “hann fór með hirð sinni ok lendum mǫnnum ok vildarliðinu, ok þat alt af bóndaliðinu, er næst var Dǫnum” (Snorri Sturluson. *Heimskringla*. P. 468).

⁴⁸³ *Ibid.* P. 480.

⁴⁸⁴ *Ibid.* P. 473–474.

У Фіна Арнасона було вісімдесят дружинників, з якими він прийшов у місто та скликав тінг. На зібранні він переконував бондів не проганяти конунга. Дружина була важливою не лише для влади конунга, її також використовували, щоб добитися прийняття вигідного правителю рішення. Крім того, ці воїни захищали конунга чи іншу важливу особу під час заморських походів⁴⁸⁵.

Знатні люди отримували від конунгів лени й часто мали окрему дружину. Втім, така ситуація найчастіше не влаштовувала правителя, бо становила загрозу для його авторитету й влади. Саги висвітлюють дії такої знаті негативно. Бонд Асмунд начебто захопив те, що належало конунгу Гакону. Той не відразу пішов на підданого з армією. Спершу конунг спробував переконати Асмунда розпустити своє військо й стати його дружинником. Але магнат⁴⁸⁶ відмовився, тому конфлікт переріс у відкрите військове протистояння⁴⁸⁷.

Як зазначає П. Лукін, у слов'ян існувала не лише служила і дружинна знать, а й еліта, яку можна охарактеризувати як племінну⁴⁸⁸. Науковець стверджує, що діяльність цієї верстви також простежується у ранніх германців і пруссів. Представники цього стану не належали ні до дружини, яка перебувала на службі конунга чи князя, ні до вождів, які зазвичай отримували владу за спадковим принципом. У суспільній ієрархії племінна знать перебувала дещо вище, ніж дружина, проте за статусом і впливом поступалася вождям⁴⁸⁹.

Незважаючи на “демократичний” устрій, середньовічне скандинавське суспільство не було по справжньому егалітарним. Напередодні XIII ст. приблизно п'яту частину населення становили раби. Також існував цілий прошарок магнатів, у чийй власності перебували великі земельні володіння. Упродовж XII–XIII ст.

---

⁴⁸⁵ Ibid. P. 475.

⁴⁸⁶ Термін *магнат* вживається за працею: Гуревич А. Я. Избранные труды: Норвежское общество.

⁴⁸⁷ Snorri Sturluson. Heimskringla. P. 477–478.

⁴⁸⁸ Лукин П. В. “Старцы” или “старшие”? О терминологии славянской “племенной знати”. *Славяноведение*. 2010. № 2. С. 17.

⁴⁸⁹ Там само. С. 23.

рабство скасували, а колишні раби стали орендарями землі⁴⁹⁰.

Істотну роль у суспільствах скандинавів і слов'ян відігравали культові центри, кожен з яких був присвячений тому чи іншому язичницькому божеству⁴⁹¹. Саксон Граматик розповідає про Аркону, святилище на о. Рюген, яке після багатьох безуспішних спроб зрештою християнізували дани⁴⁹². У цьому місці рани побудували храм із дерева, з одним входом, багато декорований і з ідолом по центру. Саксон стверджує, що Аркона була уособленням релігійної влади⁴⁹³. Значний вплив на життя місцевих мешканців мали язичницькі жреці. До того ж у святилище на о. Рюген прибували слов'янські правителі, зокрема, щоб принести жертву руянському божеству⁴⁹⁴. Таким чином, релігійний центр мав значення не лише в межах суспільства руян, адже під його впливом перебували землі сусідів, що суттєво збільшувало престиж місцевих володарів.

Аркона існувала ще в першій половині IX ст. Згодом храм був розбудований у висоту та ширину⁴⁹⁵, що свідчить про збільшення його престижу. Поблизу був розташований форт під назвою Яромарсбург, а на віддалі 2-х км від святилища знаходилося невелике поселення. За структурою храм в Арконі вельми нагадує аналогічні споруди у Радогощі та Щецині⁴⁹⁶.

Існували й інші центри такого гатунку, які регулярно відвідували “паломники”. У кожному з осередків був жрець, але їхній статус був нижчим, ніж у представників релігійного культу о. Рюген⁴⁹⁷. Загарбники вважали, що знищення Аркони є винятково важливим для підкорення навколишніх племен⁴⁹⁸. Після

⁴⁹⁰ Iversen F. From Slavery to Tenant Farming. Elite Economies in the Nordic Area c. 1050–1250. *Nordic Elites in Transformation, c. 1050–1250* / eds. J. V. Sigurdsson; B. Poulsen, H. Vogt. 2019. P. 61.

⁴⁹¹ Про язичницькі вірування полабських слов'ян див.: Рудь М. О. Про розвиток язичницької релігії та її роль у полабослов'янському суспільстві X–XII ст. *Проблеми слов'янознавства*. 1990. № 42. С. 10–16.

⁴⁹² Saxo Grammaticus. *Gesta Danorum*. Vol. 2. Lib. XIV. Cap. 1.6. P. 976.

⁴⁹³ Ibid. Lib. XIV. Cap. 39.2. P. 1274.

⁴⁹⁴ Ibid. Lib. XIV. Cap. 39.8. P. 1280.

⁴⁹⁵ Slupecki L. P. Slavonic Pagan Sanctuaries. P. 34–35.

⁴⁹⁶ Ibid. P. 37–38.

⁴⁹⁷ Ibid. P. 38.

⁴⁹⁸ Saxo Grammaticus. *Gesta Danorum*. Vol. 2. Lib. XIV. Cap. 39.12. P. 1282.

поразки руяни були змушені передати усі такі місця під контроль священиків⁴⁹⁹. Інший язичницький осередок існував у фортеці Каренз на континенті⁵⁰⁰.

На думку К. Модзелевського, племінна федерація лютичів не мала князя, влада належала військовим вождям, “але ключову роль у їхній політичній системі відігравали інституції язичницького культу”⁵⁰¹. Найважливіше святилище лютичів знаходилось у їхній столиці м. Радогощ. Тітмар детально описує храм і зазначає, що всі їхні землі були сповнені язичницькими місцями поклоніння. У кожній області функціонувало власне святилище, де здійснювали жертвоприношення, проводили церемонії гадання⁵⁰².

Сучасні археологічні дослідження доводять існування різноманітних культових осередків у скандинавів. Поблизу поселень і ферм багатих землевласників зазвичай знаходилося декілька релігійних місць⁵⁰³. Найважливіші шведські центри такого гатунку знайдено в Упсалі та Упакрі, норвезькі – біля м. Каупанг і навколо численних резиденцій еліт у прибережній зоні. Крім того, дослідники відзначають, що дохристиянська релігія не була уніфікована. Вислів *давній звичай (forn siðr)* вказує на побутування розмаїтих вірувань⁵⁰⁴.

У язичницьких осередках скандинавів відбувалися бенкети, під час яких приносили жертви. Бонди були зобов’язані відвідувати ці події та забезпечувати все потрібне, зокрема, їжу та напої. У жертву приносили худобу й коней. Голоували на бенкетах ярли, на чийх територіях відбувалися святкування. Вони відповідали за регулярне проведення таких подій⁵⁰⁵. Скандинавські вожді

⁴⁹⁹ Ibid. Lib. XIV. Cap. 39.25. P. 1292.

⁵⁰⁰ Ibid. Lib. XIV. Cap. 39.40, 39.44. P. 1306, 1308.

⁵⁰¹ Modzelewski K. *Barbarzyńska Europa*. S. 353–354.

⁵⁰² Thietmari. Lib. VI. Cap. 23. P. 147.

⁵⁰³ Jørgensen L. Norse religion and ritual sites in Scandinavia in the 6th–11th century. *Northern Worlds – landscapes, interactions and dynamics. Publications from the National Museum Studies in Archaeology & History*. Vol. 22 / ed. H. Ch. Gulløv. Copenhagen: University Press of Southern Denmark, 2014. P. 130.

⁵⁰⁴ Brink S. How uniform was the Old Norse religion. *Learning and Understanding in the Old Norse World: Essays in Honour of Margaret Clunies Ross*. TCNE. Vol. 18 / eds. J. Quinn, K. Heslop, T. Wills. Turnhout: Brepols, 2007. P. 105–136.

⁵⁰⁵ Snorri Sturluson. *Heimskringla*. P. 78, 81.

виконували роль жерців, адже їх у Норвегії та Швеції не було⁵⁰⁶.

“Серед традицій, що визначали політичну культуру варварського суспільства, – зазначає П. Лукін, – К. Модзелевський справедливо звертає увагу на язичницькі культи, ритуальну гостинність, кровну помсту... Однак у його книзі майже не згадуються такі вкрай важливі феномени, як бенкет і обмін дарами”⁵⁰⁷. Одним з поширених дохристиянських ритуалів у Швеції було принесення жертвних дарів⁵⁰⁸.

Археологічні та писемні джерела вказують на важливу роль еліт у язичницькій релігії. В осередках культу відбувалися великі жертвні бенкети. Археологія підтверджує відомості саг про такі події, які були поширеними у Скандинавії в VI–XI ст. Характерний опис святкування містить “Сага про Гакона Доброго”. Автор твору вживає слова *veizla* – бенкет і *blótveizla* – жертвний бенкет. Ярл Сігурд організував жертвне святкування в області Транделаг. На відміну від Гакона, він усе ще залишався язичником⁵⁰⁹. Тогочасні бенкети були пов’язані з язичництвом, яке формувало відповідний світогляд і цінності. Місцем дійства був дім Сігурда – зал для зустрічей (*holl*), добре відомий за багатим археологічним матеріалом⁵¹⁰. Під час ритуалізованого святкування вождь утверджував владу серед мешканців області та найближчого оточення.

Ключову думку наведено наприкінці розповіді: “Ярл Сігурд був дуже щедрою людиною; він здійснив те, що принесло йому велику славу, провів великий жертвний бенкет у Гладірі й узяв на себе всі витрати. Про це говорить Кормак, син Егмунда, в драпі про Сігурда”⁵¹¹. Далі Сноррі наводить декілька

⁵⁰⁶ Andrén A. Behind *Heathendom*: Archaeological Studies of Old North Religion. *Scottish Archaeological Journal*. 2005. № 27 (2). P. 105–138.

⁵⁰⁷ Лукин П. В. “Варварская Европа” и современные проблемы изучения раннесредневековых славянских обществ. О новой книге К. Модзелевского. *Славяноведение*. 2008. № 2. С. 37.

⁵⁰⁸ Jørgensen L. Norse religion and ritual sites. P. 131.

⁵⁰⁹ Snorri Sturluson. *Heimskringla*. P. 78.

⁵¹⁰ Herschend F. The Origin of the Hall in Southern Scandinavia. *Tor. Journal of Archaeology*. 1993. № 25. P. 175–200; Ilves K. The Kvarnbo Hall: Reconsidering the Importance of the Late Iron Age Åland Islands. *The Journal of Island and Coastal Archaeology*. 2018. № 13 (3). P. 301–318.

⁵¹¹ “Sigurðr jarl var manna qrvastr; hann gerði þat verk, er frægt var mjök, at hann gerði mikla veizlu á Hlõðum ok helt einn upp qllum kostnaði; þess getr Kormákr Qgmundarson í Sigurðardrápu” (Snorri Sturluson. *Heimskringla*. P. 78).

поетичних рядків. З цитати зрозуміло, що їх приписують скальду середини X ст. Кормаку, тобто, сучаснику Гакона Доброго й Сігурда. Як і саги, поезія записана на початку XIII ст. Проте дослідники вважають, що поетичні вставки давніші, вказують на більшу достовірність самого твору.

Організація події, насамперед чималі витрати на її проведення, принесли Сігурду велику славу. Відбулося не звичайне святкування, а, послуговуючись висловом П. Лукіна, “політичний” бенкет⁵¹². Процитовані рядки засвідчують непересічне значення таких подій, під час яких встановлювалися й посилювалися соціальні зв’язки. Бенкет був ключовим ранньодержавним інститутом, одним з яскравих проявів політичної культури ранніх скандинавів і відігравав значну роль під час державотворення, на що звернули увагу чимало дослідників, а також у політичному житті громад.

На святкування в область Гердаланд конунг запросив дружинників і чимало бондів. Таке формулювання повторюється від розповіді до розповіді. В області Транделаг було вісім вождів, які відповідали за організацію бенкетів⁵¹³. Малоімовірно, що Сноррі висвітлює пізній період в історії Норвегії. В XI–XII ст. такі святкування вже не відбувались. Але наведені ним оповіді можуть передавати суспільні реалії у викривлений або переосмислений спосіб. Ідеться не про конкретний період (тут – середина X ст.), а про найбазовіші культурні, світоглядні та політичні форми, які А. Гуревич окреслив, як *корінні етичні цінності*.

Важливим є хід подій під час бенкету та навколо нього. Бонди намагалися досягти власних цілей, конунг своїх, а ярл відстоював особисті інтереси, прагнув примирити правителя й підданих, допомогти їм досягти компромісу⁵¹⁴. Все це відбувалося упродовж бенкету, до й після нього, що був важливою політичною ареною та ключовим соціальним інститутом.

⁵¹² Лукин П. В. Праздник, пир и вече. С. 141.

⁵¹³ Snorri Sturluson. Heimskringla. P. 81, 83, 86.

⁵¹⁴ Ibid. P. 78.

Святкування, прояви гостинності у мешканців Полаб'я проаналізував Войтек Єзерський і ствердив значну поширеність цього явища⁵¹⁵. Яцек Банашкевич розглянув проблему й зазначив, що “у визначеному місці спільноти знаходились усі взірці та фундаменти суспільно-культурної конструкції політичного організму”⁵¹⁶. В Ісландії святкування були важливими для підтримання економіки⁵¹⁷. У поєднанні з повідомленнями джерел ці думки демонструють політичну, соціальну, економічну та культурну значимість бенкетів, у яких також проявилася колективна форма вирішення політичних справ.

У “Слов’янській хроніці” Гельмольд висвітлив бенкет племен вагрів:

“Після служби Прибислав запросив нас прийти у його дім, який знаходився у віддаленому поселенні. Він прийняв нас з великою радістю та влаштував розкішний бенкет. На столі було двадцять страв. Тут я на власному досвіді переконався в тому, про що раніше лише чув, а саме, що немає іншого народу, який би гостинністю заслуговував на більшу повагу, ніж слов’яни. Приймати гостей, як за домовленістю, вони завжди готові, тож немає потреби прохати про гостинність. Усе, що отримують від землеробства, рибальства й полювання, вони пропонують і того вважають найдостойнішим, хто найщедріший. Це прагнення себе проявити підштовхує їх до крадіжок і пограбувань. Такого роду вади у них вважаються допустимими й виправдовуються гостинністю. Згідно зі слов’янськими законами, вкрадене вночі наступного дня мусиш запропонувати гостям. Якщо ж помітять, а таке трапляється вкрай рідко, що хто-небудь відмовив чужинцю в гостинності, то його дім і майно спалять, і щодо цього всі разом погоджуються, оскільки вважають, що той, хто не боїться відмовити в гостинності, не має честі та заслуговує на всезагальну насмішку”⁵¹⁸.

У цей час бенкети втратили безпосередній зв’язок з язичницькими святкуваннями. Водночас хроніст описав порівняно архаїчне явище. До того ж у

⁵¹⁵ Jezierski W. Convivium in Terra Horroris: Helmold of Bosau’s Rituals of Hospitality. *Rituals, Performatives, and Political Order*. P. 139–173.

⁵¹⁶ Banaszkiwicz J. Trzy razy uczta. *Spoleczeństwo Polski Średniowiecznej. Zbiór Studiów*. T. 5 / red. S. K. Kuczyński. Warszawa: PWN, 1992. S. 104.

⁵¹⁷ Feasting in Viking Age Iceland: sustaining a chiefly political economy in a marginal environment / Zori D. et al. *Antiquity*. 2013. № 87. P. 150–167.

⁵¹⁸ “Expletis misterii sacris rogavit Pribizlavus, ut diverteremus in domum suam, quae erat in opido remotiori. Et suscepit nos cum multa alacritate fecitque nobis convivium lautum. Mensam nobis appositam viginti fercula cumularunt. Illic experimento didici, quod ante fama vulgante cognovi, quia nulla gens honestior Slavis in hospitalitatis gratia. In colligendis enim hospitibus omnes quasi ex sententia alacres sunt, ut nec hospicium quenquam postulare necesse sit. Quidquid enim in agricultura, piscacionibus seu venacione conquirunt, totum in largitatis opus conferunt, eo fortiolem quemquam quo profusiolem iactitantes. Cuius ostentacionis affectation multos eorum ad furta vel latrocinia propellit. Quae utique viciorum [genera] apud eos quidem venialia sunt, excusantur enim hospitalitatis palliacione. Slavorum enim legibus accedens, quod nocte furatus fueris, crastina hospitibus disperties. Si quis vero, quod rarissimum est, peregrinum hospicio removisse deprehensus fuerit, huius domum vel facultates incendio consumere licitum est, atque in id omnium vota pariter conspirant, illum inglorium, illum vilem et ab omnibus exsibilandum dicentes, qui hospiti panem negare non timuisset” (Helmoldi. Lib. I. Cap. 83. P. 158–159).

творі також згадано бенкети, пов'язані з дохристиянськими святами. Ключовий епізод зафіксовано наприкінці сюжету, а саме покарання за негостинність. Павел Лукін стверджує, що таку суворість – спалення дому, виправдовує політична вага бенкету⁵¹⁹ та оцінює явище як ранньодержавний інститут⁵²⁰.

У скандинавських сагах немає повідомлень про спалення дому, як про можливий спосіб покарання. Проте такий мотив доволі поширений у них і зустрічається в оповідах про різноманітні події. У “Сазі про Інґлінґів” сказано, що Інґ'яльд спалив будинок, у якому перебували два інші конунґи – Гранмар (*Granmar*) і Гйорвард (*Hjorvard*). Прикметно, що це трапилося саме під час бенкету. Інґ'яльд встановив у цьому місці своїх людей, які стали правителями новоздобутих земель. Інші конунґи також намагалися підкорити ці території, тому здійснювали набіги⁵²¹. Так відбувалася боротьба між вождями за владу над новими володіннями. Контроль над ними зазвичай був тимчасовим.

Не лише у скандинавів і полабських слов'ян, а й у щецинців, існували бенкети, які функціонували як ранньодержавні інститути. Герборд повідомляє про святкування у поморському м. Щецин. На цю подію завжди прибувала знать⁵²². Імовірно, йдеться про військову старшину, а саме про оточення місцевого правителя. Як і скандинавські бенкети, слов'янські аналоги були пов'язані з язичницькою релігією.

Тезу підтверджує “Сага про готландерів”: “Але також на менших асамблеях приносили менші жертви, такі як худобу, їжу та напої. Ті, хто були учасниками цих подій, називалися компаньйонами, які кип'ятили, бо вони разом готували жертвні обіди”⁵²³. Зазначені місця поєднували культові та соціальні функції, там проводили релігійні ритуали, організовували колективне споживання їжі, яке

⁵¹⁹ Лукін П. В. Праздник, пир и вече. С. 138.

⁵²⁰ Гуревич А. Я. Избранные труды: Норвежское общество. С. 410–430.

⁵²¹ Snorri Sturluson. Heimskringla. P. 29–30.

⁵²² Herbordi. P. 794.

⁵²³ “Land alt hafði sir hoystu blotan mið fulki. Ellar hafði huer þriþiungr sir. En smeri þing hafðu mindri blotan mið fileþi, mati ok mungati, sum haita suþnautar, þy et þair suþu allir saman” (Guta Saga. P. 4).

відіграло об'єднавчу роль. Святковий обід означає лексема *borþ*, дослівно – час обіду⁵²⁴. Археологічні знахідки підтверджують проведення колективних святкувань⁵²⁵. Науковці звернули увагу на іменник *filepi*, який вказує на споживання конини. Слово *matr* означає вирощену на землі їжу, лексема *mungat* перекладається як ель⁵²⁶. З часом бенкети перестали відігравати важливу політичну роль.

Найважливішими владними інститутами у скандинавів і балтійських слов'ян були правителі та вожді різних рангів, дружини й інші представники еліти, осередки язичницьких культів, представлені станом жреців, бенкети. Конунгів і князів у наративних джерелах найчастіше зображено як військових лідерів, здатних зібрати навколо себе боєздатну армію. Цим, зокрема, пояснюється високий статус дружинників у середньовічних суспільствах скандинавів і слов'ян. Адже вони забезпечували володарям можливість контролювати решту мешканців, отримувати регулярний дохід. Ще однією важливою опорою влади у ранніх державах були культові центри, які функціонували на локальному та регіональному рівнях. Насамперед вони забезпечували єдність політичних організмів і формували ідеологічне опертя могутності правителів, отже підвищували престиж конунгів, князів і вождів.

---

⁵²⁴ Ibid. P. 64.

⁵²⁵ Ibid. P. 30.

⁵²⁶ Ibid. P. 29.

РОЗДІЛ 3

УЧАСНИКИ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ТІНГУ / ВІЧА

3.1. Суспільний склад

Компаративні студії з історії середньовічних германців і слов'ян мають багату історію. Втім, лише віднедавна медієвісти цілеспрямовано зіставляють суспільні та політичні процеси, які відбувалися в Північній і Східній Європі⁵²⁷. Раніше науковці порівнювали германців з колишніх територій Римської імперії та західних слов'ян, а найчастіше дослідники проводили паралелі між суспільствами франків, бургундів, алеманів, з одного боку, та лютичів, ободритів і ранів, з іншого⁵²⁸. Однак, як зазначає Б. Флоря, середньовічна Східна Європа має багато спільного зі Скандинавією. Землі скандинавів і слов'ян пізно стали християнськими (X–XI ст.) й майже не зазнали впливу греко-римської цивілізації⁵²⁹. Ці ознаки вказують на їхню беззаперечну типологічну близькість.

Суспільний і політичний устрій регіону вирізнявся “демократичністю”, що її головним виявом були тінги й віча, на яких обговорювали винятково значущі для громади питання. Відомостей про зібрання західних і східних слов'ян, у порівнянні з інформацією про германські аналоги, небагато. Більшість повідомлень про віча стосується руських міст. Переважно це згадки про пізні асамблеї, які, стверджує Б. Флоря, найбільше відрізняли Русь від решти держав регіону⁵³⁰.

⁵²⁷ Див.: Зубашевський Н. П. Ранньодержавні інститути на Русі та у Скандинавії: порівняльний аналіз: дис. канд. іст. наук: 07.00.02 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2010. 280 арк.; Зубашевський Н. П. Руські погости та скандинавські хусабу у контексті еволюційних змін ранньодержавних інститутів полюддя та вейцли. *Княжа доба: історія і культура* / відп. ред. Л. Войтович. 2010. № 3. С. 60–71.

⁵²⁸ Див.: Modzelewski K. *Barbarzyńska Europa*. S. 356–401; Modzelewski K. *Wiece i banicja*. S. 41–49.

⁵²⁹ Флоря Б. Н. *Норвегия и Древняя Русь*. С. 7.

⁵³⁰ Там само. С. 26.

Така ситуація спонукає звернути увагу на Слов'янське Полаб'я й Помор'я. Місцеві зібрання відображають ранішу стадію суспільного розвитку, краще надаються до зіставлення зі скандинавськими відповідниками.

У порівняльному дослідженні германців і слов'ян К. Модзелевський використав джерела з I–XIII ст., зокрема, правові тексти франків, бургундів, алеманів (*leges barbarorum*), “Германію” Тацита⁵³¹. Висновки медієвіста про зібрання можуть бути використані у подальших розвідках у цій царині. Водночас юридичні пам'ятки континентальних германців зазнали впливу римської правової традиції, а повідомлення Тацита походить з I ст., тобто, з дуже віддаленої епохи. Скандинавський матеріал значно ближчий у часі та відображає подібніші суспільства. Кароль Модзелевський зрідка використовує повідомлення про Швецію та Ісландію, але відводить їм другорядну роль і не аналізує систематично⁵³². З огляду на типологічну та хронологічну близькість саме порівняння скандинавів і балтійських слов'ян є найдоречнішим.

В історіографії тривають дискусії про особливості їхніх суспільних устроїв. Клаус Цернак стверджував, що у ранів однакову владу мали асамблеї, князі та жреці. Роман Зароф не погодився з тезою. На його думку, основні повноваження у них належали представникам релігійного культу⁵³³, суспільством ободритів управляв правитель, а лютичі були підпорядковані вічам⁵³⁴. Роман Зароф також зазначає, що “наприкінці VIII ст. та, ймовірно, раніше ободритами керували спадкові правителі. Можна припустити, що їх обрання вирішувало чи приймало віче, однак його вибір мав бути обмежений представниками визнаного керівного роду”⁵³⁵. Подібні дискусії тривають про норвезькі та шведські суспільства⁵³⁶.

⁵³¹ Modzelewski K. *Barbarzyńska Europa*. S. 365, 368, 405.

⁵³² *Ibid.* S. 370, 391, 400.

⁵³³ Zaroff R. *Politics and Priests*. P. 20.

⁵³⁴ Відмінності між суспільствами ободритів і лютичів також окреслив Ярослав Сохацький (Sochacki J. *Rywalizacja o przymat między Związkiem Obodryckim a Lucickim w X w. Studia Etckie*. 2019. № 21 (4). S. 545).

⁵³⁵ Zaroff R. *Study in Socio-political History of the Obodrites*. P. 21.

⁵³⁶ *Comments on Inger Storli*. P. 89–117.

У період останньої чверті VIII – середини XII ст. скандинавські та слов'янські устрої зберігали відносний архаїзм. Еволюція їхніх суспільних і політичних організацій від сегментарних структур і вождівств до дружинних держав (від племінного устрою до ранньодержавного) тривала набагато довше, ніж у решти європейських народів. На цьому етапі значна частина людей була суб'єктом влади, що проявлялося в їхніх виступах на тінгах і вічах. Але ситуація була набагато складнішою, ніж видається на перший погляд. Досі залишаються дискусійними питання учасників асамблей і міри їхнього впливу на прийняття рішень. Участь у зібраннях не гарантувала можливості щось вирішувати, оскільки різні суспільні верстви помітно відрізнялися за статусом.

У сагах асамблеї означає давньосканд. іменник *þing*, у німецькій і данській наративних традиціях, які висвітлюють зібрання балтійських слов'ян, – латинські слова *placitum* і *colloquium*. Незважаючи на це, в історіографії збори останніх прийнято називати вічами⁵³⁷. Сама ця лексема – *вѣче*, *wies* – присутня не в усіх слов'янських мовах і жодного разу в джерелах не означає додержавні чи ранньодержавні зібрання. Руські літописи повідомляють про асамблеї городян. Найбільше відомостей за домонгольський період походить з другої половини XII ст. До архаїчніших зібрань східних слов'ян лексема *вѣче* ніколи не застосовувалася. На сторінках польських джерел іменник *wies* зустрічається ще пізніше, ніж у літописах⁵³⁸. У латиномовних джерелах зібрання згадуються також пізно, а саме в XI – середині XII ст. Однак у полабських і поморських слов'ян до цього часу зберігся ранньодержавний устрій і відповідні інститути.

Фахівці висловлювали різні думки щодо етимології слів, які у різних європейських народів означають асамблеї. У пруссів іменник найімовірніше пов'язаний з дієсловами *говорити* (*waitiat*) та *знати* (*waist*). Аналогічне значення

⁵³⁷ Boroń P. “Universa populi multido”. S. 11.

⁵³⁸ Лукин П. В. “Варварская Европа”. С. 37.

простежується й у германців і слов'ян⁵³⁹. Давньоболгарські писемні пам'ятки, зауважує Тетяна Вілкул, засвідчують, що слово *вѣче* вживалося нетермінологічно, тобто, означає зібрання різного типу, зокрема за учасниками. У середньовічних джерелах, зокрема в літописах, так само використовуються лексеми *сънем* і *събор*⁵⁴⁰. Отож, іменник *віче* є нетермінологічним, а тому його поява в одному з джерел не завжди вказує на конкретний політичний інститут.

На думку Й. Гранберга, “існували різні способи означення віча, в тому числі без використання самого слова”⁵⁴¹. З огляду на таке твердження, дослідник також відзначає нетермінологічність іменника *вѣче*⁵⁴². Павел Лукін зробив аналогічний висновок⁵⁴³. А на думку Т. Вілкул, “усі давньоруські “терміни” книжники використовують у такий самий спосіб [довільно. – Н. Р.]. Як виглядає, відкидання часткових повідомлень про віче не виправдане, а жорстке розмежів'я “прямі” – “непрямі” повідомлення – штучне”⁵⁴⁴.

Як зазначає Ф. Іверсен, “слово тінг, тобто, *þing* існує в усіх германських мовах і означає зібрання у певному місці у певний час”⁵⁴⁵. У пруссів уживаються слова *wayde* і *waite*, у слов'ян зібрання позначають іменники *wiese* і *vese*, у германців асамблеї також окреслюють лексеми *mahla* і *matljan*⁵⁴⁶. Скандинавські та слов'янські зібрання відбувалися в конкретному місці у визначений час задля колективної наради й вирішення важливих для громади справ. Іменник *віче* також пов'язаний зі сферою сакрального, ймовірно, споріднений з назвою язичницьких жерців у слов'ян⁵⁴⁷. Семантичні подібності, притаманні пруській і слов'янській

⁵³⁹ Sikorski D. A. Instytucje władzy u prusów w średniowieczu (na tle struktury społecznej i terytorialnej). Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, 2010. S. 163.

⁵⁴⁰ Вілкул Т. Л. Слово “вече” в древнеболгарских и древнерусских памятниках. *Споры о новгородском вече: междисциплинарный диалог. Материалы круглого стола* / отв. ред. М. М. Кром. Санкт-Петербург: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2012. С. 110–121.

⁵⁴¹ Гранберг Ю. Вече в древнерусских письменных источниках. С. 30.

⁵⁴² Гранберг. Вече в древнерусских письменных источниках. С. 36.

⁵⁴³ Лукин П. Терминологический анализ: плюсы и минусы (по поводу монографии Юнаса Гранберга о древнерусском вече). *Средневековая Русь* / отв. ред. А. А. Горский. 2009. № 8. С. 225.

⁵⁴⁴ Вілкул Т. Л. Люди и князь в древнерусских летописях середины XI–XIII вв. Москва: Квадрига, 2009. С. 26–27.

⁵⁴⁵ Iversen F. *Concilium and Pagus*. P. 5.

⁵⁴⁶ Sikorski D. A. Instytucje władzy u prusów. S. 163.

⁵⁴⁷ Ibid. S. 164.

лексемам, засвідчують існування аналогічного політичного інституту в одних та інших. У германських мовах простежуються близькі значення, тому можна вести мову про явище, поширене в усій Європі.

Учасників тінгів найчастіше описано за одним принципом. Повідомлення саг засвідчують участь у зібраннях землевласників, їхній значний вплив на хід асамблей і на прийняття рішень. Латиномовні джерела також лише загально висвітлюють склад вічевих зборів. До того ж, стверджує П. Урбаньчик, “маючи обмежені знання про “північну” реальність, вони [середньовічні автори. – Н. Р.] проектували стандартні титули, інституції та ситуації на віддалені землі”⁵⁴⁸. Це твердження повною мірою стосується скандинавів і слов’ян. У хроніках і житіях, зазначає П. Боронь, учасників зібрань найчастіше окреслено загальними латинськими термінами *populus*, *populus totus*, *omnes* і *vulgus*⁵⁴⁹. У “Діяннях данів” ужито формулювання *uniuersa populi multido*⁵⁵⁰.

Найчастіше дослідники зібрань полабських і поморських слов’ян звертаються до повідомлення Тітмара Мерзебурзького:

“Скільки частин у тих землях [у лютичів. – Н. Р.] стільки там і храмів, у кожному з яких невірні вшановують ідола того чи іншого божества. Причому згадане місто [Радогощ. – Н. Р.] відіграє у них особливу роль. Ідучи на війну, вони з ним прощаються, з успіхом повернувшись, вшановують його дарами. Шляхом жереба вони, про що вже йшла мова, старанно вияснюють, що служителі мають принести у жертву богам. Їхній особливо сильний гнів пом’якшує кров тварин і людей. Усі [ж] ті, які мають загальне ім’я лютичі, не мають єдиного правителя. Свої важливі справи вони вирішують на зборах у ході спільної наради і, щоб вирішити якусь справу, всі мають висловити згоду. Якщо хтось протриває на зборах уже прийнятим рішенням, його б’ють кийками, а якщо явно опирається зборам, то його або позбавляють майна, яке постійно безперестанно розграбовують чи спалюють, або ж він сплачує у їхній присутності відповідну його стану грошову суму”⁵⁵¹.

⁵⁴⁸ Urbańczyk P. What did early medieval authors know about structures of governance and religion in northern Central Europe? P. 357.

⁵⁴⁹ Boroń P. “Uniuersa populi multido”. S. 11.

⁵⁵⁰ Saxo Grammaticus. Gesta Danorum. Vol. 2. Lib. XIV. Cap. 30.2. P. 1228.

⁵⁵¹ “Quot regiones sunt in his partibus, tot templa habentur et simulacra demonum singula ab infidelibus coluntur, inret quae civitas supramemorata principalem tenet monarchiam. Hanc ad bellum properantes salutant, illam prospere redeuntes muneribus debitis honorant et, quae placabilis hostia diis offerri a ministris debeat, per sortes ac per equum, sicut prefatus sum, diligenter inquiritur. Hominum ac sanguine pecudum ineffabilis horum furor mitigatur. Hiis [autem] omnibus, qui communiter Liutici vocantur, dominus specialiter non presidet ullus. Unanimi consilio ad placitum suimet necessaria discucientes, in rebus efficiendis omnes concordant. Si quis vero ex comprovincialibus in placito hiis contradicit, fustibus

Наведений уривок засвідчує відсутність у лютичів одного правителя та обов'язкову одностайність у прийнятті рішення під час вічевого процесу⁵⁵². Ростислав Вацеба підтримав поширену в історіографії думку про існування колективної форми управління в лютичів у X–XI ст. і звернув увагу на причини виникнення такого політичного ладу⁵⁵³.

Кароль Модзелевський зазначає, що тут ідеться про віче загальнодержавного рівня, яке репрезентувало цілу федерацію лютичів⁵⁵⁴. “Діяння данів” зображує збори такого ж рівня у ранів, на яких укладали військовий союз. Цього разу (на відміну від того, як це було в лютичів) рішення прийняв руянський князь Теслав⁵⁵⁵. На одних вічах правитель відігравав значну роль, а на інших був відсутній, але в обох випадках піддані зберігали суб'єктність влади.

Загальнодержавні асамблеї також відбувались у скандинавів, коли вони обговорювали й вирішували проблеми цілої країни. Один з таких тінгів описує “Сага про Магнуса Доброго”. Зазначений конунг прибув у Данію і скликав усезагальні збори, щоб ті встановили його владу над країною. Найвпливовішою при обранні нового правителя була місцева знать (еліта міста), яка підтримала кандидатуру Магнуса. Тоді він оголосив про тінг у м. Виб'єрг (*Vébjarga-þing*), на якому городяни затвердили його повноваження.

На цьому етапі розвитку (перша половина XI ст.) учасниками всезагальних зібрань були мешканці міста й області, проте реальний контроль належав еліті. Попри це, правитель і його оточення (центр) ще не встановили цілковитий контроль над рештою мешканців держави (периферією). Адже після тінгу у Виб'єргу Магнус усе літо подорожував Данією та налагоджував контакти з

---

verberatur et, si forinsecus palam resistit, aut omnia incendio et continua depredatione perdit aut in eorum presentia pro qualitate sua pecuniae persolvit quantitatem debitae” (Thietmari. Lib. VI. Cap. 25. P. 148).

⁵⁵² Окрему статтю питанню присвятив П. Лукін (Лукин П. В. Принцип единодушия в представлениях и политической практике Древней Руси. *Образы прошлого: Сборник памяти А. Я. Гуревича*. 2011. С. 372–391).

⁵⁵³ Також він провів цікаві паралелі між повідомленнями Тітмара та Ібрагіма ібн Якуба (Вацеба Р. М. Ранні держави дружинного типу. Арк. 184, 187; *Relacja Ibrahima ibn Jakuba*. S. 50).

⁵⁵⁴ Modzelewski K. *Wiec i banicja*. S. 48.

⁵⁵⁵ Saxo Grammaticus. *Gesta Danorum*. Vol. 2. Lib. XIV. Cap. 30.3. P. 1230.

місцевими мешканцями. Щоб посилити владу він встановив служилих людей і роздав лени знаті⁵⁵⁶. На периферії функціонував тінговий (вічевий) устрій, а тогочасна держава не мала змоги постійно контролювати такі території. Не існувало механізму, який би призвів до підпорядкування місцевих асамблей.

Отже, зібрання лютичів опиралося на думку цілої громади, збори ранів контролював правитель і його найближче оточення, а от у мешканців Данії основний вплив на прийняття рішень мала знать. Однак такі спостереження є спрощеними та ситуативними, спираються лише на декілька повідомлень про скандинавські та слов'янські збори. Наведені відомості не дають достатніх підстав, щоб дійти остаточних висновків про учасників полабських або данських асамблей. Очевидним є лише факт регулярного скликання в одних та інших зібрань загальнодержавного рівня, які відвідували рядові мешканці. Проте невідомо, чи ці верстви ухвалювали рішення. Найімовірніше, участь у таких зібраннях була обмеженою, адже зрозуміло, що всі мешканці земель лютичів, ранів і данів не могли прибути на відповідну подію до столиці.

У норвезькому м. Трондгейм (*Brándheimi*), що було центром області Фроста (*Frosta*), влада належала конунгу Гакону Доброму, його союзнику ярлу Сігурду, місцевій аристократії⁵⁵⁷. Тут регулярно відбувалося всезагальне зібрання цілого регіону – Фростатінг (*Frostatǫng*), на яке прибували жителі з усіх фьольків провінції Транделаг (*ǫllum fylkjum Brændalǫgum*)⁵⁵⁸. Сноррі повідомляє, що на тінг “зібралось вельми багато бондів”⁵⁵⁹. Однак автор не обмежується цими відомостями, також розповідає про “бондів і землевласників, могутніх і немогутніх”⁵⁶⁰. Найвпливовішим серед усіх них був Асбйорн із Медальгузу з області Гаулардал. Він репрезентував інтереси бондів, а саме виступив на тінгу від

⁵⁵⁶ Snorri Sturluson. *Heimskringla*. P. 433–434.

⁵⁵⁷ *Ibid.* P. 76.

⁵⁵⁸ *Ibid.* P. 78.

⁵⁵⁹ “komit allfjólment af bóndum” (*ibid.* P. 79).

⁵⁶⁰ “bændr of búþegna, ríka ok óríka” (*ibid.*).

їхнього імені та озвучив думку цих людей⁵⁶¹. Участь у регіональних зборах узяли різні групи землевласників, але найактивнішими були найзаможніші. Вони висунули свого представника, щоб той озвучив прийнятну для них позицію.

Тож у X ст. в Норвегії навіть на тінги вищого рівня приходили представники місцевих громад. Очевидно, йдеться лише про невеликі делегації, адже сумнівно, що сходилось усе вільне населення регіону Фроста. Так чи інакше, регіональна (міська) знать зважала на інтереси бондів і, згідно з давніми традиціями та правовими нормами, запрошувала їх на тінги. Учасників Фростатінгу також висвітлює “Сага про Олава Трюгвасона”. Серед них згадано трондгеймських вождів (*hofðingjar Brænda*) і могутніх бондів (*stórbændr*). Їхнім представником був найбагатший і найвпливовіший землевласник Залізний Скегі⁵⁶². Це повідомлення підтверджує значний вплив могутніх бондів, участь у зібранні місцевих вождів. Саме вони вирішували, які ухвали затвердити на тінгу.

У норвезькому м. Тунсберг (*Túnsbergi*) у провінції Вестфольд регулярно відбувалося інше регіональне зібрання – Гаугатінг (*Haugatíng*). Сага повідомляє, що конунг Гаральд Гіллі скликав людей на асамблею, але текст мало що розповідає про її учасників. Найближче оточення правителя порекомендувало йому зібрати людей на тінг⁵⁶³. Не цілком зрозуміло, про кого йдеться. Найімовірніше, мається на увазі місцева знать, яка ініціювала проведення зібрання. Тінг обрав Гаральда конунгом половини Норвегії. Знову ж таки не відомо, хто приймав рішення. Мабуть, Гаральд опирався на еліту міста й усього регіону та на прихильних городян і землевласників. Усі повідомлення демонструють, що головними дійовими особами загальнодержавних і регіональних асамблей у скандинавів і слов’ян були представники еліти – вожді, аристократія міста чи області та місцеві магнати.

---

⁵⁶¹ Ibid.

⁵⁶² Ibid. P. 153.

⁵⁶³ Ibid. P. 555.

На відміну від локальних тінгів, регіональні асамблеї та зібрання проміжного рівня (наприклад, чверті) були репрезентативними⁵⁶⁴. Гулатінг відвідувало триста сімдесят п'ять представників громад, тобто, областей цього регіону. Крім того, учасниками зібрання були люди правителя та священники з кожної парафії. Упродовж XII–XIII ст. кількість тих, хто приходив на цей тінг, суттєво зменшилася⁵⁶⁵. На думку Ф. Іверсена, “можна встановити чотири хронологічні етапи розвитку правової провінції⁵⁶⁶ Гулатінг, що ілюструє динамічні процеси розвитку цілого суспільства”⁵⁶⁷. Малі спільноти взаємодіяли одна з одною й поступово перетворювалися в більші⁵⁶⁸. Фроде Іверсен також стверджує, що “лише найкращі з людей (*góðir men, meliores*) отримували визнання від своїх локальних спільнот”⁵⁶⁹, тобто, лише вони виступали на зборах.

Активна участь у тінгах не обмежувалася прийняттям важливих політичних рішень. На зібраннях також відбувалися “голосування, винесення вердиктів, пред’явлення претензій або виступи свідком”⁵⁷⁰. Останні дослідження демонструють, що не лише раби та деякі групи вільних чоловіків не брали участі в асамблеях і тільки спостерігали за ними. Навіть землевласники, які мали формальне право, через низький соціальний статус не приймали жодних рішень. Роль жінок у політичному житті також була обмеженою, проте часом вони приходили на зібрання, виголошували промови⁵⁷¹.

“Житіє Оттона єпископа Бамберзького Герборда” засвідчує всезагальність слов’янських асамблей. У поморське м. Пижице (1124)⁵⁷² “з усієї провінції

⁵⁶⁴ Iversen F. *Community and Society*. P. 5.

⁵⁶⁵ *Ibid.* P. 9.

⁵⁶⁶ В історіографії вживаються терміни *провінційний закон (provincial law)* і *правова провінція (law province)*. Перший означає право одного з регіонів Норвегії, другий окреслює саму цю територію (Sanmark A. *The communal nature of the judicial systems*. P. 32). Появу провінційних законів висвітлює стаття: Brink S. *The creation of a Scandinavian provincial law: how was it done? Historical Research*. 2013. № 13. P. 1–11. У писемних джерелах норвезькі провінції означає іменник *fylki*, шведські – *landskap*.

⁵⁶⁷ Iversen F. *Community and Society*. P. 10.

⁵⁶⁸ *Ibid.*

⁵⁶⁹ *Ibid.* P. 14.

⁵⁷⁰ Sanmark A. *Women at the Thing*. P. 92.

⁵⁷¹ *Ibid.*

⁵⁷² Boroń P. *Zgromadzenie ludowe w Pyrzycach*. S. 30.

прийшло до чотирьох тисяч людей”⁵⁷³. На віче прибули мешканці цілої округи, а не лише граду. Асамблею потрібно класифікувати як регіональне зібрання. Сюди зібралось чимало людей, але всі вони не могли впливати на хід зборів, обговорювати важливі питання. Наведені відомості доводять, що міські зібрання скандинавів і слов’ян були подібними. На одні й інші приходили мешканці цілого регіону.

Ще один фрагмент “Житія” демонструє провідну роль еліт: “У процесі уважного довготривалого обговорення в себе на зібранні вони [поморяни. – Н. Р.] прийняли вельми добре та рятівне рішення, а потім утвердили його на ширшій нараді та з цим рішенням вийшли до людей, які зібралися ніби як на свято”⁵⁷⁴. Також дізнаємося про жителів м. Волін, які “разом знову й знову все уважно обговорювали та, зрештою, погодилися прийняти спільне рішення”⁵⁷⁵. Цю ухвалу підтримали одностайно, але під впливом знаті.

Про віче в м. Щецин розповідає “Прюфлінгенове житіє Оттона єпископа Бамберзького”: “Коли їм був даний такий вибір, язичники зібрали багато люду із сіл і градів, уважно розглянули, який із двох варіантів обрати; вони виголосили багато промов на підтримку одного й іншого та врешті [...] пообіцяли виконати всі накази”⁵⁷⁶. Як і в “Житії Оттона єпископа Бамберзького Герборда”, у цій розповіді зазначено, що зібралися представники сіл і міст. Тут знову ж іде мова про регіональну асамблею, на якій рішення прийняли мешканці центру та оточуючих територій. Отже, можемо констатувати, що учасниками таких вічевих зібрань слов’ян зазвичай були жителі цілої області чи регіону.

⁵⁷³ “illic hominum ad 4000 ex omni provincia confluisse” (Herbordi. P. 781).

⁵⁷⁴ “Verum ubi eam sententiam tam bonam tamque salubrem diligenti retractacione probaverant, primo quidem apud se in conclavi, deinde vero cum legatis et Paulicio ad plenum vigorem laxiori consilio firmaverant, cum eisdem ad populum egressi, qui sicut ad festum confluerat” (ibid. P. 781–782).

⁵⁷⁵ “omnia haec tractabant diligenter ac retractabant, tandemque in unius sentencie formam concesserunt” (ibid. P. 737).

⁵⁷⁶ “Data itaque sibi optione, pagani de rure ac de villis plebeam innumeram convocantes, quid e duobus eligerent, diligenter inquirunt; multisque sermonibus ultra citraque habitis, tandem se omnia imperata facturos [...] promiserunt” (Monachi Prieflingensis. P. 893).

Асамблею ободритів висвітлено в “Анналах королівства франків”: “Надіславши послів до народу ободритів, наказав дізнатися, чи вони хочуть, щоб він [Людовік Благочестивий. – Н. Р.] ними правив [...]. І коли послы, яких він надіслав до ободритів, повернулися, то повідомили, що в цього народу існують різні погляди на те, чи потрібно йому залишатися їхнім правителем”⁵⁷⁷.

Звичай обрання правителя венедів описують “Аннали королівства франків”: “Народ венедів обрав королем його сина Мілегаста [...] бо він був старший за народженням. Але оскільки він правив королівством, яке отримав згідно зі звичаєм, не цілком достойно, венеди передали королівський титул молодшому братові”⁵⁷⁸. Суспільство могло вибирати князя чи вождя, змінювати недостойного правителя, передавати владу іншому, щоправда, лише в межах однієї династії.

“Друге життє володаря Канута” висвітлює подібне зібрання: “Потім і першими, й простими людьми з честю та благоговінням прийнятий [мова йде про Канута. – Н. Р.] та із загального схвалення своїми слов’янськими володіннями наділений”⁵⁷⁹. Цього разу прості люди надали владу правителю. “Життє Оттона єпископа Бамберзького Ебонія” описує ще одне зібрання слов’ян: “Усі лідери князівства [о. Узнам. – Н. Р.] мали зібрання в тому ж самому місці”⁵⁸⁰. Проте, на думку П. Бороня, тут ідеться про нараду князя й старшини⁵⁸¹.

Найбільше відомостей збереглося про асамблеї найвищого рівня, оскільки вони розв’язували найсуттєвіші політичні дилеми (обрання правителя, зовнішньополітичні справи, військові походи, конфлікти володарів і знаті) та перебували під контролем верхівки суспільства. Отже, не дивно, що значно рідше

⁵⁷⁷ “missisque ad populum Abodritorum legatis, si eum sibi vulgus regnare vellet, perquirere iussit [...]. Cumque legati quos ad Abodritos miserat, reversi nuntiassent, variam gentis illius super rege suo recipiendo sententiam” (Annales regni Francorum. P. 171).

⁵⁷⁸ “Populus Wilzorum filium eius Milegastum [...] regem sibi constituit; sed cum is secundum ritum gentis commisum sibi regnum param digne administraret, illo abiecto iuniori fratri regium honorem deferunt” (ibid. P. 160).

⁵⁷⁹ “Deinde et a principibus et a plebe cum honore suscipitur, cum reverencia tractatur, et cum communi assensu eius dominio Sclavia committitur” (Vita Kanuti ducis altera. P. 13).

⁵⁸⁰ “generale principum regni sui colloquium in eodem loco indixit” (Ebonis. P. 863).

⁵⁸¹ Boroń P. “Universa populi multido”. S. 12.

джерела висвітлюють місцеві зібрання скандинавів і балтійських слов'ян, майже не повідомляють про їхніх учасників.

Фроде Іверсен звернув увагу, що “впродовж XIII і XIV ст. більшість норвезьких сільських тінгів перенесли в прибережні міста”⁵⁸². Утім, процес розпочався набагато раніше. “Сага про Магнуса Ерлінгсона” (друга половина XII ст.) висвітлює міські асамблеї, зокрема, “тінг у місті”⁵⁸³, на якому Магнуса проголосили конунгом, і “тінг у місті Каупангу”, на якому правителем обрали його конкурента Гакона⁵⁸⁴. Вочевидь, учасниками зібрань були городяни.

Ерлінг скликав чимало місцевих тінгів, щоб утвердити владу в Норвегії. Учасниками зібрань були конунг, бонди й дружинники, які промовляли до людей. На одній з асамблей найбільшу ініціативу проявили землевласники. Вони попросили конунга виступити проти ярла Сігурда та його прибічників. У цьому епізоді також згадано міщан. Рішення прийняли всі учасники тінгу – бонди, городяни, люди з оточення конунга. Крім того, важливою була думка священника Гроальда Довгомовного, який підтримав позицію більшості. На тінгу не було протистояння, адже всі учасники ухвалили рішення разом⁵⁸⁵.

Готландське суспільство в епоху вікінгів було здебільшого егалітарним, але теза про цілковиту відсутність аристократії на острові непереконлива⁵⁸⁶. Тому виникає питання щодо міри соціального розшарування, тобто, його ієрархізації. Основу суспільства становили приблизно рівні за статусом і впливом землевласники. Водночас “Сага про готландерів” описує впливових людей, а саме магнатів і правову еліту. Одним з них був Лікаір Сніелі, який відіграв істотну роль у християнізації Готланду⁵⁸⁷. Після зміни релігії він побудував на території своєї

⁵⁸² Iversen F. The Urban Hinterland. Interaction and law-areas in Viking and medieval Norway. *Viking-Age Transformations. Trade, Craft and Resources in Western Scandinavia* / eds. Z. Glørstad, K. Loftsgarden. London: Routledge, 2017. P. 250–276.

⁵⁸³ “þing í býnum” (Snorri Sturluson. *Heimskringla*. P. 615).

⁵⁸⁴ “þing í býnum í kaupangi” (ibid. P. 616).

⁵⁸⁵ Ibid. P. 621–622.

⁵⁸⁶ Guta Saga. P. 7.

⁵⁸⁷ Ibid. P. 8, 10.

ферми церкву. Лікаїр звів цю споруду передусім для особистого використання. Спочатку існувала лише невелика каплиця, залишки якої знайдено на фермі⁵⁸⁸. Відтоді новозбудована церква стала одним з важливих центрів найпівнічнішої сотні острова⁵⁸⁹. Поява тінгів часто відбувалася в подібний спосіб, а саме їх засновували норвезькі чи шведські магнати.

“Сага про синів Гаральда Гілли” розповідає, що на один із тінгів прибуло вельми багато людей, зокрема, дружинники⁵⁹⁰. Учасниками домашнього тінгу, який зібрав конунг Ейстейн, також були воїни. Він скористався зібранням, щоб звернутися до них з промовою, проте більшість з них негативно зреагувала на його слова⁵⁹¹. Сага про “Гакона Широкоплечого” розповідає, що тінг відвідали “бонди й міщани”⁵⁹². Вони не погодилися на вимоги воєначальника Грегоріуса, зокрема, прийняли рішення не давати йому війська, чим він був незадоволений.

Ще один тінг Ерлінг разом із дружинниками скликав на о. Гісінг і звинуватив людей у підтримці свого противника ярла Сігурда. На зібрання прибули майже всі мешканці острова. Від їхнього імені виступив могутній бонд Ецур. Ухвалу затвердили землевласники, а тоді повідомили рішення конунгу⁵⁹³. Суть їхньої позиції невідома, проте можна здогадатися, що вони не підкорилися Ерлінгу. Інтереси магната Ецура й інших бондів збігалися, хоча насамперед тінг репрезентував локальну еліту. Конунгу не вдалося домовитися з місцевими мешканцями, тому він застосував силу й примусив їх перейти на свій бік.

На початку XIII ст. у Норвегії найбільше влади мав монарх, підконтрольні йому юридичні інституції та сільська еліта (магнати), яка репрезентувала землевласників. А от місцеві вожді та селяни практично втратили вплив на прийняття рішень навіть на локальних тінгах⁵⁹⁴. У раніший період історії Норвегії

---

⁵⁸⁸ Ibid. P. 45.

⁵⁸⁹ Ibid. P. 10.

⁵⁹⁰ Snorri Sturluson. *Heimskringla*. P. 590.

⁵⁹¹ Ibid. P. 594.

⁵⁹² “bændr ok býjarmenn” (ibid. P. 596).

⁵⁹³ Ibid. P. 627.

⁵⁹⁴ Myking J. R. *Peasant participation*. P. 187.

верхівка суспільства також відігравала провідну роль на тінгах, але ще не цілком витіснила з політичного життя решту суспільства.

Отже, хроніки та житія висвітлюють ключові ознаки зібрань полабських і поморських слов'ян, а саме участь у них простолюду (представників граду й округи), одностайність у прийнятті рішень, менший або більший (але зазвичай присутній) вплив князя чи вождя. Очевидними також є спонтанність і нерегулярність асамблей, що, втім, не заперечує їхній інституційний характер. Учасниками вічевих зібрань балтійських слов'ян були майже всі представники суспільства. Прийняття рішень відбувалося в різний спосіб і залежало від конкретної ситуації. Впливовість простолюду, знаті, дружин, вождів і правителя різнилася. Джерела найчастіше висвітлюють регіональні зібрання, з огляду на їхнє істотне політичне значення. Відомостей про місцеві віча вкрай небагато. Найбільший вплив на хід регіональних асамблей і на ухвалення рішень мали знать і правитель або вождь, який керував містом та околицями.

Участь у тінгах брала значна частина мешканців області, регіону чи цілої країни. Скандинавські асамблеї існували на різних рівнях, від чого залежав їхній склад. Поступово учасники таких подій змінювалися. Здебільшого тінги були сільським явищем, але внаслідок урбанізації з'явилися збори городян. Рядові жителі сіл і міст мали значний вплив на затвердження різноманітних ухвал. Зібрання місцевого рівня також перебували під контролем громад і знаті. Рідше ці тінги відвідували конунги разом із дружинами. Але навіть тоді громада могла контролювати хід і результат зборів.

Учасниками скандинавських і слов'янських асамблей були аналогічні чи подібні суспільні стани, а саме мешканці одного або декількох поселень і прилеглих територій. Існували сільські та міські зібрання, тінги й віча локального, регіонального та загальнодержавного рівнів. Участь у зборах була всезагальною, залишалася такою до середини XII ст. Заможніші прошарки населення були активнішими під час асамблей, а вплив еліти на ухвалення рішень у всі періоди та

на всіх рівнях був визначальним, з часом лише зростав.

3.2. Перебіг і функції

Щодо можливості реконструювати процедуру вічевих зібрань П. Боронь висловився скептично: “Джерельна інформація про слов’янські племінні віча не дає жодних безпосередніх підстав для того, щоб робити висновки про їхній перебіг”⁵⁹⁵. Незважаючи на категоричність, історик звернув увагу на особливості зборів у поморських слов’ян, які водночас вказують і на спосіб проведення таких подій. Пйотр Боронь відзначив, що в житіях Оттона Бамберзького згадується носіння зброї серед учасників асамблей. Інформацію наводять два з трьох агіографів, а саме автор анонімної версії та Герборд⁵⁹⁶. У мешканців Скандинавії також існував звичай приходити на тінги озброєними. Проте такі особи зазвичай не брали безпосередньої участі в асамблеях і лише спостерігали за їхнім проведенням.

Тому можна вести мову про дослідження не стільки перебігу тінгу й віча, скільки найважливіших ознак таких подій. Дотримання встановлених правил і проведення зібрань у спеціальних, чітко визначених локаціях були головними передумовами для їхнього скликання. Важливість місць асамблей, зокрема їхній стосунок до самої процедури, простежується майже за всіма писемними джерелами незалежно від часу їхнього запису. Зазначені ознаки тінгу й віча підтверджують “Житіє Ансгара” (IX ст.), хроніка Адама Бременського (XI ст.), житія Оттона Бамберзького (XII ст.), врешті – археологічні знахідки з різних періодів і територій⁵⁹⁷.

Найвідоміший епізод, що дає уявлення про перебіг тінгів, зафіксований на сторінках “Саги про Егіля Скалагрімсона”. Розповідь уже привертала увагу

⁵⁹⁵ Boroń P. Słowiańskie wiece plemienne. S. 81.

⁵⁹⁶ Boroń P. Pogańskie motywy w ceremoniach społecznych. S. 64–65.

⁵⁹⁷ Vitae Anskarii. P. 40–59.

багатьох дослідників, зокрема С. Брінка. Твір описує Гулатінг, датований 946 р. Історія поєднала легендарні свідчення про подію та інформацію, що заслуговує на довіру⁵⁹⁸. Учасниками асамблеї були дружинники, конунг, бонди та представники еліти, насамперед Егіль. Прикметно, що простір, у межах якого відбувалося зібрання, був чітко відділеним від навколишніх територій⁵⁹⁹. Задля того, щоб встановити правдивість позицій, які відстоювала кожна зі сторін, під час зборів усі виголошували клятви. В учасників асамблеї не було зброї. Крім того, судовий процес був ритуалізованим.

Під час Гулатінгу майже дійшло до протистояння, проте відсутність озброєння зупинила обидві сторони⁶⁰⁰. Тінг аналогічного характеру регулярно проводили в Упсалі⁶⁰¹, на що звернув увагу С. Брінк⁶⁰². Принесення клятви здійснювали й на зібраннях франків. Ці події часто відбувалися поблизу осередків язичницьких святилищ (*harahus*)⁶⁰³.

Ключовим етапом будь-яких зборів було виголошення промови, найчастіше представником суспільної верхівки – правителем, вождем або магнатом. Кожен репрезентував не лише власні інтереси, адже відстоював позицію частини суспільства. Проведення зібрання становило засіб досягнення конкретних цілей і важливу подію святкового характеру.

Гельмольд розповідає про використання гадання при обговоренні військового походу ранів⁶⁰⁴. Зазначене повідомлення перекликається з інформацією Рімберта про аналогічний спосіб ухвалення важливих рішень у шведів у IX ст. В одних та інших аж до кінця XI – початку XII ст. зберігалася архаїчна суспільна організація та відповідна форма управління.

⁵⁹⁸ Brink S. Law and legal custom. P. 87.

⁵⁹⁹ Egils Saga. P. 87–88.

⁶⁰⁰ Egils Saga. P. 88. Див. також: The Earliest Norwegian Laws. P. 33–210.

⁶⁰¹ Snorri Sturluson. Heimskringla. P. 237.

⁶⁰² Brink S. Law and legal custom. P. 88.

⁶⁰³ Barnwell P. S. The Early Frankish Mallus: Its Nature, Participants and Practices. *Assembly Places and Practices in Medieval Europe* / eds. A. Pantos, S. Semple. Dublin: Four Courts Press, 2002. P. 241.

⁶⁰⁴ Helmolde. Lib. II. Cap. 108. P. 213.

Тож у “Житті Ансгара”, яке розповідає про зібрання в Упсалі, згадується сцена під відкритим небом (*scena in campo ad colloquium parata*). Ключовим етапом тінгу було обговорення важливої для громади справи. Процес, зокрема, полягав у вихвалянні язичницьких богів⁶⁰⁵. Під час асамблей шведи використовували гадання впродовж усієї епохи вікінгів.

У слов'ян існував ідентичний спосіб вирішення важливих питань і розв'язання проблем. Під час вічевих зібрань до гадання вдавалися вагри та руяни. Церемоніальність була притаманна й вічам лютичів. Окремо треба відзначити зв'язок між церемоніями й ритуалами та місцями проведення зборів.

Щодо тривалості зібрань згоди серед істориків немає. Пйотр Боронь відкинув тезу Г. Ловмянського про те, що слов'янські віча відбувалися лише один день. Думка про довшу тривалість асамблей переконливіша. Крім того, дослідник звернув увагу, що ісландські тінги відбувалися рідко, тому тривали від декількох днів і до декількох тижнів, у залежності від обставин і потреб⁶⁰⁶. Цей факт додатково підтверджує тезу П. Бороня про слов'янські збори.

У розповіді Тітмара зазначається, що незгідного з волею більшості учасників асамблеї карали кийками, грошовим або майновим штрафом. У такий спосіб опозицію примушували до беззаперечного виконання ухвали віча. Кароль Модзелевський пояснює, що “реалізація політичних або судових рішень асамблеї часом зустрічала супротив, який було потрібно подолати”⁶⁰⁷. На думку Р. Вацеби, виступ на захист “опозиційних поглядів на вічі, навіть, рядовими членом громади, *de iure*, не міг вважатися злочином”⁶⁰⁸.

Процес проведення зборів висвітлює Саксон Граматик у “Діяннях данів”. Наведемо цілу розповідь про віче руян:

“Хоча угода Абсалона з мешканцями Рюгена базувалася лише на безпеці декількох заручників, він узяв участь у їхній асамблеї, на якій отримав місце найвищої пошани

⁶⁰⁵ Vitae Anskarii. P. 40.

⁶⁰⁶ Boroń P. Słowiańskie wiece plemienne. S. 85–86.

⁶⁰⁷ Modzelewski K. Wiece i banicja. S. 48.

⁶⁰⁸ Вацеба Р. М. Ранні держави дружинного типу. Арк. 188.

серед них. Доки він готував накази, які мав виголосити, та пояснював ціль своєї місії тим, які не розуміли данської мови, так трапилося що молодий хлопець, який володів слов'янським умінням обманювати, вдаючи ніби хоче купити коня в одного з данських воїнів і, після того як осідлав коня, вдаючи ніби хоче випробувати його швидкість, спробував утекти. Як тільки новину про крадіжку повідомили Абсалону, він оголосив її на асамблеї, після чого всі люди, зважаючи на нечесність того чоловіка, яка поставила їхню репутацію під сумнів, почали несамовито протестувати й розбіглися в усіх напрямках, щоб упіймати порушника. Поки компаньйони Абсалона залишалися шоковані та перестрашені від невіри в таку неочікувану поведінку люду, декілька руян, пов'язаних з чоловіком родинними узами, радше під впливом особистих стосунків, ніж публічного сорому, кинулися єпископу в ноги, гарантуючи що повернуть коня й прохаючи, щоб він скерував асамблею в звичне русло. Абсалон зважив на їхні сльози та прохання, тому відправив людей, щоб вони заспокоїли мешканців і, завдяки цьому, поклав край бунту. Коня відразу повернули, але єпископ прокляв свого воїна за те, що той так необачно дозволив скористатися власною лінівистію й дурістю. Як тільки Теслав, правитель цього народу, пообіцяв надати данському флоту додаткові кораблі, Абсалон поспішив за своїм королем”⁶⁰⁹.

На думку П. Лукіна, одне зібрання, скликане для дискусії про християнізацію, трансформувалося в інше, під час якого вирішували міру покарання злодія⁶¹⁰. Науковець стверджує, що спонтанність другої асамблеї свідчить про застосування норм звичаєвого права, які були незрозумілими для данської делегації на чолі з Абсаломом⁶¹¹. У випадках асамблей лютичів і ранів простежується як запланованість, так і незапланованість у діях колективу. Як зазначає Р. Вацеба, “виконавцем санкцій [у лютичів. – Н. Р.], очевидно, виступало усе суспільство, а не спеціальні уповноважені на це інституції”⁶¹².

Отож, ухвалення рішень під час асамблей зазвичай відбувалося у визначених місцях, що надавало подіям особливого значення в очах громади.

⁶⁰⁹ “Absalon, quamquam adhuc Rugianorum pactio paucorum obsidum pignore niteretur, eorum contionem ingressus atque inter ipsos honoratissimo sedendi loco receptus, cum legationis mandata proferret eamque Danice vocis ignaris per interpretem explicaret, accidit, ut quidam e Rugianis adolescens Sclauico ingenio Dani militis equum, pro quo se pretium numeraturum fingebat, veluti incessus eius experiendi causa conscendens, fugam tentaret. Quod cum Absalon ad se perlatum in contione proponeret, universa populi multitudo, magnum fidei suae crimen unius hominis perfidia allatum iudicans, similem furori impetum confessa dissiluit auctoremque fraudis raptim insequi properavit. Igitur Absalonis comitibus ad metum et stuporem usque subitum vulgi concursum mirantibus, pauci, qui adolescentem affinitate tangebant, plus priuata caritate quam publico rubore permoti, supplices Absalonis genibus advolvuntur, equi restitutionem polliciti, si modo per eum ab incepto contio revocetur. Quorum Absalon permixtas precibus lacrimas miseratus, missis, qui plebem pacarent, tumultum compescuit, consternationem sedavit, equoque protinus reddito, militem suum stultitiae damnavit, quod per inertiam et stoliditatem raptori se circumveniendum dedisset. Deinde gentis rege Tetiszlavo classis supplementum pollicito, regem subsequi maturavit” (Saxo Grammaticus. Gesta Danorum. Vol. 2. Lib. XIV. Cap. 30.2.–30.3. P. 1228, 1230).

⁶¹⁰ Лукин П. В. Древнерусский поток и разграбление. С. 204–205.

⁶¹¹ Там само. С. 206.

⁶¹² Вацеба Р. М. Ранні держави дружинного типу. Арк. 188.

Писемні джерела доводять, що тінги й віча були подібними до святкувань, передусім ритуалізованими. Їх проводили за тим самим або за подібним принципом. Процедурі ухвалення рішень були притаманні ті ж ознаки, що й язичницьким церемоніям і ритуалам. Дискусії та промови були не лише способами обміну важливою для громади інформацією та її обговорення, а й сакралізованими й театралізованими подіями. Характерними для зібрань були церемонії гадання, які використовували для ухвалення рішень, існування табу, насамперед заборон на носіння зброї та виголошення клятви. Простежується функціонування як запланованих, регулярних (щорічних, щомісячних тощо), так і спонтанних (скликаних за потреби) зборів.

Асамблеї були місцем обговорення важливих суспільних і політичних питань, а крім того функціонували як суди⁶¹³. Їхня діяльність була різноплановою, залежала від конкретної ситуації. Тінгам і вічам належали не лише формальні повноваження, їх також використовували правителі та знать як знаряддя боротьби за владу, засіб її легітимізації та утримання⁶¹⁴. Зібрання були ранньодержавними інститутами, тобто не мали чітко встановлених меж, а їхні повноваження унормовувало звичаєве право.

Асамблеї виконували декілька функцій⁶¹⁵, зокрема, регулювали суспільну та політичну сфери життя. Але цю роль відігравали й інші владні інститути, а саме правителі, дружини, решта знаті. Діяльність одних і других значною мірою накладалася, роль усіх ранньодержавних інститутів була дещо подібною. Науковці стверджують існування не лише соціального, а й економічного виміру асамблей. Ідеться, зокрема, про торгівлю, наприклад, звичай обмінювати коней. Тінги не

⁶¹³ Snorri Sturluson. Heimskringla. P. 49–50, 56.

⁶¹⁴ Ibid. P. 49, 70.

⁶¹⁵ Термін *функції* означає головні напрями діяльності зібрань, окреслює проблеми, які обговорювали та вирішували під час асамблей, а термін *повноваження* – суспільну та політичну впливовість тінгу й віча. Таким чином, перше поняття охоплює діяльність асамблей, означає її особливості, друге – сфери впливу зібрань у скандинавських і слов'янських суспільствах.

лише виконували цю функцію, вони по-суті були ринками⁶¹⁶. Таким чином, можна стверджувати багатofункціональність асамблей.

Кожне зібрання існувало в межах певного устрою, еволюціонувало разом з тією чи іншою державою. Становище асамблей залежало від повноважень правителя, впливовості різних суспільних станів. Кароль Модзелевський порівняв асамблеї германців і слов'ян, дійшов до висновку про взаємозв'язок віча й культу та про подібність їхніх функцій⁶¹⁷.

Тривалий час у науці загальноприйнятою була абсолютизація протиставлення підданих і влади в ранньосередньовічних германців і слов'ян. Прикладом такого підходу є класична праця Василя Сергієвича “Віче і князь”⁶¹⁸. Однак указане розуміння середньовічного суспільства непереконливе. Пйотр Боронь у монографії “Слов'янське племінне віче” назвав окреслений підхід анахронізмом⁶¹⁹. Насправді ж взаємини між учасниками зібрань і правителями були набагато складнішими та не такими конфронтаційними.

Ранні держави скандинавів і балтійських слов'ян не мали формального апарату примусу, здебільшого його роль виконувала дружина конунгів (князів). Леонтій Войтович стверджує, що “появу і розвиток погостів (гусебю) як певну противагу старим племінним центрам союзів (тунам), а також виділення княжих резиденцій, окремо від міжплемінних центрів суперсоюзів (віків), можна розглядати як формування ранньодержавних інститутів *дружинної держави*”⁶²⁰. На його думку, за такою моделлю відбувалася “боротьба за підміну функцій

⁶¹⁶ Loftsgarden K., Ramstad M., Stylegar F.-A. The Skeid and Other Assemblies in the Norwegian ‘Mountain Land’. *Viking-Age Transformations. Trade, Craft and Resources in Western Scandinavia* / eds. Z. Glørstad, K. Loftsgarden. London: Routledge, 2017. P. 232, 235, 238; Jørgensen A. N., Jørgensen L., Thomsen L. G. Assembly Sites for Cult, Markets, Jurisdiction and Social Relations. Historic-ethnological analogy between North Scandinavian church towns, Old Norse assembly sites and pit house sites of the Late Iron Age and Viking Period. *Arkæologi i Slesvig. Archäologie in Schleswig*. Neumünster: Wachholtz, 2011. P. 95–112.

⁶¹⁷ Modzelewski K. *Barbarzyńska Europa*. S. 401.

⁶¹⁸ Сергеевич В. И. Русские юридические древности. Т. 2: Вече и князь; Советники князя. 3-е изд., с переменами и доп. Санкт-Петербург: Типография М. М. Стасюлевича, 1908. 654 с.

⁶¹⁹ Boroń P. *Słowiańskie wiece plemienne*. S. 122.

⁶²⁰ Войтович Л. В. Дискусія про ранню державу. С. 9.

виборних органів віча (тінгів) княжими міністеріалами (службовцями)”⁶²¹.

У Норвегії кожен конунг, який мав значну військову підтримку, намагався встановити владу над країною. Переважно це призводило до протистояння між двома чи більше претендентами. Також потрібно було перемогти опозицію, яка утримувала владу на локальному чи регіональному рівні. Норвезький правитель Гаральд Прекрасноволосий (872–930) і шведський володар Ейрік, син Еймунда, боролися за Норвегію, зокрема, за такі області як Вормланд, Західний Гаутланд, Раумарікі, Вестфольд і Вінгульмерк. Задля цього кожен з них здобув підтримку місцевої знаті, встановив своїх людей (ярлів), підкорив бондів (землевласників), разом з дружинами відвідував вейцли (збирав податки)⁶²².

Тінги давали змогу володарям контактувати із зазначеними суспільними верствами. Конунги визнавали повноваження зібрань і в основному дотримувалися їхніх правил. Водночас вони намагалися взяти кожную асамблею під контроль, тому домовлялися з місцевою елітою та вождями, здобували підтримку бондів, рідше – підкорювали їхньою силою. Все це відбувалося на тінгах або, принаймні, там найчастіше затверджували результати попередніх домовленостей.

Наведені відомості засвідчують, що не варто різко протиставляти тінги (віча) і конунгів (князів). Взаємодія цих інститутів була значно складнішою, лише зрідка переходила у відкрите протистояння. Це, зокрема, проявилось у тому, що правителі не заперечували легітимності тінгів, а навпаки намагалися використати їх на власну користь. Так само діяли місцеві громади, коли відстоювали свої інтереси, які не завжди відрізнялися від бажань володарів.

На ще одному зібранні, яке відбулося в області Фольд, Гаральд судив його учасників, а саме звинуватив у зраді. Частина заперечила звинувачення, інші – заплатили конунгу, а треті – були покарані⁶²³. Правитель використав тінг, щоб захистити власні інтереси та щоб утвердити та розширити владні повноваження.

⁶²¹ Там само. С. 10.

⁶²² Snorri Sturluson. Heimskringla. P. 49.

⁶²³ Ibid. P. 49–50.

Ще одну асамблею Гаральд також зібрав задля покарання опозиції. Він прогнав Грольва з Норвегії за нищення худоби⁶²⁴. Ця ситуація знову ж демонструє, що правитель використав зібрання собі на користь. Оповідь висвітлює покарання у вигляді вигнання правопорушника. Тінг був підходящим для цього місцем, адже репрезентував цілу громаду, тому й вирішував хто міг до неї належати.

Гакон Добрий, щоб стати правителем Норвегії, здобув підтримку ярла Сігурда (місцевого вождя), пообіцявши йому щедрі земельні володіння. Після цього майбутній володар зібрав тінг у Трондхеймі. На зборах Сігурд виголосив промову на підтримку Гакона, який також виступив, завдяки чому здобув позитивне ставлення більшості бондів. Згодом він зібрав дружину й об'їхав цілу Норвегію⁶²⁵. Наступні тінги відбулися в Упланді та затвердили його владні повноваження⁶²⁶. Таким чином, конунги бажали контролювати зібрання, проте спиралися на їхню легітимаційну функцію. Відповідно, такі взаємини асамблей і правителів вказують на перехідний етап у розвитку Норвезької держави, адже зібрання все ще мали значну владу та вплив.

Усезагальний тінг Швеції в Упсалі репрезентував цілу країну⁶²⁷. Тому лише обрані представники регіонів брали участь у цій асамблеї. А от зібрання в Аспа Льот, стверджують А. Санмарк і С. Семпл, “надавало правителям доступ до мешканців області”⁶²⁸. Тінги відбувались у зазначеному місці упродовж багатьох століть, а з утвердженням християнства його реорганізували, щоб забезпечити виконання управлінських функцій і щоб збільшити його видимість і доступність⁶²⁹. З цією метою часто створювали нові місця зібрань. Еволюція асамблей, відображена в археологічному матеріалі, зазвичай була наслідком

---

⁶²⁴ Ibid. P. 56.

⁶²⁵ Ibid. P. 70.

⁶²⁶ Ibid. P. 71.

⁶²⁷ Ibid.

⁶²⁸ Sanmark A., Semple S. Places of Assembly. P. 251.

⁶²⁹ Ibid. P. 256.

ініціативи правителів. Найвищий прошарок суспільства долучився до розвитку системи тінгів. Представники цієї верстви обирали нові місця зборів⁶³⁰.

Скандинавські тінги виконували репрезентативну функцію, тобто представляли визначену групу людей. Як зазначає Ф. Іверсен, норвезькі ферми гусебю (*huseby*) також були пов'язані з невеликими громадами⁶³¹. Ці місця для збору податків перебували під контролем конунга (центральної влади), але як і тінги вони знаходилися на місцевому рівні. На початковому етапі утворення середньовічних держав більшість інститутів знаходилась у безпосередній близькості до невеликих спільнот. На думку Ф. Іверсена, “локальний зв'язок був зруйнований, коли замки перейняли функцію ферм гусебю”⁶³². Одним із наслідків еволюції стало чіткіше розділення повноважень різних інститутів. Спершу між ними відбувалася боротьба за вплив, а з утвердженням замків, кожен з яких контролював значну територію, централізація завершилася. Таким чином, роль інститутів місцевого рівня була знівельована.

У скандинавських і слов'янських асамблей був широкий набір функцій. Дослідники стверджують, що асамблеї “могли функціонувати як центри комунікації чи багатофункціональні місця зібрань, важливі інституції для підтримання та посилення соціальних зв'язків”⁶³³. Діяльність тінгу й віча була різноплановою, проте можна визначити їхні найважливіші завдання⁶³⁴.

Зібрання та осередки язичницького культу були проявами колективної форми управління, характерної для ранніх скандинавів і слов'ян, а також для пруссів і континентальних германців. Асамблеї забезпечували вирішення конфліктів і прийняття судових ухвал, отож унормовували життя невеликих громад. Про це свідчать повідомлення багатьох авторів, а саме Тітмара,

⁶³⁰ Myrberg N. *An Island in the Middle of an Island*. P. 115.

⁶³¹ Iversen F. *Huseby and the Scandinavian taxation model. Husebyer – status quo, open questions and perspectives* / eds. L. E. Christensen, T. Lemm, A. Pedersen. Copenhagen: University Press of Southern Denmark, 2016. P. 136.

⁶³² *Ibid.*

⁶³³ Loftsgarden K., Ramstad M., Stylegar F.-A. *The Skeid and Other Assemblies*. P. 249.

⁶³⁴ Основні функції тінгу / віча окреслено у статті: Різун Н. Т. Скандинавські та слов'янські середньовічні асамблеї як ранньодержавні інститути. *Емінак: Науковий щоквартальник*. 2020. № 2 (30). С. 200–208.

Гельмольда, Саксона, Сноррі. Кароль Модзелевський звернув увагу на подібність зібрань і культових осередків у германців і слов'ян. Павел Лукін продемонстрував типологічну близькість їхніх асамблей, релігійних і нерелігійних святкувань. Думки про багатофункціональність тінгів висловлювали й скандинавісти. Александра Санмарк розглянула їхню судову діяльність і підтвердила її колективний характер. Зібрання були важливим елементом релігійних організацій і правових систем скандинавів і слов'ян у ранньодержавний період.

Колективний характер правової системи та судову функцію тінгів підтверджують писемні джерела. На підставі розгляду норвезьких кодексів до такого висновку дійшла А. Санмарк⁶³⁵. У “Законах Гулатінгу”, які відображають ранішу стадію розвитку скандинавського права, покарання за злочин найчастіше було колективним, а “Закони Фростатінгу”, пізніші за суттю, зазвичай встановлюють індивідуальну відповідальність за правопорушення⁶³⁶. Таким чином, у Норвегії та Полаб'ї колективний спосіб управління суспільством відобразився й у правових нормах.

У франків у VI–VII ст. існували зібрання, які означає латинське слово *mallus*. Вони забезпечували судочинство на місцевому рівні⁶³⁷, поширення серед людей важливих новин, але не відомо чи *malli* відбувалися регулярно⁶³⁸. Прикметно, “що назва однієї з офіційних осіб [зазначених асамблей. – Н. Р.] – тунгін – етимологічно пов'язана з ‘тінговим’ зібранням”⁶³⁹.

Судове віче руян детально зображують “Діяння данів” Саксона Граматика. Хроніст описав асамблею, на якій вони вирішували питання надання військової допомоги Данії. Посланець данського правителя єпископ Абсалон мав переконати місцевих жителів і їхнього володаря Теслава приєднатися до боротьби проти

⁶³⁵ Sanmark A. The communal nature of the judicial systems. P. 31–64.

⁶³⁶ Sanmark A. The communal nature of the judicial systems. P. 40–44. Детальніше див.: The Earliest Norwegian Laws. P. 33–210, 211–403.

⁶³⁷ Barnwell P. S. The Early Frankish Mallus. P. 233.

⁶³⁸ Ibid. P. 235.

⁶³⁹ Ibid. P. 237–238.

слов'ян зі сходу (*orientalium Sclauorum*). Відповідним місцем для вирішення такої справи було всезагальне віче о. Рюген. Під час нього вдалося домовитися про військовий союз.

На зібранні один з місцевих мешканців украв коня Абсалона, після чого відбувся колективний суд. У розповіді прикметною є фраза публічний сором (*publico rubore*)⁶⁴⁰, яка засвідчує вагомість думки цілої громади. Колектив сам утвердив судове рішення і сам же його виконав. Слов'янські асамблеї репрезентували спільноту, були виявом її політичної та судової влади.

На думку П. Бороня, “головною особливістю слов'янських віч є їхній чисельний і загальний характер”⁶⁴¹. Можна погодитися із судженням, відзначити колективізм зібрань. Ця ознака асамблей найбільше відрізняла їх від решти ранньодержавних інститутів. Адже саме на вічах вирішальну роль відіграла громада, яка забезпечувала покарання у вигляді публічного осуду. Колективність у прийнятті рішень і публічність зібрань вказують на їхній безпосередній стосунок до місцевих мешканців. Ці ж ознаки віча засвідчують “Хроніка Тітмара Мерзебурзького”⁶⁴² і “Слов'янська хроніка Гельмольда”⁶⁴³. Обидва джерела висвітлюють судову діяльність зібрань, участь у ній місцевих громад.

Саги, хроніки та агіографія дають уявлення про найхарактерніші ознаки перебігу зібрань. Тінги й віча відбувались у встановлених місцях, від чого напряду залежала процедура. Це вимагало від учасників асамблей дотримання певних правил, заборон і табу, які були похідними від особливостей самої локації. Найчастіше збори проходили у встановлений час, тобто були запланованими й регулярними, хоча трапляються винятки у вигляді спонтанного тінгу або віча. Невід'ємним елементом будь-якого зібрання був сам виступ його учасників, який полягав не лише в обміні відомостями та поглядами, а й був непересічним

⁶⁴⁰ Saxo Grammaticus. *Gesta Danorum*. Vol. 2. Lib. XIV. Cap. 30.3. P. 1228.

⁶⁴¹ Borón P. “*Universa populi multido*”. S. 11.

⁶⁴² Thietmari. Lib. VI. Cap. 25. P. 148.

⁶⁴³ Helmoldi. Lib. I. Cap. 84. P. 159. На судову функцію віча також укажує: Fredegar. *Chronicarum que dicuntur Fredegarii Scholastici*. S. 157–158.

ритуалізованим і театральним дійством. Отже, сукупність окреслених ознак і визначала особливості перебігу зібрань.

Найважливішими суспільно-політичними функціями скандинавських і слов'янських асамблей були організаційна, репрезентативна та об'єднавча. Тінги й віча давали змогу мешканцям певної території висловити свою думку, тобто відстоювати інтереси невеликого політичного утворення. Зібрання становили найяскравіший прояв їхніх укладів, у яких носієм влади був увесь колектив або, принаймні, його знанча частина. На межі XI–XII ст. окреслені суспільства занепали, проте тінги й віча не зникли з політичної арени, а були реорганізовані в інтересах еліт і правителів. Асамблеї стали важливою опорою новосформованої центральної влади. Також зібрання сприяли формуванню спільнот, тобто локальній і регіональній інтеграції.

Скандинавські та слов'янські зібрання відігравали й іншу роль. Асамблеї перебували на перетині релігійної та правової сфер, які до того ж були майже нероздільними в архаїчних суспільствах. За функціями, повноваженнями, важливістю для організації стосунків між різними суспільними верствами тінги й віча були подібними до язичницьких культових осередків і місць судів. Найчастіше такою була діяльність локальних зборів, які забезпечували врегулювання конфліктів у невеликих громадах, давали змогу обговорити та скорегувати місцеві звичаї, тобто правові традиції спільнот. Судова роль асамблей знаходить підтвердження майже в усіх писемних джерелах.

Під час зібрань судові ухвали приймав увесь колектив, а отже, вирішував долю правопорушника, проте також сам здійснював покарання, зокрема, примушував сплатити штраф, конфіскував або знищував майно, проганяв з громади. Разом з тим судова влада спільноти не була чітко врегульована. Рішення суду залежало від індивідуальних якостей правопорушника, суспільного стану, конкретних обставин. Цю діяльність асамблей саги висвітлюють детальніше, ніж хроніки та житія, зокрема, описують розмови між сторонами конфліктів, наводять

хід судових справ, пояснюють мислення учасників судових тінгів.

3.3. Роль у системах влади й еволюція

Прості, компаундні (змішані) та складені (консолідовані) вождівства⁶⁴⁴ розвинулися з егалітарних організацій, а згодом стали основою об'єднаної Норвегії та Швеції, забезпечили фундамент ранніх держав у Полаб'ї та Помор'ї⁶⁴⁵. Прикметно, що в усіх регіонах зазначені процеси відбувалися повільно. Як стверджує П. Боронь, у слов'ян перехід від племінного до державного ладу проходив особливо довго⁶⁴⁶. Ще тривалішими, ніж у решти слов'янських народів, такі перетворення були, зокрема, у полабів і помор'ян⁶⁴⁷.

Арон Гуревич відзначив аналогічні ознаки в еволюції суспільної організації скандинавів і так окреслив своє бачення проблеми: “Перше, що впадає у вічі при знайомстві з середньовічною історією скандинавських країн і, зокрема, Норвегії, – це повільність їхнього суспільно-економічного розвитку”⁶⁴⁸. Медієвіст пов'язує цю особливість Скандинавії епохи вікінгів “з винятковою стійкістю докласових форм суспільства”, до яких, серед іншого, зачисляє військову демократію⁶⁴⁹. Її головним політичним інструментом був тінг.

Причини повільної трансформації дещо по-іншому пояснив П. Урбаньчик, який, виокремивши можливі шляхи консолідації у давніх і середньовічних суспільствах, продемонстрував усю складність її реалізації. На його погляд, “амбітні лідери та їхнє найближче оточення”⁶⁵⁰ лише зрідка здобували й утримували власні володіння. Тож ідеться про економічний, політичний,

⁶⁴⁴ Войтович Л. В. Дискусія про ранню державу. С. 9.

⁶⁴⁵ Rizun N. T. Early States, Power, and Assemblies in the Baltic Sea Region: A Comparative Study (8th–12th Centuries). *European Scientific Journal. Humanities*. 2021. Vol. 17. № 39. P. 19–34.

⁶⁴⁶ Boroń P. “Univera populi multido”. S. 9.

⁶⁴⁷ Ронин В. К., Флоря Б. Н. Государство и общество. С. 116.

⁶⁴⁸ Гуревич А. Я. Избранные труды: Норвежское общество. С. 371.

⁶⁴⁹ Там само. С. 374.

⁶⁵⁰ Urbańczyk P. Polabian Slavs. P. 246.

військовий і релігійний рівні інтеграції. Від першого до останнього вони охоплювали все більшу територію (соціальний і географічний простір у термінології П. Урбаньчика)⁶⁵¹.

Економіка найчастіше функціонувала в межах локального ринку збуту. Політичні мережі контролю об'єднували дещо більші території, проте вони були обмежені нерозвиненими засобами комунікації, часто занепадали. Військові дії досягали ще далі (приблизно на віддаль у сто кілометрів), але давали змогу встановити лише тимчасовий контроль, вочевидь, заснований на силі. Вірування охоплювали найбільші території, втім, їхні організаційні та мобілізаційні можливості теж були обмеженими, а тому потребували додаткової інституційної підтримки⁶⁵².

Ключову причину повільної еволюції суспільних, політичних, економічних та інших інститутів у середньовічній Норвегії А. Гуревич вбачає, насамперед, у характерних ознаках місцевого ладу. А от П. Урбаньчик пояснює тривалий бездержавний і ранньодержавний періоди в історії полабських слов'ян відсутністю дієвих засобів контролю. Обидва погляди демонструють очевидну подібність еволюційних процесів у політичних утвореннях, що існували в ареалі Балтійського моря. Ці ж аналогії засвідчені численними писемними звітками про місцеві зібрання.

У скандинавів і балтійських слов'ян тривалий час не було сильної центральної влади, формального апарату примусу⁶⁵³. Місцеві еліти не підкорялися якомусь одному конунгу чи князю, намагалися зберегти політичний вплив. Отже, знать, вожді та інші суспільні верстви, тобто цілі локальні та регіональні громади, функціонували як окремі політичні організми. В окреслених устроях ключовими

---

⁶⁵¹ Ibid.

⁶⁵² Ibid.

⁶⁵³ Hedenstierna-Jonson Ch. A Brotherhood of Feasting and Campaigning. The Success of the Northern Warrior. *From Ephesos to Dalecarlia. Reflections on Body, Space and Time in Medieval and Early Modern Europe*. 2009. № 48. P. 43.

інститутами влади були *центральні місця (central places)*⁶⁵⁴, насамперед осередки зібрань і центри язичницьких культур. Саме вони становили опору скандинавських і слов'янських суспільних організацій.

Термін *центральні місця* сформулював у першій половині ХХ ст. німецький географ Вальтер Крісталер. Але його визначення загальне, потребує доповнення й уточнення. Крім того, виникає питання, як саме застосовувати поняття під час розгляду еволюційних процесів⁶⁵⁵. Характерним для таких локацій було наступне: “Функції центрального місця охоплюють не лише потреби його мешканців, а й навколишніх громад”⁶⁵⁶. Отож, ідеться про цілі ареали, які покривали найважливіші політичні, релігійні та інші центри.

Археологи найчастіше з усіх науковців використовують поняття, ведуть мову про ієрархію центральних місць, оскільки одні з них часто перебували у сфері впливу других. На думку С. Брінка, мова йде про “місця чи невеликі поселення, яким були притаманні певні функції чи істотне значення, що виходили за межі конкретного місця чи поселення, іншими словами, які мали якогось роду “владу” над ширшою територією”⁶⁵⁷.

Найвідомішим і найдокладніше вивченим центральним місцем у Норвегії є Скірінгсал (*Skiringssal*) у провінції Вік у західній частині країни. Археологи виявили на його території тінг і культовий осередок. Науковці також встановили, що від другої половини VIII до початку Х ст. тут існував ритуальний зал і ферма гусабю (*husaby*)⁶⁵⁸. На території комплексу функціонував тінг під назвою

⁶⁵⁴ Поняття *центральні місця* висвітлюють статті: Skre D. Centrality and places. The central place at Skiringssal in Vestfold, Norway. *Viking-Age Transformations. Trade, Craft and Resources in Western Scandinavia* / eds. Z. Glørstad, K. Loftsgarden. London: Routledge, 2017. P. 220–225; Moździoch S. Miejsca centralne Polski wczesnopiastowskiej. Organizacja przestrzeni we wczesnym średniowieczu jako źródło poznania systemu społeczno-gospodarczego. *Centrum i zaplecze we wczesnośredniowiecznej Europie Środkowej*. Wrocław: Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Oddział we Wrocławiu, 1999. S. 21–51; Gerritsen F., Roymans N. Central places and the construction of tribal identities: The case of the Late Iron Age Lower Rhine region. *Celtes et Gaulois, l'Archéologie face à l'Histoire*. Vol. 4 / ed. C. Haselgrove. Gluxen-Glenne: Bibracte, 2006. P. 251–266.

⁶⁵⁵ Skre D. Centrality and places. P. 220.

⁶⁵⁶ Ibid. P. 221.

⁶⁵⁷ Brink S. Political and Social Structures in Early Scandinavia I. P. 237.

⁶⁵⁸ Skre D. Centrality and places. P. 224. Шведські гусабю висвітлює стаття: Hedenstierna-Jonson Ch. Same, Same but different. Three case studies reflecting Swedish Husabyar from an archaeological and geographical perspective. *Husebyer –*

Тйодалинг (*Pjóðalýng*). Локацію зібрання, як і решту елементів Скірінгсалу, зазвичай датують VIII–X ст. Але хронологічні лише рамки приблизні.

Науковці також аналізують, яку територію охоплювало зібрання та яку адміністративну одиницю чи одиниці репрезентувало⁶⁵⁹. Після появи тут церкви реорганізований тінг продовжували використовувати в XI–XII ст. На думку Й. Фрітзнера, Тйодалинг функціонував як локальне зібрання сільської громади. Іншого погляду дотримувався Густав Сторм, а саме припускав, що асамблея охоплювала декілька невеликих адміністративних одиниць⁶⁶⁰. А от Д. Скре пішов ще далі та ствердив, що тінг репрезентував увесь Вестфольд⁶⁶¹.

Пшемислав Урбаньчик не погодився з такими міркуваннями, розкритикував теоретичні побудови норвезького археолога щодо Скірінгсалу, зокрема, археологічний підхід, який, на його думку, занадто сильно заснований на свідченнях писемних джерел (*'text-driven' archaeology*)⁶⁶². Крім того, якою б не була роль Тйодалингу, треба враховувати, що відбувались і менші за кількістю учасників весняні та осінні асамблеї⁶⁶³.

В інтерпретації Д. Скре, яка виглядає переконливіше, ніж інші, йдеться про асамблею регіонального рівня, місце вирішення політичних справ усього Вестфольду. Подібно до шведських Содерманланду й Упланду, регіон був місцем зародження Норвезької держави. На початку X ст. ним керував конунг Гаральд Прекрасноволосий. Присвячена йому сага розповідає, що правитель розділив країну між синами, кожному з яких віддав один з регіонів Норвегії⁶⁶⁴.

Густав Сторм стверджував, що назва тінгу походить з доісторичних часів. Інші дослідники висловлювали подібні погляди, припускали давність асамблеї.

---

status quo, open questions and perspectives / eds. L. E. Christensen, T. Lemm, A. Pedersen. Copenhagen: University Press of Southern Denmark, 2016. P. 41–53.

⁶⁵⁹ Kaupang in Skiringssal. P. 386.

⁶⁶⁰ Ibid. P. 396.

⁶⁶¹ Ibid. P. 397.

⁶⁶² Urbańczyk P. What was 'Kaupang in Skiringssal'? P. 187–188.

⁶⁶³ Snorri Sturluson. Heimskringla. P. 268.

⁶⁶⁴ Ibid. P. 62–63.

Стефан Брінк не погодився з аргументацією науковців, але прийняв їхні висновки. Його думка підкріплена найновішими археологічними знахідками⁶⁶⁵. Дагфін Скре вважає, що назва тінгу, як і саме зібрання, походить з дохристиянських часів. А от датувати асамблею точніше складно. У місці проведення зборів і поблизу нього засвідчено тимчасове та постійне перебування людей. Тут відбувалися сезонні святкування, які відігравали сакральну, судову й суспільну роль⁶⁶⁶.

На думку Д. Скре, неподалік Скірінгсалу знаходилися поховання перших двох правителів з династії Інґлінґів у Норвегії. Найважливішими компонентами на цій території були гавань, з якої дорога вела до залу для зустрічей, локація тінгу та священне озеро. Назва цілого комплексу походить від місцевого залу для зустрічей⁶⁶⁷. Місце було порівняно великим, а саме нараховувало 15 ферм⁶⁶⁸. Тривалий час дослідники вважали Гаральда Прекрасноволосого правителем східної Норвегії. Втім, у сучасній історіографії загальноприйнятою є думка про нього, як про конунга лише західної частини країни, а саме Вестфольду⁶⁶⁹.

У Швеції основним осередком влади було *центральне місце* в Упсалі⁶⁷⁰, яке не втрачало ключового значення в регіоні від залізної доби аж до Середніх віків. Уже в епоху вікінґів комплекс мав давню історію⁶⁷¹. Дослідники стверджують, що Упсала виникла в VI або наприкінці V ст. Дослідники також називають початок VII ст. можливим часом появи комплексу⁶⁷². Сучасні розкопки підтверджують ці гіпотези. Найбагатший археологічний матеріал походить з кінця VI–XI ст. Від

---

⁶⁶⁵ Kaupang in Skiringssal. P. 397.

⁶⁶⁶ Ibid. P. 403.

⁶⁶⁷ Ibid. P. 440.

⁶⁶⁸ Ibid. P. 443.

⁶⁶⁹ Kolberg A. S. Warfare in Heimskringla: An Analytic Survey of Source Reliability and Relevance to Archaeology. *Scandia: Journal of Medieval Norse Studies*. 2019. № 2. P. 103.

⁶⁷⁰ Gamla Uppsala – Structural Development of a Center in Middle Sweden / Ljungkvist J. et al. *Archäologisches Korrespondenzblatt*. 2011. № 41 (4). P. 571–585.

⁶⁷¹ Ljungkvist J., Frölund P. Gamla Uppsala – the emergence of a centre and a magnate complex. *Journal of Archaeology and Ancient History*. 2015. № 16. P. 3.

⁶⁷² Ibid. P. 5.

самого початку періоду простежується існування ієрархізованого суспільства⁶⁷³, тобто, егалітарним тогочасний устрій був лише частково.

З археологічних джерел відомо, що від VI до XI ст. в Упсалі перебувала еліта регіону Упланд. Як і назва одного з центральних місць Вестфольду – *Skiringssal* – шведський топонім *Uppsala* містить частку *sala*, яка перекладається, як зали для зустрічей. Раніший з них побудовано на початку VII ст., пізніший – у середині VIII ст. Другий зал продовжували використовувати до кінця IX чи початку X ст. Перший з них, імовірно, також проіснував до межі цих століть⁶⁷⁴.

Адам Бременський так охарактеризував устрій шведів у середині XI ст.:

“Шведських племен є чимало, вони добре володіють зброєю, не залежно від того, чи йдеться про кінних воїнів, чи про морські битви, вони – прекрасні воїни. [...]. Їхні правителі належать до давнього роду, втім, їхня влада залежить від думки людей; правитель повинен погодитися з тим, що вирішать на загальному зібранні, якщо на його думку інше рішення не доцільніше. Тож удома в них панує рівність, але коли вони йдуть на війну, то слухають правителя й тих, кому він надасть перевагу”⁶⁷⁵.

“Житіє Ансгара”, без сумніву, вплинуло на те, як саме Адам Бременський висвітлив організацію шведського суспільства. Певною мірою повідомлення німецького хроніста може бути анахронізмом. Але зафіксований у творі Рімберта устрій міг не надто змінитися з кінця IX ст. до середини XI ст. Так чи інакше, хроніка Адама Бременського засвідчує відносну архаїчність шведського суспільства, зокрема, значну владу окремих громад.

Інформація вказує на керівну роль асамблей і вождів. Услід за Рімбертом хроніст із Бремена відзначає існування зібрань (*commune omnes laudaverint*) і стверджує важливість думки людей (*populi sententia*). Але військові рішення були прерогативою правителя або ж очільника нижчого рангу. Як і князі ободритів, шведські конунги мали значну владу, проте не могли самі приймати всі рішення,

⁶⁷³ Ibid. P. 6.

⁶⁷⁴ Kaupang in Skiringssal. P. 424–425.

⁶⁷⁵ “Populi Sueonum multi sunt, viribus et armis egregii, preterea tam in equis quam in navibus iuxta optimi bellatores. [...]. Reges habent ex genere antiquo, quorum tamen vis pendet in populi sententia; quod in commune omnes laudaverint, illum confirmare oportet, nisi eius decretum potius videatur, quod aliquando secuntur inviti. Itaque domi pares esse gaudent, in prelium euntes omnem prebent obedientiam regi vel ei, qui doctior ceteris a rege preferatur” (Magistri Adam Bremensis. Gesta Hammaburgensis. Lib. IV. Cap. 22. P. 252–253).

звжали на думку суспільного загалу. Таким чином, тінги функціонували у Швеції впродовж усієї епохи вікінгів. А от влада місцевих володарів залишалася обмеженою вкрай довго, посилювалася дуже повільно.

Найважливішим зібранням Готланду, який належав до шведських територій, був Гутналтінг (*Gutnalþing*)⁶⁷⁶. Окрім нього регулярно відбувалися тінги третини (*þriþiungs þing*)⁶⁷⁷, половини третини (*siettungs þing*) й сотні (*hundaris þing*)⁶⁷⁸. Під час таких подій проводили релігійні церемонії, зокрема жертвоприношення⁶⁷⁹, оголошували про збір податків⁶⁸⁰. Асамблеї готландерів перебували під контролем громад, мали більше влади, ніж аристократія та священники⁶⁸¹. А от у рюан найважливіші повноваження належали жрецам⁶⁸².

Землі лютичів поділялися на окремі адміністративні одиниці (*regiones*). Столицею їхнього державного утворення було м. Радогощ. Поселення становило не лише політичний, а й релігійний центр. Про це свідчить звичай прощатися з ним перед війною й приносити дари після військових перемог. Тітмар згадує про храми у кожній землі та основний у Радогощі⁶⁸³. Найімовірніше, поблизу святилищ існували вічеві місця, які репрезентували мешканців окремих регіонів і невеликих громад. За політичним значенням, впливом Радогощ і навколишні землі можна прирівняти до Вестфольду й Упланду. В усіх трьох провінціях відбувалися зібрання, кожне з яких відіграло керівну роль на відповідній території, тобто в одній з місцевих ранніх держав у Норвегії, Швеції й у землях лютичів. Аналогічний адміністративний поділ простежується у вагрів за розповіддю Гельмольда. Хроніст ідентифікує головне святилище племен і чимало менших

---

⁶⁷⁶ Guta Saga. P. xxiv.

⁶⁷⁷ Ibid. P. 22.

⁶⁷⁸ Ibid. P. 29.

⁶⁷⁹ Ibid. P. 5.

⁶⁸⁰ Ibid. P. 7.

⁶⁸¹ Guta Lag. P. xxvi.

⁶⁸² Zaroff R. Politics and Priests. P. 20.

⁶⁸³ Thietmari. Lib. VI. Cap. 25. P. 148.

культових осередків, розташованих по всій землі народу. В основному храмі відбувалися віча, ймовірно, вони також проходили в інших святилищах⁶⁸⁴.

Роль тінгів у владних системах епохи вікінгів також висвітлюють топонімічні дані, опрацьовані авторитетним у питанні дослідником С. Брінком. Такий підхід уможлиблює розгляд декількох важливих аспектів проблеми. Топоніми дають змогу з точністю локалізувати місця зібрань, вважаються надійними. Крім того, часто збереглися відомості про асамблеї місцевого рівня, про які вкрай рідко згадують писемні джерела⁶⁸⁵.

Надзвичайно багато топонімів збереглося у шведській землі Т'юст (*Tjust*). Вони засвідчують існування центрального комплексу пізньої залізної доби. Тут знаходилися культові місця (*Harg, Långharg, Ullevi*), гарнізон дружини (*Karla*), форт на пагорбі (*Sten*), центральна ферма (*Husar*), один або два тінги (*Ting*). На підставі топонімічних даних простежується діяльність релігійної (*vivil*) та світської (*godhe*) еліт. Особливе значення має топонім *Gursten*, який походить від давньошвед. словосполучення *Gupa-sten*, що в інтерпретації С. Брінка означає фортеця (*sten*) вождя (*gupi, godi*)⁶⁸⁶. Відомості доповнює рунічний напис, а саме фраза *kupaskaki*. На думку С. Брінка вона перекладається як "Скеге (син) гуті"⁶⁸⁷, вказує на присутність військового лідера.

Земля Ватсбо (*Vatsbo*) також багата на топоніми. Тут збереглися назви, що засвідчують існування тінгу (*Tuna*), резиденції дружини (*Karla, Svena*), культових осередків (*Ullar, Frøju, Frøs, Niærdhar*)⁶⁸⁸. На о. Селаон (*Selaön*) топоніми підтверджують існування ферми-гусабю (*Husby*) й місця тінгу (*Tuna*), розташованих одне біля одного, та дружинного гарнізону (*Karby*). Не всі науковці

⁶⁸⁴ Helms. *Lib. I. Cap. 84. P. 159–160.*

⁶⁸⁵ Brink S. *Political and Social Structures in Early Scandinavia I. P. 235–281; Brink S. Political and Social Structures in Early Scandinavia II. P. 389–437.*

⁶⁸⁶ Brink S. *Social Order. P. 426–427.*

⁶⁸⁷ *Ibid. P. 427.* С. Брінк наводить переклад інскрипції за працею: Hellberg L. *Forn-Kalmar. Ortnamnen och stadens förhistoria. Kalmar stads historia. Vol. 1. Kalmarområdets forntid och stadens äldsta utveckling: tiden intill 1300-talets mitt / ed. I. Hammarström. Kalmar: Kulturämnden, 1979. P. 118–166. P. 161.*

⁶⁸⁸ Brink S. *Social Order. P. 427.*

погоджуються, що назви, похідні від *Tuna*, вказують на тінги⁶⁸⁹. Попри це, функціонування місцевого зібрання підтверджує ще й рунічний напис⁶⁹⁰.

Поблизу туни знаходилося культове місце (*Ullunda*) – присвячений богу Ульру гай. На о. Гуто (*Gubø*) існував тінг сотні Трогд (*Trögd*). З давньошвед. топонім перекладається як *острів присвячений богам*. Зібрання відбувалося в місці під назвою *Enhelga*, яке має подібну етимологію, сформовану зі слів *øin* та *hælgha*, тобто, *острів* і *святий*. Назва о. Гуто походить від місцевої ферми, що відома як Гаде (*Gåde*)⁶⁹¹.

Топонімічні відомості засвідчують існування тінгів різного рівня, їхній безпосередній стосунок до релігійної сфери. Найчастіше зібрання були розташовані на віддалі від поселень у спеціально визначених локаціях, але поблизу решти центральних місць, передусім ставок вождів і дружин. Слов'янські віча також часто відбувалися в культових осередках і функціонували як політичні арени, суди, місця для бенкетів і скарбниці, де зберігалися багатства племені. Зібрання слов'ян були частиною цілих мереж.

Суспільства поморських слов'ян у цей період висвітлює хіба що археологія. На теренах Помор'я впродовж другої половини X – початку XI ст. занепали поселення племінних часів, яких відомо щонайменше 171-не, та виникли нові міські центри. Зникли й уже не відновилися близько 60-ти відсотків усіх оборонних осередків⁶⁹². Владислав Лосінський зазначає, що “на інших теренах Помор'я залишилися, як видається, форми племінного устрою. Це потрібно враховувати, зокрема, в глибині поморських земель [...]. У багатьох районах там

⁶⁸⁹ Дискусію щодо місць з назвами, які містять елемент *Tuna* висвітлюють статті: Anderson T. ‘*Tuna-problem*’. *Namn och Bygd*. 1965. № 56. P. 88–124; Olsson I. *Tuna – namnen i Sverige – forskningsläget. Fornvännen. Journal of Swedish Antiquarian Research*. 1976. № 71. P. 71–81. Поселення такого типу з археологічної точки зору розглядає праця: Zachrisson T., Kjellström A., Krzewińska M. The river Fyris route in Svithiod – a stop at Early Vendel period Tuna in Alsike, Sweden. *Early medieval waterscapes. Risks and opportunities for (im)material cultural exchange. Neue Studien zur Sachsenforschung*. Vol. 8 / ed. R. Annaert. Braunschweig: Braunschweigisches Landesmuseum, 2019. P. 185–196.

⁶⁹⁰ Brink S. *Social Order*. P. 428.

⁶⁹¹ Brink S. *Law, society and landscape*. P. 321, 333.

⁶⁹² Łosiński W. *Struktura terytorialno-polityczna Pomorza w XI stuleciu w świetle archeologii. Slavia Antiqua*. 1982. № 28. S. 115.

збереглася структура малих міських округів, замінені більшими територіальними округами”⁶⁹³. Як стверджує Фелікс Бірман, організація ранніх слов’ян проявилася “у формі зовсім невеликих одиниць, у племінний період у формі ставок вождів у фортах, але також на рівні великих формувань – спершу у вигляді складних племінних вождівських організацій”⁶⁹⁴. У Скандинавії після переходу до територіального ладу племінні спільноти також не пропали безслідно, продовжили існувати у нових умовах⁶⁹⁵.

На озерах у центральному Помор’ї археологи дослідили чимало островів, знайшли сліди укріплених та неукріплених поселень і залишки дерев’яної дороги. На оз. Заранське вдалося ідентифікувати комплекс Жовте – центральне місце, різні частини якого датують IX–X та XI ст.⁶⁹⁶. На території забудови знаходилася кам’яна площа розміром 4 м на 4 м і 30 см. Як припускає К. Кайковський, тут відбувалися культові ритуали й зібрання⁶⁹⁷. Це збігається з інформацією про тінги, розташовані поблизу рік, озер, на островах і півостровах⁶⁹⁸.

Скандинавські топоніми й археологічні знахідки з Полаб’я й Помор’я вказують на ключову роль еліт у суспільствах регіону. Дружина виборного чи спадкового вождя зазвичай була основним знаряддям отримання доходу від мешканців області чи регіону, що вимагало регулярних контактів з ними. Іншим важливим джерелом збагачення була війна. Частину здобутого дружинники відносили у храм, решту – ділили між собою⁶⁹⁹.

Існування тінгів у Скандинавії в епоху вікінгів також засвідчують рунічні написи, зокрема, повідомлення закарбоване на монументі Бальста (*Bällsta*), що розташований на території парафії Табю (*Täby*) на північ від Стокгольму. Там

⁶⁹³ Ibid. S. 121.

⁶⁹⁴ Biermann F. Land, Elite and Exploitation in Early Medieval Western Slavic territory. *Revue Belge de Philologie et d’Histoire*. 2012. № 90. P. 426.

⁶⁹⁵ Гуревич А. Я. Избранные труды: Норвежское общество. С. 451.

⁶⁹⁶ Kajkowski K. Islands as symbolic centers. P. 43.

⁶⁹⁷ Ibid. P. 44.

⁶⁹⁸ Myrberg N. An Island in the Middle of an Island. P. 101–118; Sanmark A., Semple S. Assembly in North West Europe. P. 529.

⁶⁹⁹ Helms. Lib. II. Cap. 108. P. 213.

знаходяться два рунічні камені датовані IX ст. На них зафіксовано стисле повідомлення (переклад усіх інскрипцій С. Брінка): “Ульвкель і Арнкель і Гіє, вони створили тут місце *tinngu* (*þingstaðr*)”⁷⁰⁰. З наведеної фрази незрозуміло ким були згадані особи. Проте напис підтверджує функціонування тінгів у вказаний період і демонструє один зі шляхів їхньої появи. Йдеться про зібрання локального рівня, яке функціонувало як центр найменшої адміністративної одиниці, об’єднувало мешканців декількох ферм. Отже, на цій території побутувала власна правова традиція, яка відрізняла місцеву громаду від інших. У слов’ян кожне вічеве місце, стверджує Я. Банашкевич, уособлювало владу й право⁷⁰¹. Твердження знаходить паралелі у скандинавських реаліях. Інший напис додатково підтверджує тезу: “На що люди мають право згідно із законом цих людей”⁷⁰².

Ще один напис містить повідомлення: “Цей камінь стоїть на пам’ять про Епіра в місці тінгу на пам’ять про чоловіка Тори”⁷⁰³. Про встановлення місця тінгу повідомляє інскрипція вождя Ярлабанкі, зафіксована на рунічному камені у східному Упланді. Напис містить наступне повідомлення: “Ярлабанкі [...] створив цей тінг і був власником усієї *hundari*”⁷⁰⁴. Також сказано: “У його власності було ціле поселення Табю”⁷⁰⁵. Йдеться про сотенний тінг, зібрання невеликої політичної спільноти, якою керував очільник і військовий лідер на ім’я Ярлабанкі.

У рунічній інскрипції з області Галсінгланд (*Hälsingland*) у північній Швеції згадується культове місце, яке, ймовірно, також виконувало роль місцевого тінгу. Стефан Брінк датує напис IX ст.⁷⁰⁶:

“Один бик і дві *aura* [штрафу] до *staf* задля відновлення *vi*
у дійсному стані на перший раз;
два бики й чотири *aura* на другий раз;

⁷⁰⁰ “[ulfkil] uk arkil uk kui þir kariþu iar þikstaþ” (Brink S. Law and legal custom. P. 90).

⁷⁰¹ Banaszkievicz J. Pons mercati, gradus lignei, stepen i inne. S. 79.

⁷⁰² “svaþ liuþiR æigu at liuþretti” (Brink S. People and land in Early Scandinavia. *The Viking World* / eds. S. Brink, N. Price. Oxford: Routledge, 2008. P. 105).

⁷⁰³ “stain : sar:si : stanr : at : ybi : o þikstaþi : at : þuru : uar” (Brink S. Law, society and landscape. P. 333).

⁷⁰⁴ “iarlabaki [...] þinkstaþ þina karþi auk ain ati alt hu-tari þita” (Brink S. Political and Social Structures in Early Scandinavia II. P. 393).

⁷⁰⁵ “han ati ain tabu alan” (ibid.).

⁷⁰⁶ Brink S. Law and legal custom. P. 97.

але на третій раз чотири бики й вісім *aura*;
і втрата всієї власності, якщо він не виправиться.
Те, що люди мають право вимагати, відповідно до закону
люди, те, що було задекларовано та прийнято до того.
Але вони самі зробили це ('кільце' чи *sigþ*), Анунд з Тасти
й Офег з Гйорста.
Але Вибйорн вирізав"⁷⁰⁷.

Дослідник стверджує, що виправдано "інтерпретувати скандинавський *vi* як доісторичне місце асамблеї для вирішення правових, культових і, мабуть, також інших колективних справ"⁷⁰⁸. Інскрипція вкотре підтверджує, що правові та релігійні питання могли полагоджувати в одному місці – релігійному центрі, який водночас був локацією тінгового зібрання.

Про лютичів у "Хроніці Тітмара" сказано: "Ті, які залишилися, щойно прийшли додому, хотіли відмовитися від служби; але пізніше, згідно із загальним рішенням їхнього зібрання та знаті, вони змінили свою думку"⁷⁰⁹. Долю військового походу лютичі вирішили колективно, проте найбільший вплив на прийняття ухвали мали не всі люди, а лише представники знаті.

Уже на початку XII ст. Гельмольд так описує лад ободритів: "І тоді змовилися між собою й обрали Крута князем, обійшовши синів Готшалка, яким належало право на владу"⁷¹⁰. Вони все ще могли вибирати князя з поза правлячої "династії". Також у хроніці сказано: "Коли всі слов'яни, які проживають на сході та півдні, почули що з'явиться серед них князь, який бажає, щоб вони дотримувалися християнських законів і платили князю данину, вони збунтували й усі разом вирішили піти війною проти Генріха й замінити його тим, який був би

⁷⁰⁷ "Oxa at vis gil[d]an ok aura tva staf at fyrsta lagi,
oxa tva ok aura fiura at aðru lagi,
en at þriäia lagi oxa fiura ok aura atta staf;
ok allt äigu i värr, ef hann hafsk äkki rett fyrir,
svað liuðir äigu at liðretti, sva vas innt fyrr ok hälgat.
En þairR gärðu sik þetta Anundr a Tarstaðum
ok OfagR a Hiortstaðum.
En Vibiorn faði" (ibid. P. 97).

⁷⁰⁸ Ibid. P. 107.

⁷⁰⁹ "Tam malo omine residui domum venientes a servicio caesaris se malorum instinctu abalienare nituntur; sed habito post communi suimeu placito a prioribus suis corwertuntur" (Thietmari. Lib. VII. Cap. 64. P. 478).

⁷¹⁰ "Statimque conspirata manu statuerunt Crutonem in principatum, exclusis filiis Godescalci, quibus iure debebatur dominium" (Helmoldi. Lib. I. Cap. 25. P. 47).

проти християн”⁷¹¹. І це повідомлення Гельмольда підтверджує, що ободрити могли обирати правителя.

Інформація про зібрання руян походять з XI – початку XII ст. Тоді їхній устрій усе ще зберігав помітні архаїчні ознаки, зокрема, до того часу на о. Рюген існувало всезагальне зібрання його мешканців. Тінг біля м. Каупанг репрезентував увесь Вестфольд, тому його можна вважати аналогом асамблей лютичів і ранів, описаних у Тітмара й Саксона, відповідно.

На початку XII ст. руяни все ще вирішували важливі справи колективно. Роль володаря була важливою, проте не цілком унормованою. На цьому етапі еволюції влада правителя була далекою від монархічної та необмеженої. Розповідь про судове зібрання вказує на відносний архаїзм суспільства, оскільки апарат примусу перебував у руках цілої громади.

Ще одну асамблею руян висвітлює Гельмольд. Унаслідок конфлікту між священиком і язичницьким жерцем останній скликав збори⁷¹². Водночас у джерелі є суперечність, адже декількома рядками нижче хроніст стверджує, що ініціаторами зібрання були люди. У тексті сказано: “Тоді народ скликав чимало купців і вимагав, щоб ті видали священика”⁷¹³.

Скандинавські та слов’янські суспільства не були цілком ієрархізованими та уможлилювали лише слабкий і нестабільний контроль над порівняно невеликими територіями. Тому правителі та вожді часто втрачали свої володіння. Роль асамблей у таких суспільних організаціях була значною. Хоча й очільники різних рангів перебували в центрі політичного життя, вплив рядових мешканців, який репрезентували й уособлювали зібрання, був істотним.

⁷¹¹ “Audientes igitur universi Sclavorum populi, hii videlicet qui habitant ad orientem et austrum, quod surrexisset inter eos princeps, qui dicat subiacendum cristianis legibus et tributa principibus solvenda, vehementer indignati sunt, conveneruntque omnes una voluntate et eadem sententia, ut pugnarent adversus Heinricum, et statuerunt in locum eius, qui erat cristicolis oppositus omni tempore” (ibid. Lib. I. Cap. 34. P. 67).

⁷¹² Ibid. Lib. II. Cap. 108. P. 213.

⁷¹³ “Tunc barbara gens attonita convocat institorum cohortem rogatque sibi dari sacerdotem, ut offerat deo suo placabilem hostiam” (ibid. Lib. II. Cap. 108. P. 214).

Взаємини між владою та підданими були сконцентровані на політичних центрах, лише в окремих ситуаціях виходили за межі відносно невеликих територій, базувалися на мережах центральних місць, насамперед ставок вождів і зібрань. Таким чином, характерними для ранньодержавних стосунків між підданими й владою були безпосередні та регулярні контакти.

Матеріали писемних джерел засвідчують, що у норвежців, шведів, лютичів, ободритів у VIII ст. існували очільники різних рангів. Інформація підтверджує типологічну близькість їхніх владних систем, а також опосередковано вказує на подібність ролі зібрань. Децентралізовані системи влади залежали від впливу магнатів (еліт) і землевласників (тінгів) та проіснували на теренах Скандинавії, Полаб'я й Помор'я принаймні до кінця X – середини XI ст.

Археологічні та ономастичні відомості засвідчують існування типологічно близьких систем влади на локальному й регіональному рівнях. Про перший відомо значно менше, ніж про другий, утім, роль тінгів на кожному з них була аналогічною. Становище еліт, які намагалися контролювати центральні місця, зокрема тінги, було керівним. Зазначені відомості підтверджують близькість і функцій, і місць розташування зібрань та культових осередків. Влада належала не тільки правителям, очільникам різних рангів, елітам, а й спеціальним локаціям, які відігравали важливу роль у ранньодержавних системах влади.

За матеріалами писемних джерел простежується функціонування тінгових і вічевих асамблей на загальнодержавному та регіональному рівнях. Ідеться про масштаб цілої країни – Норвегії, Швеції, конфедерації лютичів і про території окремих племен, наприклад, вагрів, відповідно.

У скандинавів існування тінгів підтверджується в усі періоди давньої та середньовічної історії, тому дослідження місцевих асамблей можливе на різних етапах суспільної та політичної еволюції. Проте найбільше зацікавлення викликає діяльність зазначених інститутів на етапі переходу від вождівств і вождівських конфедерацій до дружинних держав різних типів і на початках зародження

феодалних стосунків. У цей час поглиблювалася соціальна стратифікація, помітно пришвидшилися темпи державотворення.

Тінги продовжили функціонувати попри посилення влади правителя й утворення формального апарату примусу. На теренах Слов'янського Полаб'я й Помор'я склалася подібна ситуація. Діяльність асамблей не припинилася навіть після появи держав. Однією з причин стала відмова місцевих еліт покинути язичництво, що позначилося на особливостях полабських і поморських суспільств. Отже, в ареалі Балтійського моря, на його північному (скандинавському) та південному (слов'янському) узбережжях, консолідаційні та централізаційні процеси тривали довго.

Як зауважив Р. Вацеба, “через спорадичність самих свідчень політичні утворення Слов'янського Полаб'я [як і Помор'я. – Н. Р.] зникають зі сторінок писемних джерел на десятки років, що створює “білі плями” в історії регіону і значно ускладнює дослідження неперервних політичних процесів”⁷¹⁴. Найскладніше вивчати саме еволюцію ранньодержавних інститутів полабських і поморських слов'ян. У випадку дослідження віча “білих плям” ще більше, адже розповіді про збори лише поодинокі. Кароль Модзелевський так узагальнив наявні відомості про середньовічні, зокрема, слов'янські асамблеї:

“Подібність існує між наративами розмаїтих авторів про функціонування племінних зібрань. Від германців Тацита, склавинів і антів Прокопія Кесарійського, язичницьких саксів у *Житті Лебуїна*, шведів у Рімберта й Адама Бременського, лютичів у Тітмара, поморських пижичан у Герборда аж до вагрів у *Слов'янській хроніці* Гельмольда повторюється по-суті той самий образ віча та його ролі в політичному устрої племен. До того ж маємо справу не з ланцюжком літературних запозичень, а з незалежними записами подібних спостережень, часом особистих, як у Гельмольда, часом узятих на пряму від добре поінформованих свідків, як у хроніці Тітмара чи в старшому *Житті Лебуїна*”⁷¹⁵.

Цей широкий з точки зору хронології та географії спектр інформації потрібно доповнити відомостями про тінги. Адже крім повідомлення про

⁷¹⁴ Вацеба Р. М. Проблема формування держави у полабських слов'ян: концептуальний вимір історіографії. *Історичний архів. Наукові студії*. 2017. № 19. С. 21.

⁷¹⁵ Modzelewski K. *Barbarzyńska Europa*. S. 25–26.

всезагальні збори в Упсалі та окремих епізодів і сюжетів про Ісландію, К. Модзелевський такого матеріалу не залучає.

Простежити трансформацію скандинавських і слов'янських асамблей вкрай непросто. Ще складніше встановити як цей процес співвідносився з еволюцією суспільних і політичних організацій, яка проявилася у збільшенні соціальної стратифікації та в інтенсифікації державотворення. З погляду хронології та історичної типології зібрання можна було б поділити на дві очевидні категорії: тінги (віча) язичницької та християнської епох і племінного та державного періодів. Утім, зважаючи на скупість джерельної бази, перший спосіб категоризації невиправданий. Відомостей про віча, які діяли після християнізації Полаб'я й Помор'я, майже немає. Нечисленні повідомлення, що їх узагальнив К. Модзелевський, описують асамблеї та спільноти язичницького періоду. Скандинавського матеріалу більше, проте найчастіше ці розповіді навпаки висвітлюють християнські суспільства. Дослідити тінги епохи вікінгів або ранішого періоду дають змогу хіба-що археологія та нечисленні писемні звістки.

Не менше запитань викликає й другий спосіб категоризації, хоча з тінгами простіше. Відомості про них покривають середньовіччя нерівномірно, проте висвітлюють їхню діяльність на всіх етапах історії Норвегії та Швеції. Тому хоча б умовно може йтися про “племінний” і “державний” тінги. А от віча XI–XII ст. репрезентують проміжний, інакше кажучи, ранньодержавний етап у розвитку полабських і поморських слов'ян. Отже, стан джерельної бази та специфічність наукової проблеми не дають змоги систематично проаналізувати еволюцію зібрань. Однак можна встановити міру архаїчності та особливості інститутів у період останньої чверті VIII – середини XII ст.

Арон Гуревич стверджує, що “корінні етичні цінності в основному зберігали силу в Скандинавії впродовж усього цього часу [середньовіччя. – Н. Р.]”⁷¹⁶. Медієвіст у такий спосіб акцентує на повільності насамперед культурної еволюції

⁷¹⁶ Гуревич А. Я. Избранные труды: Норвежское общество. С. 425.

у скандинавів. За настільки тривалий період багато що змінилося, втім, суспільні та політичні взаємини трансформувалися повільно. Вочевидь, мова не йде про чітке датування кожної асамблеї. Описані Сноррі та іншими ісландськими авторами тінги неможливо з упевненістю розмістити в часі. Попри це, повідомлення саг у поєднанні з матеріалами інших джерел означають модель соціальних взаємин, головні напрямки її еволюції.

Отже, достовірних писемних звісток про тінги епохи вікінгів обмаль. Автентичність повідомлень саг про період зазвичай ставлять під сумнів⁷¹⁷, а крім них асамблеї висвітлюють хіба що “Житіє Ансгара”⁷¹⁸ (IX ст.) і “Діяння архієпископів гамбурзької церкви”⁷¹⁹ (XI ст.). Ця обставина спонукає докладніше розглядати інші, зокрема, епіграфічні джерела, що висвітлюють тогочасні зібрання, їхнє місце в організації суспільства.

На сході шведської провінції Остерготланд (*Östergötland*) розташований рунічний камінь з написом: “Гуннар вирізав це, вирізав ці руни. І він утік винний (у вбивстві), знайшов це язичницьке місце культу (*vi*). І він сплатив борг після цього, й це викарбував Ві-Фін”⁷²⁰. Інскрипцію найчастіше датують IX або X ст. Найімовірніший час запису – перша половина IX ст. Увагу істориків привернула згадка про місце прихистку в культовому осередку⁷²¹. Центральне поняття фрагменту – лексема *sakiR*, що перекладається як *винний*. Зацікавлює, чому Гуннар убезпечується від загрози саме в місці культу, а не тінгу.

Приймаючи інтерпретацію Бо Рутстрома⁷²², С. Брінк пояснює це наближеністю релігії та права в епоху вікінгів, що проявлялася, наприклад, у вигляді виголошення клятви на суді. Проте фахівець іде ще далі та стверджує нероздільність закону й культу.

⁷¹⁷ Negotiating the North. P. 59.

⁷¹⁸ Vitae Anskarii. P. 40–59.

⁷¹⁹ Magistri Adam Bremensis. Gesta Hammaburgensis. Lib. IV. Cap. 22. P. 252–253.

⁷²⁰ “: pitta faþi kunar · faþi runaR þisaR · in sa flau sakiR · suti ui þita · in sa afR la nruþ þan · in sa bat uifin ·” (Brink S. Law and legal custom. P. 93).

⁷²¹ Ibid.

⁷²² Ruthström B. Forsa-ristningen – vikingatida vi-rätt? *Arkiv för nordisk filologi*. 1994. № 105. P. 41–55.

На погляд С. Брінка, релігійні осередки були місцями проведення тінгів, поладження правових справ і вирішення конфліктів⁷²³. Дослідник так оцінив інскрипцію: “У випадку Оклунди складається враження, що Гуннар вирізав ці руни на цьому пагорбі – щоб дійсно бути впевненим!? – записуючи те, що він оголосив слово в слово на *тінгу* [курсив автора. – Н. Р.]”⁷²⁴.

“Варварський колективізм, блискуче виявлений польським істориком [К. Модзелевським. – Н. Р.], – відзначає П. Лукін, – цілком міг доповнюватися варварським ж індивідуалізмом...”⁷²⁵ На думку А. Гуревича, скандинавська проза й поезія зображують і возвеличують “архаїчний індивідуалізм” (цілком інше явище, ніж гуманістичний індивідуалізм)⁷²⁶. Цю особливість скандинавської культури ілюструє зіставлення саг і збірок права. За кожне правопорушення в ісландських законах встановлено конкретну суму штрафу. Втім, саги засвідчують, що на міру відповідальності часто впливала “*особистість* [курсив автора. – Н. Р.] людини та її оцінка суспільством”⁷²⁷.

Напис з Остерготланду висвітлює саме таке явище. На відміну від записаних на початку XIII ст. саг, інскрипція походить з давнішої та, що важливіше, сучасної їй епохи. Відповідно, її автор був учасником подій. З повідомлення довідуємося ім’я правопорушника, тож маємо справу з історією конкретної людини. Гуннар уникає відповідальності, але не втікає від покарання, а позбувається провини шляхом відвідин культового місця. Стефан Брінк стверджує, що так він залагодив питання з родичами постраждалої сторони⁷²⁸.

Саме дії правопорушника змінили те, як його оцінював колектив, і врятували його від суворого покарання. Тож архаїчний устрій скандинавів це – не

⁷²³ Brink S. Law and legal custom. P. 95–96.

⁷²⁴ Brink S. Verba Volant, Scripta Manent? Aspects of Early Scandinavian Oral Society. *Literacy in Medieval and Early Modern Scandinavian Culture. Viking Collection*. Vol. 16 / ed. P. Hermann. Odense: Odense University Press, 2005. P. 97.

⁷²⁵ Лукін П. В. “Варварская Европа”. С. 39.

⁷²⁶ Гуревич А. Я. Феодализм перед судом историков, или о средневековой крестьянской цивилизации. *Одиссей. Человек в истории. Феодализм перед судом историков*. Москва: Наука, 2006. С. 17.

⁷²⁷ Там само. С. 18–19.

⁷²⁸ Brink S. Law and legal custom.

лише аморфна маса людей, яка спільно вирішує всі справи, а й окремо взята постать, не тільки правитель або вождь, що про них відомо більше, ніж про інших, а й такі, як Гуннар, чий приклад у яскравий спосіб демонструє характерні ознаки суспільства епохи вікінгів.

Багатий матеріал про зібрання зберегла історія про відвідини Гельмольдом язичницького святилища вагрів, закарбована на сторінках “Слов’янської хроніки”. Цьому стислому, проте вкрай інформативному й достовірному сюжету, К. Модзелевський присвятив декілька сторінок ретельного всебічного аналізу⁷²⁹. Беручи до уваги як високо дослідник оцінив розповідь німецького хроніста, яку він зіставив з повідомленнями Тацита про тінги, потрібно порівняти її з інформацією про скандинавські зібрання.

Племена вагрів були частиною ободритського союзу, до якого також належали полаби й ободрити. Вони займали північно-західну окраїну слов’янського світу поблизу Данії. Політичним центром вагрів було м. Старград, згодом перейменоване на Ольденбург. Описане віче репрезентувало цілу землю цих племен з релігійним центром у святилищі бога Прове.

Цей факт підвищує цінність свідчень німецького хроніста, який висвітлює функціонування політичного інституту в окремому регіоні, віддаленому від столиці ободритського союзу. Адже такі відомості вкрай рідкісні. Наприклад, у повідомленні Тітмара йдеться про віче вищого рівня, а саме про всезагальне зібрання племінної федерації лютичів.

Потрібно зіставити рунічний напис з інформацією про віче у вагрів. Отже, наведемо цілий фрагмент з джерела:

“Після того, як ми провели всю ніч у князя й також наступний день і ніч, ми пішли далі територією Славії, зайшли в гості до однієї могутньої людини на ім’я Тесемар, який нас запросив. І так трапилося, що дорогою ми прийшли в гай, єдиний у цій землі, що розташований на рівнині. Тут поміж дуже старих дерев ми побачили священні дуби, присвячені богу цієї землі Прове, які були оточені дерев’яною майстерно зробленою огорожею з двома брамами. В усіх градах було чимало ідолів, але це місце було

⁷²⁹ Modzelewski K. Barbarzyńska Europa. S. 370–376.

святиною цілої землі, тут був жрець і відбувалися святкування й здійснювали обряди жертвоприношення. Кожного другого дня тижня сюди приходили люди з цілої землі з правителем і жерцем на суд. Заходити всередину дозволялося лише тим, які бажали принести жертву, й тим, кому загрожувала смертельна небезпека, їм ніколи не відмовляли в прихистку. До своїх святинь слов'яни ставляться з великою повагою, тому забороняють оскверняти місце храму кров'ю навіть під час війни. Боячись гніву богів слов'яни рідко виголошують клятву, адже клятва у них прирівнюється до її порушення”⁷³⁰.

Як і скандинавські культові центри, які водночас були локаціями тінгів, святилище бога Прове служило місцем проведення вічевих зібрань кожного другого дня тижня (*omni secunda feria*). Утім, на думку К. Модзелевського⁷³¹, якого підтримав П. Боронь, насправді асамблея відбувалася не щотижня, а щороку. Гельмольд не зрозумів почутого від вагрів і помилково ствердив щотижневність віча⁷³². Проте така частість події мало ймовірна. Тож і скандинавський, і західнослов'янський матеріали підтверджують багатофункціональність асамблей, взаємопов'язаність і нероздільність культу й віча.

На окрему увагу заслуговує згадка хроніста про те, що храм бога Прове був місцем можливого прихистку. В оригіналі вживається слово, яке вказує саме на цю його функцію та унеможлиблює іншу інтерпретацію, – латинська лексема *asilum*. Як і рунічний напис про втікача Гуннара, фрагмент хроніки розповідає про людей, яким загрожувала смертельна небезпека (*mortis urgebat periculum*). Аналогічне покарання чекало на нього, якщо б не прихисток на території місця культу. Німецький хроніст з Босау й автор Остерготландського рунічного напису

---

⁷³⁰ “Manentes autem apud regulum nocte illa cum die ac nocte subsequenti transivimus in ulteriorem Slaviam, hospitaturi apud potentem quendam, cui nomen Thessemar; is enim nos accersierat. Accidit autem, ut in transitu veniremus in nemus, quod unicum est in terra illa, tota enim in planiciem sternitur. Illic inter vetustissimas arbores vidimus sacras quercus, quae dicatae fuerant deo terrae illius Proven, quas ambiebat atrium et sepes accuratior lignis constructa, continens duas portas. Preter penates enim et ydola, quibus singula oppida redundabant, locus ille sanctimonium fuit universae terrae, cui flamen et feriaciones et sacrificiorum varii ritus deputati fuerant. Illic omni secunda feria populus terrae cum regulo et flamine convenire solebant propter iudicia. Ingressus atrii omnibus inhibitus nisi sacerdoti tantum et sacrificare volentibus, vel quos mortis urgebat periculum, his enim minime negabatur asilum. Tantam enim sacris suis Slavi exhibent reverentiam, ut ambitum fani nec in hostibus sanguine pollui sinant. Iuraciones difficillime admittunt, nam iurare apud Slavos quasi periurare est ob vindicem deorum iram” (Helmoldi. Lib. I. Cap. 84. P. 159–160).

⁷³¹ П. Боронь погодився з припущенням К. Модзелевського (Boroń P. Zgromadzenie ludowe w Pyrzycach. S. 49–50).

⁷³² Modzelewski K. Barbarzyńska Europa. S. 373.

зображують дві варіації того самого інституту, який існував незалежно в усіх ранніх скандинавів і слов'ян.

У ранньодержавний період владу репрезентували та уособлювали центральні місця, як-от осередки культу, локації зібрань, резиденції еліт. Усі вони формували своєрідні мережі в Упланді, Содерманланді й на о. Готланд, у Вестфольді, землях вагрів, лютичів, ранів, щецинців і пижичан, були аренами соціальних, політичних, економічних, культурних та інших контактів. Оскільки формального апарату примусу не існувало, тут під час асамблей і бенкетів встановлювалися та підтримувалися стосунки між підданими й владою. Зазначені явища, насамперед тінги і віча, були не лише проявами тогочасної культури, а й непересічними політичними подіями, тобто ранньодержавними інститутами, які виконували організаційну роль у житті громад.

Асамблеї функціонували власне як політичні інститути ще до VIII ст. Вочевидь, тоді вони діяли в межах цілком інших суспільних організацій, виконували відмінні завдання. Існування тінгів також підтверджується в епоху вікінгів. Це доводять археологічні, епіграфічні та нечисленні, проте достовірні писемні відомості. Йдеться про розкопки в місцях судових зібрань, рунічні інскрипції та розповіді Рімберта й Адама Бременського, відповідно. Більшість повідомлень про скандинавські тінги зафіксовано в сагах, які висвітлюють їхню діяльність наприкінці X – у першій половині XI ст.

У період останньої чверті VIII–X ст., який приблизно співпадає з епохою вікінгів у Скандинавії, асамблеї безсумнівно існували в полабських і поморських слов'ян. Свідченням цього слугують короткі та малоінформативні згадки в наративних джерелах і небагатий археологічний матеріал. Докладніше діяльність сучасних їм вічевих зборів описали хроністи й агіографи XI – середини XII ст. Незважаючи на те, що племінний устрій і військова демократія на той момент зникли, віча до цього часу зберігали архаїчні ознаки.

Складно встановити конкретний час появи зібрань як явища, довести спадкоємність між додержавними й ранньодержавними зборами, систематично простежити їхню еволюцію з урахуванням переходу від однієї історичної епохи до іншої. Тому значно доцільніше сконцентрувати увагу на відмінностях між асамблеями різного часу та на їхніх особливостях.

Архаїчні ознаки скандинавських і слов'янських зібрань найімовірніше були пережитками попередньої епохи. Про це, наприклад, свідчать аналогії між повідомленням Гельмольда (перша половина XII ст.) та Остерготландським рунічним написом (найімовірніше, X ст.). Зазначені розповіді підтверджують беззаперечну типологічну близькість суспільних і політичних взаємин у шведів початку епохи вікінгів і вагрів першої третини XII ст.

РОЗДІЛ 4

АСАМБЛЕЇ ТА ПОШИРЕННЯ ХРИСТИЯНСТВА

4.1. Християнізація Північної та Східної Європи

Північно-східний регіон у Європі останнім прийняв християнство. Землі скандинавів (Норвегія, Швеція, Данія, Ісландія) та держави східних і західних слов'ян (Русь, Польща, Богемія, Моравія) навернулись аж у X–XII ст.⁷³³. Тому В. Єзерський окреслив ці території як “фінальний фронтір”⁷³⁴. Відповідно, така відносна синхронність дає підстави порівнювати релігійні перетворення, що відбувалися в місцевих суспільствах у зазначений період. Ісландія становить єдиний виняток географічно, але час її християнізації, як і типологія її асамблей, дають змогу включити острів у дослідження.

Історики часто аналізували навернення Північної та Східної Європи⁷³⁵. Пйотр Боронь звернув увагу на важливість асамблей у поширенні християнства Помор'ям і наголосив на незначній кількості звісток, що висвітлюють питання⁷³⁶.

⁷³³ Пізніше християнство прийняли тільки прусси, а саме після втрати незалежності наприкінці XIII ст. (Sikorski D. A. *Instytucje władzy u prusów*. S. 310).

⁷³⁴ Introduction. Imagined Communities on the Baltic Rim, from the Eleventh to Fifteenth Centuries. *Imagined Communities on the Baltic Rim, from the Eleventh to Fifteenth Centuries* / eds. W. Jezierski, L. Hermanson. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2016. P. 11.

⁷³⁵ Див.: Skre D. Missionary Activity in Early Medieval Norway. Strategy, Organization and the Course of Events. *Scandinavian Journal of History*. 1998. № 23 (1). P. 1–19; Sanmark A. Power and Conversion – a Comparative Study of Christianization in Scandinavia. Occasional papers in archaeology. Vol. 34. Uppsala: Uppsala University, 2004; Bagge S. Christianization and State Formation. P. 107–134; Labuda G. Chrystianizacja Pomorza (X–XIII stulecie). *Studia Gdańskie*. 1993. № 9. S. 45–60; Boroń P. Nieudane próby chrystianizacji plemion słowiańskich. *Kościół w monarchiach Przemysławidów i Piastów: materiały z konferencji naukowej* (Gniezno, 21–24 września 2006 roku). Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2009. S. 23–35; Sikorski D. A. Od pogańskich sanktuariów do chrześcijańskich kościołów na Słowiańszczyźnie Zachodniej. *Sacrum poganskie – Sacrum chrześcijańskie. Kontynuacja miejsc kultu we wczesnosredniowiecznej Europie Środkowej* / red. K. Brach, Cz. Hadamik. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2010. S. 405–427; Rosik S. Chrystianizacja Połabia i Pomorza (X–XII w.). Zarys procesu oraz strategii i praktyki misyjnej. Część I. *Historia Slavorum Occidentis*. 2017. № 3 (14). S. 68–88; Rosik S. Chrystianizacja Połabia i Pomorza (X–XII w.). Zarys procesu oraz strategii i praktyki misyjnej. Część II. *Historia Slavorum Occidentis*. 2017. № 4 (15). S. 11–35; Piętkowski P. Chrystianizacja i budowa struktur kościelnych na Pomorzu Zachodnim do przełomu XII i XIII wieku. Zarys problemu. *Przegląd Zachodniopomorski. Rocznik*. 2017. № 32 (2). S. 31–42.

⁷³⁶ Boroń P. Wiece słowiańskie a decyzja o przyjęciu chrześcijaństwa. S. 102.

На думку А. Санмарк, істотну роль у наверненні Скандинавії відіграли тінги⁷³⁷. Запровадження нової релігії призвело до чималої кількості конфліктів у суспільствах скандинавів і балтійських слов'ян, а зібрання становили контрольовані середовища для їх вирішення. Компаративний аналіз діяльності тінгу й віча у період християнізації обґрунтований, зокрема, дає можливість доповнити небагатий слов'янський матеріал⁷³⁸.

Першу спробу охрестити Полаб'я здійснив Карл Великий (768–814), але його дії були безуспішними⁷³⁹. Навернення цих земель тривало аж до середини XII ст., коли під натиском сусідів полабські слов'яни полишили язичництво. Християнізація скандинавів також відбувалася довго, від кінця VIII до середини XI ст.⁷⁴⁰. Перехід з однієї релігії в іншу, стверджує А. Андрен, “найправильніше розуміти як декілька регіональних і локальних процесів, які відрізнялися своїм ходом, швидкістю й видимістю”⁷⁴¹. Крім того, дослідник зазначає, що не завжди можна провести чітку межу між притаманними християнству та язичництву ознаками, адже ті часто перепліталися⁷⁴².

Наприкінці X ст. Русь, Польща, Богемія й Моравія прийняли християнство, а полабські та поморські слов'яни залишалися язичниками⁷⁴³. Перші місії в їхні землі відбулися на початку X ст. й були безуспішними⁷⁴⁴. У 1116–1119 і 1121–1122 рр. правитель з династії П'ястів Болеслав III (1107–1138) підкорив Помор'я, після чого 1124 р. запросив бамберзького єпископа Оттона для допомоги в

⁷³⁷ Sanmark A. Power and Conversion. P. 84–85, 88–89, 90.

⁷³⁸ Про діяльність асамблей у період розповсюдження християнства див.: Rizun N. T. Zgromadzenia publiczne a chrystianizacja Europy Północno-Wschodniej: między konsensusem i przymusem. *Media Aetas – Historia Viva. Średniowiecze – Historia Żywa: Abstrakty*. Wrocław: Fundacja dla Uniwersytetu Wrocławskiego, 2018. S. 90–91; Rizun N. T. Christianization of Pomerania and Scandinavia (9th–12th centuries): between consensus and coercion. *Evropský filozofický a historický diskurz*. 2021. Vol. 7. № 4. P. 5–13.

⁷³⁹ Boroń P. Nieudane próby chrystianizacji plemion słowiańskich. S. 29.

⁷⁴⁰ Andrén A. The significance of places. P. 27.

⁷⁴¹ Ibid.

⁷⁴² Ibid.

⁷⁴³ Boroń P. Nieudane próby chrystianizacji plemion słowiańskich. S. 23.

⁷⁴⁴ Christianization and the Rise of Christian Monarchy. P. 294.

християнізації регіону⁷⁴⁵. Місіонер спирався на військову допомогу монарха, проте також пропагував нову віру мирним шляхом під час зібрань⁷⁴⁶.

Перші спроби навернути Скандинавію датовані початком IX ст.⁷⁴⁷. Однак у більшій частині регіону всезагальне прийняття християнства відбулося лише наприкінці X ст.⁷⁴⁸. Дослідники вважають, що наверненням Скандинавії в основному керували найвищі суспільні стани, тобто, процес відбувався у напрямку зверху вниз⁷⁴⁹. На відміну від полабської та поморської знаті, місцеві еліти прийняли нову релігію⁷⁵⁰.

Гакон Гаральдсон (бл. 935–961) був першим конунгом, який безуспішно пропагував християнство у Норвегії⁷⁵¹. Олав Трюгвасон здійснив наступну спробу впродовж 990-их рр.⁷⁵². Урешті, під час правління Олава Гаральдсона (1015–1030), згодом прозваного Святим, країна змінила релігію⁷⁵³. Таким чином, християнізація Норвегії затягнулася більш ніж на століття. Як зазначає А. Санмарк, лише “на початку 1020-их рр. Олав Гаральдсон ‘офіційно’ запровадив дотримання християнства на тінгу в Мостері”⁷⁵⁴.

Найранішою місією у Швецію керував архієпископ Ансгар приблизно 829 р., втім, вона завершилася невдало⁷⁵⁵. Першим християнським правителем у країні став Олоф Скотконунг (995–1022)⁷⁵⁶. У Данії, стверджує А. Санмарк, “християнство не мало сильних позицій [...] до хрещення Гаральда Гормсона (Синьозубого) приблизно 960 р.”⁷⁵⁷.

---

⁷⁴⁵ Berend N., Urbańczyk P., Wiszewski P. *Central Europe*. P. 241.

⁷⁴⁶ *Ibid.* P. 242.

⁷⁴⁷ Sawyer B., Sawyer P. *Medieval Scandinavia*. P. 100.

⁷⁴⁸ *Ibid.* P. 101.

⁷⁴⁹ Sanmark A. *Power and Conversion*. P. 83.

⁷⁵⁰ *Christianization and the Rise of Christian Monarchy*. P. 47.

⁷⁵¹ Bagge S. *Christianization and State Formation*. P. 109.

⁷⁵² *Ibid.* P. 108, 116, 122.

⁷⁵³ *Ibid.* P. 108, 116.

⁷⁵⁴ Sanmark A. *Power and Conversion*. P. 83.

⁷⁵⁵ *Ibid.* P. 77.

⁷⁵⁶ Sawyer B., Sawyer P. *Medieval Scandinavia*. P. 60.

⁷⁵⁷ *Ibid.* P. 81.

Джон Відар Сігурдсон зазначає, що “контактна фаза проходила в інтервалі від першої зустрічі, яку люди з півночі мали з християнством [...] до часу, коли християнство стало офіційною релігією”⁷⁵⁸. На його думку, “в Данії ця фаза закінчилася приблизно 960 р., в Ісландії [...] близько 1000 р., в Норвегії приблизно 1020 р., а у Швеції 1090 р.”⁷⁵⁹. Слідом настав етап переговорів між старою й новою культурами, який, стверджує Дж. В. Сігурдсон, “тривав від офіційного запровадження християнства до заснування трьох архиепархій півночі”⁷⁶⁰ (1152/1153 р. в Норвегії, 1164 р. у Швеції)⁷⁶¹. Християнізація Ісландії хоч і була вільним вибором місцевих мешканців, відбувалася під впливом місіонерів з Норвегії⁷⁶². Тож у цей час “у Північній і Центральній Європі з’явилися нові християнські монархії”⁷⁶³.

Медієвісти наголошують на ролі еліт у поширенні нової релігії, але не всі джерела зображують таку картину подій. Розалін Бон стверджує, що “перехід у християнство, як його зображує *Фарерська сага*, був наверненням зверху вниз під проводом норвезького короля та його послідовника”⁷⁶⁴. Попри це, зазначає дослідниця, “погляд на навернення, як на довготриваліший органічний процес знаходить підтримку у вигляді матеріальних знахідок і не відповідає свідченню *Фарерської саги*”⁷⁶⁵. Розалін Бон припускає, що “стиль навернення навряд чи був зверху вниз [...] а ймовірніше ‘знизу вгору’, довготривалий та органічний, з язичниками, які наслідували друзів і родичів, але їх не примушували до зміни перед обличчям жорстокої сили”⁷⁶⁶. Малоімовірно, що на Фарерських островах

⁷⁵⁸ Sigurðsson J. V. Conversion and Identity in the Viking-Age North: Some Afterthoughts. *Conversion and Identity in the Viking Age. Medieval Identities: Socio-Cultural Spaces. MISCS. Vol. 5* / ed. I. Garipzanov, with the assistance of R. Bonté. Turnhout: Brepols, 2014. P. 227.

⁷⁵⁹ Ibid.

⁷⁶⁰ Ibid. P. 231

⁷⁶¹ Ibid.

⁷⁶² Ibid. P. 100.

⁷⁶³ Christianization and the Rise of Christian Monarchy. P. 47.

⁷⁶⁴ Bonté R. Conversion and Coercion: Religious Change in the Faroe Islands. *Conversion and Identity in the Viking Age*. P. 103.

⁷⁶⁵ Ibid. P. 107.

⁷⁶⁶ Ibid. P. 114.

християнізація відбулася за особливою моделлю, а писемні свідчення про навернення Норвегії та Швеції також перебільшують вплив еліти.

Після прийняття християнства на початку XI ст. в Ісландії суспільство було сформоване з невеликих спільнот, а саме парафій (двадцять або більше ферм)⁷⁶⁷ і території асамблей (сто або більше ферм)⁷⁶⁸. Саме на такому рівні відбувались усі соціальні контакти. У такий спосіб у мешканців острова (в окремих громад) творилася спільна ідентичність⁷⁶⁹. Орі Вестейнсон стверджує, що ісландське суспільство було сформоване з “набору спільнот, кожна з яких складалася з декількох ферм і домів, а не з ізольованих і незалежних ферм”⁷⁷⁰.

На його думку, та обставина “що північноатлантичні колонії були християнізовані раніше, ніж більша частина Скандинавії, не було очевидним для попереднього покоління науковців”⁷⁷¹. На Фарерах, в Ісландії та Гренландії знайдено церкви з XI ст.⁷⁷². Дослідник бачить декілька пояснень, а передусім припускає, “що крім інтелектуальної та духовної привабливості, християнство вирішувало конкретну проблему колоній, проблему колективної ідентичності”⁷⁷³. Медієвіст зазначає, “що існувала потреба в особливій ідентичності, щось що б відокремило їх від батьківщини [Норвегії. – Н. Р.]”⁷⁷⁴.

На думку Девіда Вілсона, “коли скандинави прибули на о. Мен у 900 р., то знайшли християнську спільноту з процвітаючою монументальною християнською традицією”⁷⁷⁵. Водночас, наголошує дослідник, “існує загальний консенсус, що вікінги розпочали заселяти о. Мен наприкінці IX ст., цей процес

---

⁷⁶⁷ Vésteinsson O. Communities of Dispersed Settlements: Social Organization at the Ground Level in Tenth- to Thirteenth-Century Iceland. *People and Space in the Middle Ages: 300–1300. Studies in the Early Middle Ages*. Vol. 15 / eds. W. Davies, G. Halsall, A. Reynolds. Turnhout: Brepols, 2006. P. 112.

⁷⁶⁸ Ibid. P. 108.

⁷⁶⁹ Ibid. P. 112.

⁷⁷⁰ Ibid. P. 113.

⁷⁷¹ Vésteinsson O. Shopping for Identities: Norse and Christian in the Viking-Age North Atlantic. *Conversion and Identity in the Viking Age*. P. 76.

⁷⁷² Ibid. P. 79.

⁷⁷³ Ibid. P. 83.

⁷⁷⁴ Ibid. P. 90.

⁷⁷⁵ Wilson D. M. The Conversion of the viking Settlers in the Isle of Man. *Conversion and Identity in the Viking Age*. P. 118.

продовжився в X ст., коли принаймні частина провідних поселенців були язичниками”⁷⁷⁶. Питання полягає в тому, якою мірою мешканці того чи іншого регіону Скандинавії вважали себе послідовниками однієї з релігій. На погляд Дж. В. Сігурдсона, “ідентичність це по-суті питання, як люди сприймають себе у стосунку до інших людей. Це не фіксована якість; натомість вона формується й реформується внаслідок взаємодії з іншими людьми”⁷⁷⁷.

Володимир Ронін і Борис Флоря стверджують: “Часті зіткнення заважали поширенню в Полаб’ї християнства (без чого було неможливо створити єдину централізовану державу) й навіть укріпляли там племінні культури – основу сепаратизму”⁷⁷⁸. Внаслідок цієї та інших обставин у регіоні, як і на теренах Норвегії та Швеції, тривалий час зберігалися архаїчні форми суспільної й політичної організації та відповідні владні інститути.

У Полаб’я християнство поширювалося насамперед з Данії. Місцевий правитель Вальдемар прагнув нав’язати руянам нову віру, тому пішов у військовий похід і спробував знищити їхній релігійний центр – Аркону, яка була головним символом і найважливішою опорою руянських вірувань. Монарх прагнув позбутися боввана, щоб без зайвих зусиль повернути мешканців острова⁷⁷⁹. Проте облога фортеці завершилася перемир’ям, а данці висунули певні умови. Вони вимагали, щоб місцеві жителі віддали усі багатства з релігійного центру, звільнили християнських заручників, прийняли християнські принципи згідно з данським ритуалом, віддали землі та маєтки, освячені на честь язичницьких божеств, у власність священиків⁷⁸⁰.

Після повернення о. Рюген князь Теслав правив як християнський володар і як васал Вальдемара до 1170 р., а його брат Ярімар – до 1218 р. Згодом дани разом з елітою острова прибули до фортеці Каренз, де знищили язичницьке святилище й

⁷⁷⁶ Ibid.

⁷⁷⁷ Sigurdsson J. V. Conversion and Identity. P. 237.

⁷⁷⁸ Ронин В. К., Флоря Б. Н. Государство и общество. С. 122.

⁷⁷⁹ Saxo Grammaticus. Gesta Danorum. Vol. 2. Lib. XIV. Cap. 39.12. P. 1282.

⁷⁸⁰ Ibid. P. 1292.

охрестили місцевих мешканців⁷⁸¹. Християнізація регіону розпочалася з центру (головного святилища руян) і продовжилася на периферії (в інших поселеннях).

Християнізація регіону розпочалася на зламі VIII–IX ст. і з перемінним успіхом тривала до XI – початку XII ст. Більшість полабських і поморських еліт не бажала приймати нову віру, а скандинавські правителі, навпаки, поширювали християнство. Навернення слов'янських володарів відбулося з ініціативи зовнішніх сил, які надсилали місіонерів і війська. Водночас у певному сенсі Скандинавію також хрестили немісцеві. Гакон Добрий прибув з Англії, звідки привіз священників та інших християн. Після цього вже норвезькі правителі надсилали місіонерів на Фарерські острови, о. Мен і в Ісландію. Скандинавські еліти намагалися християнізувати регіон, але не бажали йти на відкритий конфлікт з підданими землевласниками й вождями. Норвегія, Швеція та Ісландія все ж прийняли християнство самостійно, а Полаб'я й Помор'я залишалися язичницькими доти, доки не втратили незалежність у першій половині XII ст.

4.2. Обговорення навернення: консенсус і примус

Роль асамблей у християнізаційних процесах насамперед висвітлює агіографія. Згідно з “Житієм Оттона Бамберзького Герборда”, на зборах у поморському м. Пижице мешканці регіону розглядали питання переходу з язичництва на християнство. Еліта прийняла рішення, й лише тоді люди затвердили його⁷⁸². Більшість з них не була учасниками процесу в змістовний спосіб. Однак участь була важливою, оскільки легітимізувала дії знаті.

---

⁷⁸¹ Ibid. P. 1302.

⁷⁸² Herbordi. P. 781–782.

Зібрання у м. Любек (1156) описав Гельмольд: “Багато людей зійшлося із землі на ринок у Любек, і єпископ промовляв до них”⁷⁸³. Під час асамблеї люди погодилися прийняти християнство⁷⁸⁴.

Зібрання в поморському м. Щецин, описане в “Прюфлінгеновому житті Оттона Бамберзького”, підтверджує всенародність слов’янських асамблей. Але не очевидно чий голос був вирішальним при обговоренні та прийнятті рішень⁷⁸⁵. Оскільки християнізація стосувалася усіх людей, єдиним способом її легітимації було скликання зібрання.

“Житіє Ансгара” описує безуспішні спроби повернути Швецію на початку IX ст. Згідно з джерелом, “одного разу він [Ансгар. – Н. Р.] був присутній на зібранні, сцену для наради організували під відкритим небом. Під час загальної дискусії одні вихваляли власних богів, завдяки чій прихильності вони здобули велике багатство, тоді як інші висловлювали йому докори, адже він один, прийнявши нічого не варте кредо, відділив себе від них усіх”⁷⁸⁶.

У тексті також сказано: “Він [Герігар, місцевий вождь. – Н. Р.] висловив на асамблеї пропозицію й порадив, щоб вони старанніше намагалися зрозуміти хто такий Бог”⁷⁸⁷. Інший епізод підтверджує, що правляча еліта пропагувала християнство під час тінгів: “Як тільки його [Герігара. – Н. Р.] вожді зібралися, король почав обговорювати місію, з якою прибув наш отець”⁷⁸⁸. Це нагадує відомості з “Житія Оттона Бамберзького Герборда”. Еліта прийняла рішення й лише тоді представила його людям. Водночас у “Житті Ансгара” сказано: “У цій

⁷⁸³ “convenit universus populus terrae ad forum Lubicense, et veniens domnus episcopus habuit verbum exhortacionis ad plebem” (Helmoldi. Lib. I. Cap. 84. P. 160–161).

⁷⁸⁴ Крістіан Любке стверджує, що присутність християнських купців на ринках Полаб’я була звичним явищем (Lübke Ch. Christianity and Paganism as Elements of Gentile Identities to the East of the Elbe and Saale Rivers. *Franks, Northmen, and Slavs. Identities and State Formation in Early Medieval Europe. CURSOR*. Vol. 5 / eds. I. Garipzanov, P.J. Geary, P. Urbanczyk. Turnhout: Brepols, 2008. P. 202).

⁷⁸⁵ Monachi Prieflingensis. P. 893.

⁷⁸⁶ “Quadam namque vice ipse in quodam sedebat placito, scena in campo ad colloquium parata. Ubi cum inter alia collocutionum verba illi deos suos laudassent, quorum favore prospera sibi multa provenirent, et illi, quod solus a consortio omnium inani fide aberraret, verbis multiplicibus improperarent” (Vitae Anskarii. P. 40).

⁷⁸⁷ “Quo facto, ipse in conventu populi publico eandem rem proposuit et, ut, quis deus esset” (ibid. P. 43).

⁷⁸⁸ “Nam rex, congregatis primo principibus suis, de hac patris nostri legatione cum eis tractare coepit” (ibid. P. 57).

справі я [правитель. – Н. Р.] не маю влади й бажання утверджувати ціль твоєї місії до того як [...] дізнаюся бажання людей”⁷⁸⁹. Отже, слово правителя на зібраннях не було остаточним, а звичайні люди також утверджували рішення. Біргіт і Пітер Соєр поділяють цю інтерпретацію: “Король не міг сам приймати таке рішення; була потрібна згода, якщо не цілковита підтримка, магнатів і їхніх людей, і це погодження мало бути формально виявлене на асамблеях, які були пов’язані з дохристиянськими ритуалами”⁷⁹⁰.

Інший фрагмент підтверджує припущення: “Нехай твій посланець відвідає зі мною наступне зібрання, і я звернуся до людей від твого імені. І якщо вони затвердять твоє бажання, та боги висловлять згоду, те, про що ти попросив, успішно буде виконане. [...]. Це наш звичай, що всі люди, а не король, контролюють публічні питання всякого типу”⁷⁹¹. Джерело лише в загальних рисах представляє події та не згадує про примус. Прикметно, що християнізація відбувалася за язичницьким звичаєм, який полягав у з’ясуванні думки богів.

Згідно з “Житієм Ансгара”: “Коли день асамблеї, яка відбувалася в Бірці, наближався, згідно із загальнодержавним звичаєм король наказав геральду виголосити промову”⁷⁹². І тоді: “Люди схилялися до того, щоб прийняти його пропозицію; а водночас [правитель] сказав йому [Ансгару. – Н. Р.], що хоча їхні дії цілком його влаштовують, він не може дати повну згоду доки на іншій асамблеї, яку мають провести в іншій частині країни, він не оголосить рішення жителям іншого регіону”⁷⁹³. Твір не розповідає чому люди прийняли пропозицію монарха. Погодження однієї асамблеї не було достатнім для вирішення питання.

⁷⁸⁹ “Quapropter et ego hanc legationem vestram confirmare nec possum nec audeo, priusquam [...] et populi quoque super hoc voluntatem interrogem” (ibid. P. 57).

⁷⁹⁰ Sawyer B., Sawyer P. *Medieval Scandinavia*. P. 101.

⁷⁹¹ “Sit missus tuus in placito mecum proximo, et ego pro te loquar populo. Et, si quidem diis fautoribus illi tuae consenserint voluntati, quod quaesisti prosperabitur. [...]. Sic quippe apud eos moris est, ut quodcumque negotium publicum magis in populi unanimi voluntate quam in regia constet potestate” (*Vitae Anskarii*. P. 57).

⁷⁹² “Deinde cum dies placiti advenisset, quod in praedicto vico Byrca habitum est, sicut ipsorum est consuetudo, praeconis voce rex, quae esset eorum legatio, intimari fecit populo” (ibid. P. 58).

⁷⁹³ “Mandans populi unanimi ad suam voluntatem conversam; sibi quoque hoc per omnia placere, necdum tamen se plenam licentiam ei concedere posse, donec in alio placito, quod erat in altera parte regni sui futurum, id ipsum populis ibi positum nuntiaret” (ibid. P. 58–59).

Александра Санмарк стверджує, що “рішення прийняти християнство [у Швеції. – Н. Р.] було колективним і більш-менш вільним”⁷⁹⁴. Ініціатива поширення нової віри зазвичай надходила від правителя, рідше – від людей. Насамкінець у “Житті Ансгара” сказано: “Коли настав час асамблеї король закликав геральда виголосити промову про місію, з якою прибув єпископ [Ансгар. – Н. Р.], і про те, що було сказано й зроблено на попередній асамблеї [...] вони прийняли рішення попередньої асамблеї та задекларували, що також цілком згодні”⁷⁹⁵. “Житіє Ансгара” ілюструє складність процесу християнізації, важливість підтримки вождів (*godar*) і бондів (*bændr*) у якомога більшій кількості місць і зображує механізм навернення, в якому асамблеї відігравали помітну роль.

У “Геймскрінглі” Сноррі описав чимало локальних і регіональних норвезьких асамблей, які жодним чином не стосуються християнізації. Ці зібрання затверджували нового конунга⁷⁹⁶, допомагали йому боротися проти конкурентів⁷⁹⁷, вирішували питання війни й миру⁷⁹⁸, розв’язували суперечки⁷⁹⁹. Але три саги зображують поширення християнства Норвегією та діяльність асамблей у цей період: “Сага про Гакона Доброго”, “Сага про Олава Трюгвасона” та “Сага про Олава Святого”. Твори висвітлюють роль правителів у наверненні, значно рідше зображують реакцію місцевих мешканців.

Саги ідеалізують процес запровадження нової віри норвезькими конунгами. Ось як “Сага про Гакона Доброго” змальовує християнські чесноти володаря: “Конунг Гакон був добрим християнином, коли він прибув у Норвегію [...] він ходив у церкву щонеділі та постив щоп’ятниці”⁸⁰⁰. Твір висвітлює християнізацію в ідилічних тонах, мало уваги приділяє мотивації противників зміни релігії. Утім,

⁷⁹⁴ Sanmark A. Power and Conversion. P. 85.

⁷⁹⁵ “Cum ecce placiti tempus advenit, et rex praeconis voce legationem domni episcopi atque omnia pariter quae in priori placito dicta et acta fuerant intimari fecit [...] ut prioris placiti consensum cuncti laudarent et se quoque his assentire velle modis omnibus faterentur” (Vitaе Anskarii. P. 59).

⁷⁹⁶ Snorri Sturluson. Heimskringla. P. 70–71, 143, 203.

⁷⁹⁷ Ibid. P. 616.

⁷⁹⁸ Ibid. P. 358.

⁷⁹⁹ Ibid. P. 354.

⁸⁰⁰ “Hákon konungr var vel kristinn, er hann kom i Nóreg [...] helt sunnudaga ok frjádaga fõstu” (ibid. P. 77).

ставлення Сноррі до язичників не завжди негативне. Це видно з прихильної розповіді про одного з їхніх лідерів ярла Сігурда⁸⁰¹.

Під час першої спроби християнізації Норвегії Гакона Гаральдсона підтримали трондгеймські еліти. Завдяки цьому він здобув достатньо влади, щоб бути у змозі пропагувати християнство. Його найближче оточення покинуло язичництво, перестало здійснювати жертвоприношення. Після цього Гакон запросив священників з Англії, встановив декілька церков і скликав тінг у Трондгеймі. Зібрання мало затвердити рішення для регіонів Фроста, Мера й Раумсдал. Але місцеві бонди не схотіли нічого ухвалювати й запропонували звернутися до Фростатінгу, на який би прийшли фермери з усього регіону (з усіх областей)⁸⁰². Таким чином, вони б мали більше людей на своєму боці та могли б протистояти конунгу. Спроби поширити християнство відбувалися з центру (Трондгейму) на периферію (області Фроста, Мера, Раумсдал), де це викликало значне несприйняття землевласників.

На Фростатінгу Гакон звернувся до бондів, але його зустріли з відкритою ворожістю. Один з них на ім'я Асбьорн виголосив промову проти позиції конунга. Землевласники також попередили Гакона не використовувати силу, інакше вони оберуть нового конунга. Ярли та звичайні люди дотримувалися однакової позиції⁸⁰³. Бонди відігравали важливу роль у дебатах про навернення. Місцеві вожді також не бажали змінювати релігію, адже це б зменшило їхній вплив у суспільстві та знизило б статус. Тому на тінгах вони виступали як сильна опозиція. Часто їм вдавалося опиратися волі конунга й успішно захищати власну позицію. Бонди також були вмотивованими, адже остерігалися зміни звичаїв і законів.

Наведені відомості про християнізацію засвідчують проміжний етап державотворення. В областях влада конунга спиралася на підтримку вождів

---

⁸⁰¹ Ibid. P. 78.

⁸⁰² Ibid. P. 77–78.

⁸⁰³ Ibid. P. 79.

(ярлів) і землевласників (бондів), а передусім на думку найбагатших з них, таких як магнат Асбьорн. Язичництво формувало ідеологічну опору локальних еліт, тому вони не бажали відмовлятися від нього. Зміна релігії могла б привести до реорганізації економічних і політичних відносин з конунгом і дружиною, посилила б їхню владу. Відповідно до схеми П. Урбаньчика, вірування охоплювали значні території, об'єднували їхніх мешканців, але без додаткової інституційної підтримки не давали змоги встановити довготривалий контроль. Тому під час християнізаційної діяльності Гакон здобував підтримку місцевих еліт.

Наприкінці X ст. нову віру пропагував Олав Трюгвасон. Одного разу він скликав асамблею в Рогаланді та попросив бондів, які прийшли повністю озброєні, прийняти християнство. Землевласники не змогли виграти у дебатах, а тому всі навернулися⁸⁰⁴. Бонди не мали достатньої військової сили, щоб упевнено відхилити пропозицію конунга. На Фростатінгу Гакон не застосовував силу, а от цього разу ситуація максимально наблизилася до конфлікту.

Розповідь висвітлює зустріч регіональної та загальнодержавної влади. Задля проведення переговорів щодо важливого питання конунг сам прибув у відповідне місце. Тільки так він міг досягти бажаного результату. В іншому випадку не було шансів, що піддані відгукнуться на його пропозицію. На місцях не існувало формального адміністративного апарату, який би забезпечив виконання наказів конунга, тому він покладався на місцевих вождів і магнатів.

На Гулатінгу (997) Олав попросив місцевих очільників прийняти християнство й лише тоді звернувся до бондів. Один з них на ім'я Ольмот Старий відхилив думку про навернення⁸⁰⁵. Тоді Олав скликав на тінг бондів з Сонгу, Раума Дейлу та інших регіонів. Чимало людей також прийшло з конунгом з Рогаланду й Горталанду. Як зазвичай, Олав запропонував бондам прийняти

---

⁸⁰⁴ Ibid. P. 145–146.

⁸⁰⁵ Ibid. P. 146–147.

християнство та пригрозив битися проти тих, які не погодяться на пропозицію. Очевидно, він розумів, що більшість людей на його боці. Бонди усвідомили, що не зможуть перемогти конунга, й прийняли християнство⁸⁰⁶. Переважно справа не доходила далі погроз. Правитель і землевласники-язичники порівнювали сили одне одного, часто приходили на тінги озброєні. Але повідомлення саг дають зрозуміти, що до збройного протистояння доходило рідко.

Слідом Олав пішов у Галогаланд і спробував повернути цей регіон, утім, під час подорожі він зрозумів, що місцеві бонди битимуться проти нього, тому вирішив повернутися у Вік⁸⁰⁷. Конунг і бонди зазвичай уникали відкритого протистояння, намагалися досягти компромісу. Крім того, землевласники не завжди виступали проти зміни віри, проте хотіли гарантій стабільності власного становища, захисту прав у межах норвезьких законів.

Дебати, які відбувалися під час асамблей, вимагали хоча б найменшої згоди. Якщо її не було, пропагування християнства зустрічали з відкритою ворожістю. У Сагах про Гакона Доброго та Олава Трюгвасона Сноррі описує невдалі спроби повернути Норвегію, а в історії про Олава Святого зображує як країна прийняла християнство. Усі тексти фіксують приблизно однакову (порівняно невелику) кількість насильства, до якого вдавалися конунги.

Згодом Олав зібрав армію, пішов у Трондгейм і скликав Фростатінг, під час якого запропонував мешканцям поселення прийняти християнство. Місцеві вожді та могутні бонди не погодилися на мирні переговори, прийшли на асамблею озброєні та пригрозили конунгу нападом. Олав змінив свій тон і поступився⁸⁰⁸. Він зрозумів, що не має достатньої кількості воїнів, щоб примусити бондів прийняти християнство. Після Фростатінгу землевласники, які протистояли Олаву, повернулися додому⁸⁰⁹. Під час наступної асамблеї конунг урешті примусив їх

---

⁸⁰⁶ Ibid. P. 147–148.

⁸⁰⁷ Ibid. P. 148.

⁸⁰⁸ Ibid. P. 151–152.

⁸⁰⁹ Ibid. P. 152.

охреститися, насамперед тому, що йому вдалося заручитися підтримкою трондгеймської еліти⁸¹⁰.

Наступної весни (999) Олав зібрав кораблі та армію й знову попрямував у Галогаланд. Щоразу, коли експедиція приставала до берега, він скликав тінг і просив місцевих жителів змінити релігію⁸¹¹. Саги про Гакона Доброго та Олава Трюгвасона, засвідчують, що християнізація країни вимагала чималих зусиль і що не всі еліти та фермери підтримували зміну віри.

Подібно, стверджує А. Санмарк, “у Данії аристократія погодилася прийняти християнство на тінгових зібраннях. Рунічний камінь у Желінгу може проте відображати рішення, яке на важливому тінгу прийняли король Гаральд Громсен і аристократія. Гаральд також міг відвідувати різні тінги, щоб запровадити християнство як ‘офіційну’ релігію цілого королівства”⁸¹².

“Сага про Олава Святого” зображує навернення Норвегії. Одного разу Олав Гаральдсон поплив уздовж берега й у кожній провінції збирав тінг. На всіх асамблеях конунг пропагував християнство, забороняв язичницькі звичаї, які практикували деякі ярли. Багато мешканців гір і долин залишалися вірними старій релігії, тому Олав змусив їх прийняти християнство⁸¹³.

Слідом він пішов у провінцію Науму Дайл і зібрав чимало бондів на тінг. Вони прийняли його як правителя й погодилися слідувати християнським законам. Тим, кого не вдалося переконати, висловили погрози. Олав покинув провінцію тільки після того, як усі жителі прийняли християнські закони (1020). Він також відвідав Галогаланд, зібрав чимало тінгів і навернув багато людей⁸¹⁴. Навесні Олав пішов у Ванг, скликав бондів і попросив їх прийняти християнство, але вони забажали битися. Обидві сторони почали готуватися до протистояння. Проте

---

⁸¹⁰ Ibid. P. 153–154.

⁸¹¹ Ibid. P. 158.

⁸¹² Sanmark A. Power and Conversion. P. 88.

⁸¹³ Snorri Sturluson. Heimskringla. P. 217–218.

⁸¹⁴ Ibid. P. 277.

сутичка не почалася, оскільки люди прийняли нову віру⁸¹⁵. Асамблеї використовували, щоб змусити бондів прийняти бажання правителя.

Олав також пішов у Вальдр, де залишалося чимало язичників, забрав у бондів кораблі й лише тоді скликав тінг, на який прийшло багато озброєних людей. Конунг запропонував їм прийняти християнство, але вони відмовилися. Олав зрозумів, що не зможе виграти у відкритій битві, тому змінив тему розмови, зокрема, спитав чи на тінгу є люди, які мають на що поскаржитися. Стало зрозуміло, що бонди конфліктують одне з одними. Таким чином, Олав використав їхню роз'єднаність на свою користь, спалив будинки окремих землевласників, і вони прийняли християнство⁸¹⁶.

Одного разу правитель дізнався, що у внутрішньому Трондгеймі бонди святкують зимові фестивалі, п'ють на честь богів і приносять у жертву тварин⁸¹⁷. Конунг пішов туди разом із чималим військом і захопив могутніх бондів, які забезпечували організацію бенкетів. Після цього він скликав решту землевласників на тінг і примусив їх відмовитися від язичницьких звичаїв⁸¹⁸.

Александра Санмарк пояснює, що “в Норвегії тінгові зібрання відігравали важливу роль у поширенні християнства. [...]. Королі використовували тінги, щоб запровадити християнські закони”⁸¹⁹. Навернення країни було далеким від мирного, але до насильства доходило лише зрідка. Одна з основних причин полягає у функціонуванні мережі асамблей, яка забезпечувала потрібний публічний простір для проведення численних дискусій і для вирішення конфліктів. До того ж, припускає С. Багге, “простіше було формувати лояльність до влади цілої країни [Норвегії. – Н. Р.], ніж регіону”⁸²⁰.

---

⁸¹⁵ Ibid. P. 297.

⁸¹⁶ Ibid. P. 298.

⁸¹⁷ Ibid. P. 278.

⁸¹⁸ Ibid. P. 280.

⁸¹⁹ Sanmark A. Power and Conversion. P. 88.

⁸²⁰ Bagge S. Division and Unity in Medieval Norway. *Franks, Northmen, and Slavs*. P. 154.

Навернення Ісландії висвітлюють “Книга про заселення” й “Сага про християнізацію”. Згідно з іншим твором – “Сагою про Олава Трюгвасона”, конунг надіслав саксонського священика Тангбранда (*Pangbrandr*), щоб християнізувати острів, але його спроба була невдалою⁸²¹. “Книга про заселення” підтверджує інформацію: “Король Олав, син Трюгві, син Олава, син Гаральда Прекрасноволосого, приніс християнство до Норвегії та Ісландії”⁸²².

Спершу навернулися місцеві вожді, хоча багато з них не відразу погодилися прийняти нову віру. Найвпливовішими очільниками були Гізур (*Gizurr*) і Г’ялті (*Hjalti*), які поширювали островом християнство. Задля цього вони скликали чимало асамблей, одну з них у регіоні Веланкатла. Гізур попросив усіх своїх союзників узяти участь у події, адже знав що опозиція спробує завадити зустрічі. Г’ялті та його люди також прибули на зібрання, яке мало не завершилося боєм між прихильниками й опонентами християнства⁸²³. Кожний тінг міг закінчитися збройним конфліктом. Не було гарантії мирних дебатов навіть на врегульованих асамблеях. На іншому зібранні люди вирішили прийняти християнські закони (літо 999/1000), водночас погодилися зберегти частину язичницьких звичаїв. Щоправда, через декілька років і їх відмінили (бл. 1016)⁸²⁴.

“Книга про заселення” згадує, що на зібранні одного християнина засудили за богохульство⁸²⁵. Тінги часто використовували, щоб застосувати релігійні закони. Цього разу опоненти християнства захищали власну позицію. У “Сазі про християнізацію” також сказано, що на альтінгу бонди прийняли закон, який давав змогу переслідувати християн і їхніх родичів за богохульство⁸²⁶. Так зібрання використовували, щоб боротися проти нової релігії⁸²⁷.

⁸²¹ Snorri Sturluson. *Heimskringla*. P. 155.

⁸²² *Íslendingabók*. P. 7.

⁸²³ *Ibid.* P. 8.

⁸²⁴ *Ibid.* P. 9, 26.

⁸²⁵ *Ibid.* P. 8.

⁸²⁶ *Ibid.* P. 40.

⁸²⁷ *Ibid.* P. 47.

Для порівняння, Олав Гаральдсон пішов у Тунсберг і скликав місцевий тінг. На асамблеї він наказав тим, хто використовує магію, покинути країну й сказав прийти всім жителям із навколишніх територій. Олав зібрав своїх опонентів на бенкет і спалив дім, у якому вони святкували⁸²⁸. Конунг використав асамблею, щоб перемогти опозицію, яка не виконувала його накази та не відмовлялася від язичництва. Це повідомлення “Геймскрінгли” перегукується з інформацією “Книги про заселення” про затвердження християнських законів.

“Сага про християнізацію” містить більше відомостей про асамблеї та їхню роль у наверненні Ісландії. У тексті сказано: “Торвальд [місцевий скальд. – Н. Р.] і єпископ пішли у Західну Чверть, щоб проповідувати віру. Вони прибули у Гвамр [назва ферми. – Н. Р.] на альтінг, у дім Фораріна Фулсені, й він був тоді на асамблеї [...] там Торвальд проповідував людям віру”⁸²⁹. Інший епізод також демонструє, що християнство проповідували під час зібрань: “Єпископ Фрідрек і Торвальд пішли на асамблею, і єпископ попросив Торвальда проповідувати людям віру біля Скали Закону, Торвальд говорив поки він був присутній. Тоді Гедін з Свальбарду в Ейяфйорді, аристократ, відповів йому багатьма злими словами”⁸³⁰.

“Сага про християнізацію” висвітлює конфлікт між прихильниками й опонентами християнства: “І коли Торвальд і єпископ хотіли піти на асамблею в Гегранес, язичники зустріли їх і закидали їх камінням, тому вони не змогли піти далі. Їх зробили вигнанцями згідно з язичницькими законами”⁸³¹. Фрагмент ілюструє важливість асамблей, які легітимізували позицію кожної сторони. Тому важливо було не дати опонентам досягти місця зібрання.

Ще один фрагмент “Саги про християнізацію” описує напруженість між сторонами конфлікту: “Гізур і його люди їхали доки не прибули у Велакатлу. Тоді вони надіслали повідомлення до альтінгу, що їхні друзі та родичі повинні їх

⁸²⁸ Snorri Sturluson. Heimskringla. P. 496.

⁸²⁹ Íslendingabók. P. 36.

⁸³⁰ Ibid. P. 37.

⁸³¹ Ibid. P. 38.

зустріти. Слідом вони почули, що їхні вороги планують не пустити їх на поле асамблеї”⁸³². Одна сторона намагалася зупинити іншу, щоб та навіть не наблизилася до місця тінгу. Історія продовжується: “Але перед тим, як вони покинули Велакатлу, Г’ялті та його люди прибули туди та їхні родичі та друзі зустріли їх. Тоді вони поїхали на асамблею з великою кількістю людей і пішли в будинок Асгріма Еліа Грімсона, сина сестри Гізура. Тоді язичники зібралися повністю озброєні, та майже дійшло до битви”⁸³³. Обидві сторони намагалися якщо не контролювати місце тінгу, то хоча б бути там присутніми.

В Ісландії, на відміну від Норвегії, не було королівської влади. Александра Санмарк зазначає, що “вони [правителі. – Н. Р.] могли застосовувати свою правову владу, щоб змушувати місцеві тінги прийняти християнство”⁸³⁴. Дослідниця також стверджує, що “королівську владу використовували на тінгових зібраннях у регіонах”⁸³⁵. Очевидно, в Ісландії це було неможливо. Водночас на острові християнство прийняли раніше, ніж у Норвегії. Незважаючи на відсутність правителя, мешканці Ісландії використали асамблеї, щоб вирішити конфлікт між прихильниками та опонентами навернення.

Згідно з наративом “Саги про фарерців”, християнізація Фарерських островів⁸³⁶ відбулася завдяки конунгу Олаву Трюгвасону, який надіслав туди дружинників і їхнього очільника Сігмунда⁸³⁷. Твір висвітлює хрестоматійний сценарій навернення, коли нову віру принесла еліта. Християнство прийшло з Норвегії, яка перебувала на проміжному етапі, ще не цілком відмовилася від язичництва. Спершу релігію змінила фарерська знать і тоді поширила нову віру серед решти острів’ян. Тривалий час історики вважали цю гіпотезу

---

⁸³² Ibid. P. 48.

⁸³³ Ibid.

⁸³⁴ Sanmark A. Power and Conversion. P. 85.

⁸³⁵ Ibid.

⁸³⁶ Arge S. V. Viking Faroes: Settlement, Paleoeconomy, and Chronology. *Journal of the North Atlantic. Viking Settlers of the North Atlantic: An Isotopic Approach*. 2014. Special vol. 7. P. 1–17.

⁸³⁷ Viking and Medieval Settlement in the Faroes: People, Place and Environment / Arge S. V. et al. *Human Ecology*. 2005. № 33 (5). P. 597–620.

правдоподібною, але сучасна археологія ставить її під сумнів. Утім, розповідь саги містить цікаві свідчення про християнізацію, про роль тінгів у процесі⁸³⁸.

У творі присутній класичний опис подій, а саме сказано що Сігмунд скликав бондів на тінг, на який прибуло чимало людей. Під час зібрання він повідомив про мету свого приїзду. Якщо вірити автору саги, то більшість землевласників поставилася до його пропозиції прихильно. Як і розповіді про християнізацію Норвегії, твір висвітлює думку опозиції та її лідера Транда. Це одне з кліше, яке автори саг використовували у розповідях про тінги. У певний момент під час проведення зборів слово зазвичай отримували противники пропонованого рішення, наприклад, переходу на християнство⁸³⁹.

Промова Транда сподобалася багатьом бондам, вони дійшли висновку, що зміна віри не таке вже й просте питання. Крім того, противники християнства зібралися на іншому кінці поля. Можна припустити, що вони готувалися до збройного протистояння. Результатом переговорів став відступ Сігмунда, якому не вдалося ні остаточно переконати, ні перемогти частину вороже налаштованих місцевих мешканців⁸⁴⁰.

Наприкінці X ст. фарерська знать зберігала істотний політичний вплив і була майже незалежною від норвезьких конунгів, яким формально підпорядковувалася. Місцеві тінги функціонували як інститути влади в окремих громадах. Дискусії щодо найважливіших питань, зокрема християнізації, належали до повноважень підконтрольних елітам асамблей. Ісландські вожді та магнати були ще впливовішими й незалежнішими, ніж аналогічні стани на Фарерах. Отже, на острові тінги були одними з основних владних інститутів, тому їх використовували задля християнізації. А от норвезькі зібрання кінця X–XI ст. вже не відігравали настільки помітної ролі в управлінні країною.

---

⁸³⁸ Færeyinga Saga. P. 39.

⁸³⁹ Ibid. P. 39–40.

⁸⁴⁰ Ibid. P. 40.

Скандинавські та слов'янські зібрання були важливим інструментом християнізації регіону. Вони діяли як один з найкращих засобів розповсюдження нової віри. Тому місіонери промовляли на зборах, а правителі використовували їх у своїх цілях. Асамблеї відігравали роль публічного простору, в якому дискутували про християнізацію, затверджували її. Тінги й віча становили порівняно контрольований і безпечний простір на ворожій території, що давало змогу проповідувати місіонерам.

Навернення складалося з двох основних підходів: дебатів (пошук консенсусу) та використання сили (застосування примусу). Агіографія, оминає насильство й описує християнізацію слов'янських земель і Швеції як мирну. “Сага про Гакона Доброго”, “Сага про Олава Трюгвасона” й “Сага про Олава Святого” зображують навернення Норвегії як частково насильницьке. Від першого до третього твору кількість асамблей і конфліктів зростає. Водночас рівень примусу та насильства залишається майже однаковим. А “Книга про заселення” й “Сага про християнізацію” описують навернення Ісландії як практично мирне, адже там не було правителя, який би міг застосувати силу.

Норвегією, Швецією, Полаб'ям і Помор'ям християнство поширювалось у декілька способів. Основну роль у цих процесах відігравали правителі та еліти, однак зібрання також були ефективною мережею, яка давала змогу розповсюджувати нову віру. Їхня істотна роль у владних системах регіону була засобом у руках верхівки суспільства, яка здебільшого мирним шляхом переконала місцевих мешканців змінити релігію.

ВИСНОВКИ

1. Утворення ранніх держав у скандинавів і слов'ян вело до занепаду племінних інституцій у владних осередках локального та регіонального значення. Своєю чергою зародження феодальних стосунків спричинило послаблення ранньодержавних інститутів. Зазначені процеси відбувалися майже синхронно від останньої чверті VIII до середини XII ст. Проте помітні незначні розбіжності в часі: відставання Слов'янського Полаб'я й Помор'я, меншою мірою – Швеції від Норвегії. До того ж поява феодальних монархій у полабських слов'ян відбулася лише внаслідок загарбання їхніх земель сусідами.

За матеріалами королівських саг простежується існування вождівств і дружинних держав у пізню залізну добу й епоху вікінгів. Характерною для них була боротьба за владу та вплив між вождями і військовими очільниками. Інформацію, наведену у творах, додатково підтверджують археологічні свідчення. Наприкінці X ст. у Скандинавії виникли політичні та економічні передумови для появи об'єднаних Норвезької та Шведської держав. Посилення процесів державотворення пов'язане з чинниками зовнішнього характеру, такими, як тиск з боку сусідів, зростання торгівлі, християнізація, встановлення церковної організації.

У поморських і полабських слов'ян відбувалися не аналогічні, але подібні процеси. На теренах Помор'я археологічні знахідки підтверджують існування простих і складених вождівств. У місцях їх скупчень з часом утворилися важливі політичні та економічні центри – міста Щецин і Пижице. Полабські поселення Аркона, Радогощ і Старград були менш розвиненими, але відігравали подібну роль у консолідації навколишніх земель і в управлінні ними.

У державах XI – початку XII ст. влада конунгів і князів залишалася порівняно слабкою. Локальні та регіональні еліти надалі втримували сильні позиції, впливали на політику центрів і водночас, спираючись на підтримку

прихильної частини землевласників, провадили власну. Після появи Норвезької та Шведської держав правителям було все ще непросто контролювати й утримувати найвіддаленіші регіони своїх володінь, добиватися виконання підданими їхніх рішень.

2. До ключових ранньодержавних інститутів влади у скандинавів і слов'ян належали: володарі та вожді різних рангів, дружини, інші представники знаті, осередки культу, репрезентовані станом жерців, бенкети. Не варто перебільшувати значення релігійної еліти в організації таких устроїв і в управлінні ними. Вплив язичницьких культових центрів у ранніх державах був істотним, але поширена в історіографії теза про керівну позицію жерців у ранів і лютичів, зокрема, непереконлива. Значущість таких осередків для суспільств скандинавів і слов'ян незаперечна, проте немає достатніх підстав для того, щоб стверджувати їхню провідну роль. Правдоподібнішою є думка про систему управління, засновану на владі військових очільників, аристократії та дружин.

3. Отже, у регіоні функціонували децентралізовані системи влади. Місцевими ранніми державами керували правителі з обмеженими повноваженнями, впливовою була думка знаті та вождів, а формального апарату примусу майже не було. Володарям не завжди вдавалося контролювати території на периферії своїх володінь, задля цього вони використовували дружинні загони. Характерною для скандинавських і слов'янських устроїв була незначна соціальна стратифікація, тому вагому політичну силу становили землевласники.

У ранніх державах регулярно відбувалися зібрання – тінги й віча, що були дієвим політичним інструментом у руках рядових мешканців, а водночас – важливим для еліти знаряддям управління. Асамблеї скандинавів і слов'ян описано в наративних джерелах – сагах, хроніках і житіях, що саме собою свідчить про значне поширення цього явища. Етимологічний аналіз термінології зазначених творів підтверджує спорідненість тінгу і віча. Значення відповідних термінів також доводять важливість місця й часу проведення зборів, їхню

всезагальність.

4. Учасниками скандинавських і слов'янських асамблей були подібні суспільні верстви. І в тих, і в тих простежується участь у зібраннях не лише мешканців політичних центрів, а й представників області чи регіону. Рядові жителі таких адміністративних одиниць були суб'єктами влади, проте найвпливовішою була знать, насамперед вожді та дружини.

Окреслений етап еволюції суспільної організації не мав нічого спільного з егалітарними суспільствами попередніх епох, військовою демократією. Втім, і до цього часу скандинави та слов'яни вирішували найважливіші проблеми колективно. Навіть мешканці територій, віддалених від політичних центрів, долучалися до дискусій, впливали на їхній результат.

Участь у скандинавських і слов'янських асамблеях брали мешканці одного чи декількох поселень і прилеглих територій. Простежується функціонування сільських та міських зібрань локального, регіонального й загальнодержавного рівнів. Аж до середини XII ст. учасниками зборів найчастіше виступали рядові мешканці. Проте найзаможніші верстви відігравали найактивнішу роль під час асамблей, а їхній вплив на прийняття важливих політичних рішень у всі періоди та на всіх рівнях був визначальним.

5. Ухвалення рішень на зібраннях відбувалось у спеціальних місцях, що надавало подіям особливого значення в очах громади. Тінги й віча були подібними до святкувань, зокрема – ритуалізованими. Їх проводили за однаковими або схожими правилами. Дискусії і промови були не лише способами обміну важливою для громади інформацією та її обговорення, а й непересічними подіями ритуального характеру. Крім того, привертають увагу церемонії гадання, які використовували для прийняття рішень, а водночас – істотне значення табу, наприклад, заборон на носіння зброї, виголошення клятв.

У Швеції та Норвегії в епоху вікінгів, у Полаб'ї та Помор'ї періоду незалежності зібрання виконували чимало завдань. Значну частину діяльності

тінгу і віча можна охарактеризувати як суспільно-політичну. Вони репрезентували інтереси місцевого населення (землевласників) чи, принаймні, його найбагатшого прошарку (магнатів). Крім того, регулярні контакти під час асамблей спричиняли об'єднання окремих господарств у невеликі громади та більші спільноти, сформовані вже за територіально-політичним принципом. Отже, у суспільствах ранніх скандинавів і слов'ян тінги й віча виконували організаційну, репрезентативну та об'єднавчу функції.

У місцевих громадах (сотнях) асамблеї також функціонували як свого роду правові центри. Така їхня діяльність простежується у Скандинавії, Слов'янському Полаб'ї та Помор'ї. Судова влада належала не вождям, а цілим громадам. Спеціальних осіб, які б відповідали за досягнення справедливості, не було. Вигнання з громади та інші колективні способи покарання засвідчують відносну архаїчність тогочасних правових норм.

Існування окремих судових осередків також проливає світло на форму суспільної та політичної організації, притаманну ранньодержавному періоду. Правова традиція ще не відокремила від інших, зокрема релігійних, звичаїв, яких дотримувалися мешканці області чи регіону. Судова влада перебувала в руках громади, яка контролювала механізм прийняття рішень. Згодом адміністративний апарат перебере ці повноваження на себе.

6. Істотними для ранньодержавних систем влади були інститути локального та регіонального рівнів. До найважливіших належали центри культу, місця зібрань, резиденції еліт. У зазначених локаціях відбувалися релігійні церемонії, тінги і віча, бенкети, святкування. Такі непересічні події були ритуалізованими, що надавало їм особливої ваги. Результатом діяльності зазначених інститутів, передусім асамблей, було формування відповідних стосунків між підданими й владою, які базувалися на регулярних і безпосередніх контактах, економічному обміні, ритуалізованості та сакралізованості.

Ранньодержавні інститути місцевого рівня поступово занепадали.

Впливовість зібрань залежала від міри централізації того чи іншого суспільства, хоча все зводилося не лише до протистояння невеликих громад і центрів. Поглиблення соціальної стратифікації вело до зменшення кількості учасників асамблей і до послаблення позиції землевласників.

Змінювались і локації регулярного проведення зібрань. Спершу тінги й віча відбувалися в осередках язичницьких культів або ж у місцях із сакральним значенням, а також у місцях проведення судів. Згодом значну їх частину почали проводити в містах або поселеннях міського типу, хоча навіть після цього мешканці прилеглих територій тривалий час продовжували відвідувати такі збори. Що далі, то більше асамблеї втрачали інституційні ознаки, внаслідок чого їхня діяльність ставала ситуативною та незапланованою.

7. Особливості процесів християнізації скандинавів і слов'ян указують на існування нестійких політичних організацій у регіоні, засвідчують відчутний вплив незалежних від центрів еліт. Вони спиралися на ідеологічне підґрунтя язичницьких вірувань і навіть після прийняття нової віри продовжували утримувати владу в окремих частинах держав. Властиво, небажання її втратити й було однією з основних причин відмови навертатися. Попри це, більшість мешканців Скандинавії прийняла християнство до середини XI ст. Християнізація полабських і поморських слов'ян відбулася на початку XII ст. внаслідок загарбання Данією, монархією П'ястів. До цього часу еліти зберігали бажану для них релігію, суспільну організацію та спосіб управління. Зібрання виконували роль важливого засобу пропагування християнства серед мешканців регіону.

8. У Норвегії та Швеції тінги функціонували впродовж усієї пізньої залізної доби й епохи вікінгів. А от у Слов'янському Полаб'ї та Помор'ї вічевий устрій простежується лише епізодично, на початку XI й у першій третині XII ст. Втім, це не означає, що раніше вічевих зібрань там не було. Такі розбіжності пояснюються малоінформативністю щодо цього питання хронік і житій, тобто відсутністю чітких звісток про віча до початку XI ст. Слов'янські зібрання

з'являються на сторінках джерел аж напередодні свого занепаду.

Еволюція владних систем у скандинавів і слов'ян була спрямована в одному напрямі. Посилювалися політичні центри, зменшувався вплив локальних і регіональних осередків влади. Як і скандинави, полабські та поморські слов'яни йшли шляхом ієрархізації та централізації, проте перехід від однієї форми суспільної та політичної організації до іншої був тривалішим.

Унаслідок відносної периферійності Скандинавії, Слов'янського Полаб'я й Помор'я всенародні зібрання незвично довго зберігали суспільно-політичну значимість. Результати компаративного дослідження тінгу і віча підтверджують важливість асамблей для політичного та суспільного життя регіону, їхню інституційну спорідненість. Вона проявилася в особливостях функціонування та еволюції зібрань і засвідчена цілком незалежними джерелами. Отож тінг і віче є варіаціями одного й того самого ранньодержавного інституту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов / под ред. и с предисл. А. Н. Насонова. Москва; Ленинград: Изд-во Акад. Наук СССР, 1950. 659 с.
2. ПСРЛ. Т. 2. Ипатьевская летопись. Издание второе. Санкт-Петербург: Типография М. А. Александрова, 1908. 938 стлб. 87 с.
3. *Annales regni Francorum. MGH S. Rer. Germ. in us. schol. separatim editi.* Т. 6. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1895. 204 p.
4. *The Earliest Norwegian Laws: Being the Gulathing Law and the Frostathing Law / transl. L. M. Larson. Clark; New Jersey: The Lawbook Exchange, Ltd., 2008. 464 p.*
5. *Ebonis vita Ottonis episcopi Bambergensis. MGH. Т. 14. Scriptorum.* Т. 12. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1856. P. 822–883.
6. *Egils Saga / ed. B. Einarsson. London: Viking Society for Northern Research, 2003. 302 p.*
7. *Færeyinga Saga / transl. A. Faulkes. Dundee: Thorisdal, 2016. 76 p.*
8. *Fredegar. Chronicarum que dicuntur Fredegarii Scholastici. MGH. Т. 2.* Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1888. S. 1–193.
9. *Guta Lag. The Law of the Gotlanders. Viking Society for Northern Research (Text Series). Vol. 19 / transl. and ed. Ch. Peel, general eds. A. Finlay, C. Phelpstead. London: Viking Society for Northern Research, 2009. 280 p.*
10. *Guta Saga. The History of the Gotlanders. Viking Society for Northern Research (Text Series). Vol. 12 / ed. Ch. Peel, general eds. A. Faulkes, R. Perkins. London: Viking Society for Northern Research, 1999. 109 p.*

11. Helmoldi presbyteri Bozoviensis cronica Slavorum. Editio tertia. *MGH S. Rer. Germ. in us. schol. separatim editi*. T. 32. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1937. 284 p.
12. Herbordi vita Ottonis episcopi Babenbergensis. *MGH*. T. 14. *Scriptorum*. T. 12. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1856. P. 746–822.
13. Íslendingabók – Kristni Saga. The Book of the Icelanders – The Story of the Conversion. Viking Society for Northern Research (Text Series). Vol. 18 / transl. S. Grønlie, general eds. A. Faulkes, A. Finlay. London: Viking Society for Northern Research, 2006. 148 p.
14. Magistri Adam Bremensis. Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum. Editio tertia. *MGH S. Rer. Germ. in us. schol. separatim editi*. T. 2. Hannoverae; Lipsiae: Impensis Bibliopolii Hanhiani, 1917. 353 p.
15. Monachi Prieflingensis vita Ottonis episcopi Babenbergensis. *MGH*. T. 14. *Scriptorum*. T. 12. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1856. P. 883–903.
16. Relacja Ibrahima ibn Jakuba z podróży do krajów słowiańskich w przekładzie al-Bekriego / tłum. T. Kowalski. *Pomniki dziejowe Polski*. Ser. 2. T. 1. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1946. 162 s.
17. Saxo Grammaticus. Gesta Danorum. The History of the Danes. Vols. 1–2 / ed. K.-F. Jensen, transl. P. Fisher. Oxford: Oxford University Press, 2015. 1571 p.
18. Snorri Sturluson. Heimskringla. Nóregs Konunga Sögur. København: G. E. C. Gads Forlag, 1911. 676 p.
19. Thietmari Merseburgensis episcopi chronicon. *MGH S. Rer. Germ. in us. schol.* T. 54. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1889. 293 p.
20. Venerabilis Baedae. Historiam ecclesiasticam gentis Anglorum, Historiam abbatum, Epistolam ad Ecgberctum, una cum Historia abbatum auctore anonymo, ad fidem codicum manuscriptorum denuo recognovit. Tomus prior. Prolegomena et textum continens. Oxonii: e typographeo Clarendoniano, 1896. 458 p.

21. Vita Kanuti ducis altera. *MGH S.* T. 29. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1892. P. 11–20.

22. Vitae Anskarii et Rimberti. *MGH S. Rer. Germ. in us. schol.* T. 55. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1884. 100 p.

23. Widukindi monachi corbeiensis. Rerum gestarum Saxoniarum libri tres. *MGH S. Rer. Germ.* Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1935. 195 p.

Література

24. Вацеба Р. М. Скандинавсько-, фризько- та франко-слов'янська торгівля на теренах Полаб'я (VIII–IX ст.). *Записки Львівського медієвістичного клубу* / редкол.: Ю. Овсінський (голова), Д. Димидюк, О. Друздев, С. Козловський, Т. Оліярчук, Р. Тарнавський. 2016. № 1. С. 50–59.

25. Вацеба Р. М. Проблема формування держави у полабських слов'ян: концептуальний вимір історіографії. *Історичний архів. Наукові студії*. 2017. № 19. С. 20–28.

26. Вацеба Р. М. Етнокультурна структура слов'янського Полаб'я у VII–IX ст. і вплив порубіжжя на державотворчі процеси. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2018. № 51. С. 383–395.

27. Вацеба Р. М. Північні велети у IX–X ст. і формування політичних інституцій Лютицького союзу. *Збірник наукових праць Гілея: науковий вісник*. 2018. № 137. С. 98–103.

28. Вацеба Р. М. Система влади у сербських князівствах ельбо-заальського межиріччя у IX – на початку X ст. *Проблеми слов'янознавства*. 2018. № 67. С. 81–103.

29. Вацеба Р. М. Ранні держави дружинного типу у Слов'янському Полаб'ї (кінець VIII – перша третина X ст.): система влади і її трансформації: дис.

канд. іст. наук: 07.00.02 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2019. 285 арк.

30. Вилкул Т. Л. Люди и князь в древнерусских летописях середины XI–XIII вв. Москва: Квадрига, 2009. 408 с.

31. Вилкул Т. Л. Слово “вече” в древнеболгарских и древнерусских памятниках. *Споры о новгородском вече: междисциплинарный диалог. Материалы круглого стола* / отв. ред. М. М. Кром. Санкт-Петербург: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2012. С. 110–121.

32. Войтович Л. В. Феодалізм в українських землях: проблема існування та періодизації. *Наукові зошити Історичного факультету Львівського університету*. 2008. № 9. С. 30–40.

33. Войтович Л. В. “Баварський Географ”: Спроба етнолокалізації населення центрально-східної Європи IX ст. *Український історичний журнал*. 2009. № 5. С. 12–34.

34. Войтович Л. В. “Баварський Географ”: Спроба локалізації слов’янських князівств в IX столітті. *Średniowiecze Polskie i Powszechnie* / red. I. Panić, J. Sperka. 2010. № 2 (6). С. 35–66.

35. Войтович Л. В. Дискусія про ранню державу. *Княжа доба: історія і культура* / відп. ред. В. Александрович. 2011. № 4. С. 7–16.

36. Головка О. Б. Методологічні засади вивчення проблеми становлення та розвитку середньовічної державності. *Істину встановлює суд історії: збірник на пошану Федора Павловича Шевченка*. Т. 2. Київ: Наукові студії. 2004. С. 375–384.

37. Головка О. Б. Формування державних утворень у Східній Європі в IX – першій половині XIII ст. *Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.)*. 2004. № 4. С. 77–94.

38. Головко О. Б. Методологічні проблеми вивчення розвитку держави та державності у населення України доби середньовіччя та раннього модерного часу. *Проблеми дидактики історії*. 2011. № 3. С. 19–29.

39. Головко О. Б. Формування вищої володарської влади в Західній і Центральній Європі в добу раннього і класичного середньовіччя. *Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи*. 2016. № 5. С. 148–162.

40. Гранберг Ю. Вече в древнерусских письменных источниках: Функции и терминология. *Древнейшие государства Восточной Европы: Материалы и исследования. Политические институты Древней Руси*. Москва: Вост. лит., 2006. С. 3–163.

41. Гуревич А. Я. История и сага. О произведении Снорри Стурлусона “Хеймскрингла”. Москва: Наука, 1972. 202 с.

42. Гуревич А. Я. Феодализм перед судом историков, или о средневековой крестьянской цивилизации. *Одиссей. Человек в истории. Феодализм перед судом историков*. Москва: Наука, 2006. С. 11–49.

43. Гуревич А. Я. Избранные труды: Древние германцы. Викинги. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2007. 352 с.

44. Гуревич А. Я. Избранные труды: Норвежское общество. Москва: Изд-во “Традиция”, 2009. 470 с.

45. Зубашевський Н. П. Ранньодержавні інститути на Русі та у Скандинавії: порівняльний аналіз: дис. канд. іст. наук: 07.00.02 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2010. 280 арк.

46. Зубашевський Н. П. Руські погости та скандинавські хусабу у контексті еволюційних змін ранньодержавних інститутів полюддя та вейцли. *Княжа доба: історія і культура* / відп. ред. Л. Войтович. 2010. № 3. С. 60–71.

47. Ковальченко И. Д. Методы исторического исследования. Москва: Наука, 1987. 439 с.

48. Лукин П. В. “Народные собрания” у восточных и западных славян: возможности сравнительного анализа. *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*. 2004. № 3 (17). С. 5–11.
49. Лукин П. В. Праздник, пир и вече: к вопросу об архаических чертах общественного строя восточных и западных славян. *Одиссей. Человек в истории. Феодализм перед судом историков*. Москва: Наука, 2006. С. 134–150.
50. Лукин П. В. “Варварская Европа” и современные проблемы изучения раннесредневековых славянских обществ. О новой книге К. Модзелевского. *Славяноведение*. 2008. № 2. С. 25–40.
51. Лукин П. В. Вече: социальный состав. *Древняя Русь: очерки политического и социального строя* / Горский А. А. и др. Москва: “Индрик”, 2008. С. 33–147.
52. Лукин П. В. Древнерусский поток и разграбление в свете германских параллелей. *Одиссей. Человек в истории. Script/Oralia: взаимодействие устной и письменной традиций в Средние века и раннее Новое время*. Москва: Наука, 2008. С. 196–210.
53. Лукин П. Терминологический анализ: плюсы и минусы (по поводу монографии Юнаса Гранберга о древнерусском вече). *Средневековая Русь* / отв. ред. А. А. Горский. 2009. № 8. С. 217–242.
54. Лукин П. В. “Старцы” или “старшие”? О терминологии славянской “племенной знати”. *Славяноведение*. 2010. № 2. С. 12–30.
55. Лукин П. В. Принцип единодушия в представлениях и политической практике Древней Руси. *Образы прошлого: Сборник памяти А. Я. Гуревича*. 2011. С. 372–391.
56. Мазур Л. Н. Методы исторического исследования. 2-е изд. Екатеринбург: Изд-во Уральского университета, 2010. 608 с.

57. Мельникова Е. А. Древняя Русь и Скандинавия. Избранные труды / под ред. Г. В. Глазыриной, Т. Н. Джаксон. Москва: Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2011. 476 с.
58. Мельникова Е. А. Трансформация исторической памяти: от устной исторической традиции к письменной. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*. 2014. № 5. С. 18–24.
59. Мислінський К. Полабські слов'яни, їхня історія і занепад в новій польській та німецькій історіографії. *Проблеми слов'янознавства*. 1990. № 42. С. 3–9.
60. Михайлина Л. П. Общинні центри в системі полюддя літописних княжінь. *Археологія і давня історія України: Зб. наук. пр.* 2010. № 1. С. 261–265.
61. Різун Н. Т. Віче у поморських слов'ян XI–XII ст. (до історіографії проблеми). *Проблеми слов'янознавства*. 2019. № 68. С. 29–41.
62. Різун Н. Т. Скандинавські та слов'янські середньовічні асамблеї як ранньодержавні інститути. *Емінак: Науковий щоквартальник*. 2020. № 2 (30). С. 200–208.
63. Різун Н. Т. Слов'янське віче: зіставний аналіз середньовічних західноєвропейських і руських джерел. *Проблеми слов'янознавства*. 2017. № 66. С. 28–40.
64. Різун Н. Т. Тінг і віче в описах скандинавських саг і руських літописів. *Сіверянський літопис*. 2020. № 5 (155). С. 36–46.
65. Різун Н. Т. Утворення держав у скандинавів і балтійських слов'ян (VIII–XII ст.): порівняльна характеристика. *Модернізація та наукові дослідження: інтеграція науки та практики: матеріали II науково-практичної конференції* (м. Вінниця, 24–25 липня 2020 р.). Херсон: Видавництво “молодий вчений”, 2020. С. 42–45.

66. Ронин В. К., Флоря Б. Н. Государство и общество у полабских и поморских славян. *Раннефеодальные государства и народности (южные и западные славяне VI–XII вв.)*. Москва: Наука, 1991. С. 116–137.
67. Рудь М. О. Державотворчі процеси на Полаб'ї у IX–XII ст. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. 2013. № 75 (8). С. 9–12.
68. Рудь М. О. Етнокультурні процеси на території Західного Помор'я у V–X ст. *Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць*. 2011. № 34. С. 29–35.
69. Рудь М. О. Заселення слов'янами Полаб'я та їх етнокультурний розвиток у VI–VIII ст. *Історичний журнал*. 2010. № 1 (3). С. 154–161.
70. Рудь М. О. М. В. Бречкевич (1870–1963) та його внесок у вивчення історії середньовічного Балтійського Помор'я. *Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць*. 2020. № 62. С. 113–121.
71. Рудь М. О. Місія Оттона Бамберзького 20-х років XII ст. та її роль у християнізації Західного Помор'я. *Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць*. 2018. № 56. С. 28–31.
72. Рудь М. О. Ободритське князівство на завершальному етапі політичної незалежності (30–60-ті рр. XII ст.). *Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць*. 2021. № 65. С. 19–26.
73. Рудь М. О. Ободритське князівство у період політичної консолідації (XI – перша третина XII ст.). *Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць*. 2021. № 63. С. 9–15.
74. Рудь М. О. Полабо-слов'янська проблематика у польській історіографії другої половини XIX – першої третини XX ст. *Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць*. 2016. № 49. С. 49–55.
75. Рудь М. О. Полабські слов'яни і німці наприкінці X століття. *Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць*. 2003. № 15. С. 67–71.

76. Рудь М. О. Польська полабістика другої половини ХХ – початку ХХІ ст. *Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць*. 2017. № 52. С. 72–78.
77. Рудь М. О. Про розвиток язичницької релігії та її роль у полабослов'янському суспільстві Х–ХІІ ст. *Проблеми слов'янознавства*. 1990. № 42. С. 10–16.
78. Рудь М. О. Руяни та їх відносини з сусідами у Х–ХІІ ст. *Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць*. 2018. № 54. С. 13–17.
79. Рудь М. О. Руянські корсари на Балтиці у другій половині ХІ – середині ХІІ століття. *Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць*. 2012. № 37. С. 41–46.
80. Рудь М. О. Соціальна структура полабослов'янського суспільства у ІХ–ХІІ ст. *Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць*. 2015. № 47. С. 9–14.
81. Саливон А. Н. Самосознание ободритов (к вопросу об образовании ободритской раннефеодальной народности). *Формирование раннефеодальных славянских народностей*. Москва: Наука, 1981. С. 130–151.
82. Сергеевич В. И. Русские юридические древности. Т. 2. Вече и князь. Советники князя. 3-е изд., с переменами и доп. Санкт-Петербург: Тип. М. М. Стасюлевича, 1908. 654 с.
83. Толочко О. П. Польша і Русь: спроба створення моделі еволюції потестарних структур. *Україна і Польша в період феодалізму: Збірник наукових праць / ред. В. А. Смолій*. Київ: Наукова думка, 1991. С. 10–23.
84. Флоря Б. Н. Норвегия и Древняя Русь в эпоху Раннего Средневековья. *Средневековая Русь*. 2016. № 12. С. 7–26.
85. Щодра О. Епоха слов'ян на балтиці: економічне піднесення слов'янського Помор'я у ранньому середньовіччі. *Проблеми слов'янознавства*. 2019. № 68. С. 9–28.

86. Щодра О. Слов'яни балтійського Помор'я у міжнародній торгівлі раннього середньовіччя. *Наукові зошити Історичного факультету Львівського університету*. 2020. № 21. С. 158–179.
87. Ясь О. В. Порівняльно-історичний метод у дослідницьких практиках Михайла Драгоманова. *Український історичний журнал*. 2012. № 2. С. 133–158.
88. Ahlberg O. Tingsplatser i Södermanland och Närke före tillkomsten av 1734 års lagar. *Rig*. 1946. № 29. P. 96–125.
89. Anderson T. 'Tuna-problem'. *Namn och Bygd*. 1965. № 56. P. 88–124.
90. Andrén A. Behind *Heathendom*: Archaeological Studies of Old North Religion. *Scottish Archaeological Journal*. 2005. № 27 (2). P. 105–138.
91. Andrén A. The significance of places: the Christianization of Scandinavia from a spatial point of view. *World Archaeology*. 2013. № 45 (1). P. 27–45.
92. Arge S. V. Viking Faroes: Settlement, Paleoeconomy, and Chronology. *Journal of the North Atlantic. Viking Settlers of the North Atlantic: An Isotopic Approach*. 2014. Special vol. 7. P. 1–17.
93. Viking and Medieval Settlement in the Faroes: People, Place and Environment / Arge S. V. et al. *Human Ecology*. 2005. № 33 (5). P. 597–620.
94. Bagge S. Christianization and State Formation in Early Medieval Norway. *Scandinavian Journal of History*. 2007. № 30 (2). P. 107–134.
95. Bagge S. Division and Unity in Medieval Norway. *Franks, Northmen, and Slavs. Identities and State Formation in Early Medieval Europe. CURSOR*. Vol. 5 / ed. I. Garipzanov, P. J. Geary, P. Urbańczyk. Turnhout: Brepols, 2008. P. 145–167.
96. Bak J. M., Lukin P. V. Consensus and Assemblies in Early Medieval Europe. *Political Assemblies in the Early Middle Ages. SEM*. Vol. 7 / eds. P. S. Barnwell, M. Mostert. Turnhout: Brepols, 2003. P. 95–113.
97. Balzer O. O kształtach państw pierwotnej Słowiańszczyzny Zachodniej. *Piśma pośmiertne O. Balzera*. T. 3. Lwów: nakładem towarzystwa naukowego z zasiłkiem funduszu kultury narodowej, 1937. S. 7–226.

98. Banaszekiewicz J. Otto z Bambergu i pontifex idolorum. O urzadzeniu i obyczajaju miejsca wiecowego poganskiego Szczecina. *Biedni i bogaci. Studia z dziejów spoleczestwa i kultury ofiarowane Bronislawowi Geremkowi w szesdziesit rocznic urodzin*. Warszawa: PWN, 1992. S. 275–284.

99. Banaszekiewicz J. Pons mercati, gradus lignei, stepen i inne. Uwagi o znaku wladzy i prawa slowianskich miejsc wiecowych. *Discernere vera ac falsa. Annales Universitatis Mariae Curie-Sklodowska. Prace ofiarowane Józefowi Szymańskiemu w sześćdziesiątą rocznicę urodzin. Sectio F Historia*. 1992. № 45. S. 79–89.

100. Banaszekiewicz J. Trzy razy uczta. *Spoleczeństwo Polski Średniowiecznej. Zbiór Studiów*. T. 5 / red. S. K. Kuczyński. Warszawa: PWN, 1992. S. 95–108.

101. Banaszekiewicz J. Dwie sceny z życia i z żywotów św. Wojciecha: misjonarz przed wiecem Prusów, martyrium biskupa. *Ludzie, kościół, wierzenia. Studia z dziejów kultury i spoleczeństwa Europy Środkowej (średniowiecze – wczesna epoka nowożytna)*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2001. S. 17–37.

102. Barnes M. A New Introduction to Old Norse. Part I: Grammar. Third edition. London: Viking Society for Northern Research, 2008. 269 p.

103. Barnwell P. S. The Early Frankish Mallus: Its Nature, Participants and Practices. *Assembly Places and Practices in Medieval Europe* / eds. A. Pantos, S. Semple. Dublin: Four Courts Press, 2002. P. 233–246.

104. Barnwell P. S. Political Assemblies: Introduction. *Political Assemblies in the Early Middle Ages. SEM*. Vol. 7 / eds. P. S. Barnwell, M. Mostert. Turnhout: Brepols, 2003. P. 1–10.

105. Berend N., Urbańczyk P., Wiszewski P. Central Europe in the High Middle Ages: Bohemia, Hungary and Poland, c. 900–1300. Cambridge: Cambridge University Press, 2013. 549 p.

106. Biebuyck D. P. On the Concept of Tribe. *Civilisations*. 1966. № 16 (4). P. 500–515.

107. Biermann F. Medieval élite burials in eastern Mecklenburg and Pomerania. *Antiquity*. 2008. № 82. P. 87–98.
108. Biermann F. Functions of the Large Feldberg Type Strongholds from the 8th/9th Century in Mecklenburg and Pomerania. *Sprawozdania Archeologiczne*. Kraków: Instytut Archeologii i Etnologii PAN, 2011. T. 63. P. 149–173.
109. Biermann F. Land, Elite and Exploitation in Early Medieval Western Slavic Territory. *Revue Belge de Philologie et d’Histoire*. 2012. № 90. P. 413–428.
110. Bogusławski W. Dzieje Słowiańszczyzny północno-zachodniej do połowy XIII w. T. 1. Poznań: nakładem autora, 1887. 288 s.
111. Bonté R. Conversion and Coercion: Religious Change in the Faroe Islands. *Conversion and Identity in the Viking Age. Medieval Identities: Socio-Cultural Spaces. MISCS*. Vol. 5 / ed. I. Garipzanov, with the assistance of R. Bonté. Turnhout: Brepols, 2014. P. 93–116.
112. Boroń P. Słowiańskie wiece plemienne. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1999. 146 s.
113. Boroń P. “Universa populi multido”. Problem uczestnictwa w słowiańskich wiecach plemiennych. *Średniowiecze polskie i powszechne* / red. I. Panic. 1999. № 1. S. 9–21.
114. Boroń P. Zgromadzenie ludowe w Pyrzycach – relikw plemienny czy wiec grodowo-miejski. *Wieki stare i nowe* / red. M. W. Wanatowicz, I. Panic. 2000. № 1. S. 30–51.
115. Boroń P. Słowiańskie plemię. O pojęciu i jego rozumieniu w polskiej historiografii. *Viae historicae. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Lechowi A. Tyszkiewiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin* / red. M. Goliński, S. Rosik. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2001. S. 189–207.
116. Boroń P. Wiece słowiańskie a decyzja o przyjęciu chrześcijaństwa – możliwości poznawcze. *Pohanstvo a krest’anstvo: Zborník z konferencie usporiadanej v Banskej Bystrici* / red. R. Kožiak, J. Nemeš. Bratislava: Chronos, 2004. S. 95–102.

117. Boroń P. "Zamachy stanu" w społecznościach słowiańskich a instytucja wiecu. *Zamach stanu w dawnych społecznościach* / red. A. Sołtysiak, J. Olko. Warszawa: Ośrodek Badań nad Tradycją Antyczną, Uniwersytet Warszawski, 2004. S. 203–210.
118. Boroń P. Pogańskie motywy w ceremoniach społecznych dawnych Słowian. *Bogowie i ich ludy. Religie Pogańskie a procesy tworzenia się tożsamości kulturowej, etnicznej, plemiennej i narodowej w średniowieczu* / red. L. P. Słupecki. Wrocław: Chronicon, 2008. S. 47–72.
119. Boroń P. Pstrokate konie i kamienne trony. Obrzędy intronizacyjne u Słowian. *Obrzęd, teatr, ceremoniał w dawnych kulturach* / red. J. Axer, J. Olko. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2008. S. 1–30.
120. Boroń P. Nieudane próby chrystianizacji plemion słowiańskich. *Kościół w monarchiach Przemyślidów i Piastów: materiały z konferencji naukowej (Gniezno, 21–24 września 2006 roku)*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2009. S. 23–35.
121. Boroń P. Kniaziowie, królowie, carowie... Tytuły i nazwy władców słowiańskich we wczesnym średniowieczu. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2010. 326 s.
122. Brink S. Cult sites in Northern Sweden. *Old Norse and Finnish Religions and Cultic Place-Names* / ed. O. Ahlbäck. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1990. P. 458–489.
123. Brink S. Political and Social Structures in Early Scandinavia I. A Settlement-Historical Pre-Study of Central Place. *Tor. Journal of Archaeology*. 1996. № 28. P. 235–281.
124. Brink S. Political and Social Structures in Early Scandinavia II. Aspects of Space and Territoriality – The Settlement District. *Tor. Journal of Archaeology*. 1997. № 29. P. 389–437.

125. Brink S. Social Order in the Early Scandinavian Landscape. *Settlement and Landscape* / eds. Ch. Fabech, J. Ringtved. Aarhus: Aarhus University Press, 1999. P. 423–439.
126. Brink S. Legal Assembly Sites in Early Scandinavia. *Assembly Places and Practices in Medieval Europe* / eds. A. Pantos, S. Semple. Dublin: Four Courts Press, 2002. P. 205–216.
127. Brink S. Law and legal custom in Viking Age Scandinavia. *The Scandinavians: From the Vendel period to the tenth century. An Ethnographic Perspective. Studies in historical archaeoethnology. Vol. 5* / ed. J. Jesch. Wodbridge: Boydell, 2002. P. 87–117.
128. Brink S. Verba Volant, Scripta Manent? Aspects of Early Scandinavian Oral Society. *Literacy in Medieval and Early Modern Scandinavian Culture. Viking Collection. Vol. 16* / ed. P. Hermann. Odense: Odense University Press, 2005. P. 77–135.
129. Brink S. How uniform was the Old Norse religion. *Learning and Understanding in the Old Norse World: Essays in Honour of Margaret Clunies Ross. TCNE. Vol. 18* / eds. J. Quinn, K. Heslop, T. Wills. Turnhout: Brepols, 2007. P. 105–136.
130. Brink S. People and land in Early Scandinavia. *The Viking World* / eds. S. Brink, N. Price. Oxford: Routledge, 2008. P. 87–112.
131. Brink S. The creation of a Scandinavian provincial law: how was it done? *Historical Research. 2013. № 13. P. 1–11.*
132. Brink S. Law, society and landscape in early Scandinavia. *Comparative law and anthropology. Research Handbooks in Comparative Law* / eds. J. A. R. Nafziger, Th. B. Stoel. Cheltenham; Northampton: Edward Elgar Publishing, 2017. P. 319–337.
133. Comments on Inger Storli: ‘Court Sites of Arctic Norway: Remains of Thing Sites and Representations of Political Consolidation Processes in the Northern

Germanic World during the First Millennium AD?’ / Brink S. et al. *Norwegian Archaeological Review*. 2011. № 44 (1). P. 89–117.

134. Buc Ph. Pułapki rytuału. Między wczesnośredniowiecznymi tekstami a teorią nauk społecznych / przekład i redakcja naukowa M. Tomaszek. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2011. 335 s.

135. Carlisle T., Milek K. Constructing society in Viking Age Iceland: Rituals and power. *The Farm as a Social Arena* / eds. L. H. Dommasnes, D. Gutsmedl-Schümann, A. T. Hommedal. Münster: Waxmann, 2016. P. 245–272.

136. Carneiro R. L. A Theory of the Origin of the State. *Science*. 1970. № 169. P. 733–738.

137. Carneiro R. L. The Chieftom: Precursor of the State. *The Transition to Statehood in the New World* / eds. G. D. Jones, R. Kautz. Cambridge: Cambridge University Press, 1981. P. 37–79.

138. Carstens L. Powerful space. The Iron-Age hall and its development during the Viking Age. *Viking Worlds: Things, Spaces and Movement* / eds. M. H. Eriksen, U. Pedersen, B. Rundberget, I. Axelsen, H. L. Berg. Oxford: Oxbow Books, 2015. P. 12–27.

139. Castillo Butters L. J., DeMarais E., Earle T. Ideology, Materialization and Power Strategies. *Current Anthropology*. 1996. № 37 (1). P. 15–31.

140. Chieftoms: Power, Economy, and Ideology / ed. T. Earle. Cambridge: Cambridge University Press, 1993. 256 p.

141. Christianization and the Rise of Christian Monarchy. Scandinavia, Central Europe and Rus’ c. 900–1200 / ed. N. Berend. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. 460 p.

142. Chudziak W., Kaźmierczak R., Niegowski J. Próba reinterpretacji zabudowy wyspy w Parsęcku na Pomorzu Środkowym. *Przegląd Archeologiczny*. 2007. № 55. S. 145–160.

143. Ze studiów nad genezą wczesnośredniowiecznych mostów na obszarze Pomorza / Chudziak W. et al. *Przegląd Archeologiczny*. 2009. № 57. S. 99–131.
144. Debating the Thing in the North I: Selected Papers from Workshops Organized by The Assembly Project. *Journal of the North Atlantic* / eds. A. Sanmark, F. Iversen, N. Mehler, S. Semple. 2013. Special vol. 5. 124 p.
145. Debating the Thing in the North II: Selected Papers from Workshops Organized by The Assembly Project. *Journal of the North Atlantic* / eds. A. Sanmark, F. Iversen, N. Mehler, S. Semple. 2015. Special vol. 8. 402 p.
146. Dowiat J. Ewolucja państwa wczesnofeudalnego na Pomorzu Zachodnim. *Przegląd Historyczny*. 1956. № 47 (3). S. 459–396.
147. Earle T. *How Chiefs Come to Power: The Political Economy in Prehistory*. Stanford: Stanford University Press, 1997. 270 p.
148. Earle T. Chiefs, chieftaincies, chiefdoms, and chiefly confederacies: Power in the evolution of political systems. *Social Evolution and History*. 2011. № 10 (1). P. 27–54.
149. Foote P. G., Wilson D. M. *Wikingowie*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1975. 452 s.
150. Fried M. Warfare, military organization, and the evolution of society. *Anthropologica*. 1961. № 3 (2). P. 134–147.
151. Fritzner J. Þing eðr þjóðarmal Havamal. *Arkiv for nordisk filologi*. 1883. № 1. P. 22–32.
152. Fukuyama F. *The Origins of Political Order: From Prehuman Times to the French Revolution*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2011.
153. Gardela L., Kajkowski K., Söderberg B. The spur goad from Skegrie in Scania, Sweden: Evidence of elite interaction between Viking Age Scandinavians and Western Slavs. *Fornvännen. Journal of Swedish Antiquarian Research*. 2019. № 114. P. 57–74.

154. Gerritsen F., Roymans N. Central places and the construction of tribal identities: The case of the Late Iron Age Lower Rhine region. *Celtes et Gaulois, l'Archéologie face à l'Histoire*. Vol. 4 / ed. C. Haselgrove. Glux-en-Glenne: Bibracte, 2006. P. 251–266.

155. Ghosh Sh. Kings' Sagas and Norwegian History: Problems and Perspectives. *The Northern World*. Vol. 54. Leiden: Brill, 2011. 272 p.

156. Gibson D. B. Chiefdom Confederacies and State Origins. *Social Evolution & History*. 2011. № 10 (1). P. 215–233.

157. Grimm O., Stylegar F.-A. Court sites in southwest Norway. Reflection of a Roman period political organization? *Norwegian Archaeological Review*. 2004. № 37. P. 111–134.

158. Hedenstierna-Jonson Ch. A Brotherhood of Feasting and Campaigning. The Success of the Northern Warrior. *From Ephesos to Dalecarlia. Reflections on Body, Space and Time in Medieval and Early Modern Europe*. 2009. № 48. P. 43–56.

159. Hedenstierna-Jonson Ch. Same, Same but different. Three case studies reflecting Swedish Husabyar from an archaeological and geographical perspective. *Husebyer – status quo, open questions and perspectives* / eds. L. E. Christensen, T. Lemm, A. Pedersen. Copenhagen: University Press of Southern Denmark, 2016. P. 41–53.

160. Hellberg L. Forn-Kalmar. Ortnamnen och stadens förhistoria. *Kalmar stads historia*. Vol. 1. *Kalmarområdets forntid och stadens äldsta utveckling: tiden intill 1300-talets mitt* / ed. I. Hammarström. Kalmar: Kulturnämnden, 1979. P. 118–166.

161. Helle K. Gulatinget og Gulatingslova. Leikanger: Skald, 2001. 240 p.

162. Hermanson L. Introduction: Rituals, Performatives, and Political Order in Northern Europe c. 650–1350. *Rituals, Performatives, and Political Order in Northern Europe, c. 650–1350. RITUS*. Vol. 7 / eds. W. Jezierski, L. Hermanson, H. J. Orning, Th. Småberg. Turnhout: Brepols, 2015. P. 1–24.

163. Herschend F. The Origin of the Hall in Southern Scandinavia. *Tor. Journal of Archaeology*. 1993. № 25. P. 175–200.

164. Ilves K. The Kvarnbo Hall: Reconsidering the Importance of the Late Iron Age Åland Islands. *The Journal of Island and Coastal Archaeology*. 2018. № 13 (3). P. 301–318.

165. Iversen F. The Four Petty Kingdoms of *Upplönd*: Equestrian Graves and the Political Integration of the Norwegian Highlands in Late Viking Age Norway. *Viking Wars*. Viking special vol. 1 / eds. F. Iversen, K. Kjesrud. Oslo: Norwegian Archaeological Society, 2021. P. 13–42.

166. Iversen F. Houses of Commons, Houses of Lords? The Thing on the Threshold of Statehood in Rogaland, Western Norway in the Merovingian and Viking Ages. *Nordic Middle Ages – Artefacts, Landscapes and Society. Essays in Honour of Ingvild Øye on her 70th Birthday. University of Bergen Archaeological Series. Vol. 8 / eds. I. Baug, J. Larsen, S. S. Mygland. Bergen: University of Bergen, 2015. P. 169–186.*

167. Iversen F. Huseby and the Scandinavian taxation model. *Husebyer – status quo, open questions and perspectives / eds. L. E. Christensen, T. Lemm, A. Pedersen. Copenhagen: University Press of Southern Denmark, 2016. P. 121–138.*

168. Iversen F. Courtyard sites and their cultic context. *Religion, cults & rituals in the medieval rural environment. Ruralia / eds. Ch. Bis-Worch, C. Theune. Leiden: Sidestone Press, 2017. № 11. P. 25–37.*

169. Iversen F. The Urban Hinterland. Interaction and law-areas in Viking and medieval Norway. *Viking-Age Transformations. Trade, Craft and Resources in Western Scandinavia / eds. Z. Glørstad, K. Loftsgarden. London: Routledge, 2017. P. 250–276.*

170. Iversen F. From Slavery to Tenant Farming. Elite Economies in the Nordic Area c. 1050–1250. *Nordic Elites in Transformation, c. 1050–1250. Vol. 1. Routledge Research in Medieval Studies. Vol. 14 / eds. J. V. Sigurðsson, B. Poulsen, H. Vogt. New York: Routledge, 2019. P. 60–79.*

171. Iversen F. Between Tribe and Kingdom – People, Land, and Law in Scandza AD 500–1350. *Rulership in 1st to 14th century Scandinavia. Royal graves and sites at Avaldsnes and beyond* / ed. D. Skre. Berlin: De Gruyter, 2020. P. 245–304.

172. Jesch J. Runes and Words: Runic Lexicography in Context. *Futhark. International Journal of Runic Studies* / eds. J. E. Knirk, H. Williams, assistant ed. M. Bianchi. 2013. № 4. P. 77–100.

173. Jezierski W. Taking Sides: Some Theoretical Remarks on the (Ab)Use of Historiography. *The Medieval Chronicle*. 2008. № 5. P. 99–111.

174. Jezierski W. Convivium in Terra Horroris: Helmold of Bosau's Rituals of Hospitality. *Rituals, Performatives, and Political Order in Northern Europe, c. 650–1350. RITUS*. Vol. 7 / eds. W. Jezierski, L. Hermanson, H. J. Orning, Th. Småberg. Turnhout: Brepols, 2015. P. 139–173.

175. Introduction. Imagined Communities on the Baltic Rim, from the Eleventh to Fifteenth Centuries. *Imagined Communities on the Baltic Rim, from the Eleventh to Fifteenth Centuries* / eds. W. Jezierski, L. Hermanson. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2016. P. 11–34.

176. Jørgensen L. Norse religion and ritual sites in Scandinavia in the 6th–11th century. *Northern Worlds – landscapes, interactions and dynamics. Publications from the National Museum Studies in Archaeology & History*. Vol. 22 / ed. H. Ch. Gulløv. Copenhagen: University Press of Southern Denmark, 2014. P. 129–150.

177. Jørgensen A. N., Jørgensen L., Thomsen L. G. Assembly Sites for Cult, Markets, Jurisdiction and Social Relations. Historic-ethnological analogy between North Scandinavian church towns, Old Norse assembly sites and pit house sites of the Late Iron Age and Viking Period. *Arkæologi i Slesvig. Archäologie in Schleswig*. Neumünster: Wachholtz, 2011. P. 95–112.

178. Kajkowski K. Islands as symbolic centers of the Early Medieval settlement patterns in Middle Pomerania (Northern Poland). *Studia Mythologica Slavica*. 2016. № 19. P. 41–59.

179. Kara M. Mediewistyka historyczna i archeologia średniowieczna w badaniach nad początkami państwa Piastów. Przykład “współpracy” historiografii i archeologii. *Przeszłość społeczna. Próba konceptualizacji* / red. S. Tabaczyński, A. Marciniak, D. Cyngot, A. Zalewska. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2012. S. 869–884.

180. Kaupang in Skiringssal. Kaupang Excavation Project Publication Series. Vol. 1 / ed. D. Skre. Norske Oldfunn XXII. Oslo: Aarhus University Press, 2007. 502 p.

181. Kolberg A. S. Warfare in Heimskringla: An Analytic Survey of Source Reliability and Relevance to Archaeology. *Scandia: Journal of Medieval Norse Studies*. 2019. № 2. P. 95–140.

182. Labuda G. Wczesnośredniowieczne wiece słowiańskie. *Kwartalnik historyczny. Rocznik*. 1969. № 76 (4). S. 915–921.

183. Labuda G. Chrystianizacja Pomorza (X–XIII stulecie). *Studia Gdańskie*. 1993. № 9. S. 45–60.

184. Larsson L. The Iron Age ritual building at Uppåkra, southern Sweden. *Antiquity*. 2007. № 81. P. 11–25.

185. Larsson L. A ceremonial building as a ‘home of the gods’? Central buildings in the central place of Uppåkra. *The Gudme-Gudhem phenomenon: papers presented at a workshop organized by the Centre for Baltic and Scandinavian Archaeology (ZBSA) (Schleswig, April 26th and 27th, 2010)*. *Schriften des Archäologischen Landesmuseums*. Vol. 6 / eds. O. Grim, A. Pesch. Neumünster: Wachholtz Verlag, 2011. P. 189–206.

186. Lindkvist Th. The Making of a European Society. The Example of Sweden. *Medieval Encounters*. 2004. № 10 (1–3). P. 166–183.

187. Ljungkvist J., Frölund P. Gamla Uppsala – the emergence of a centre and a magnate complex. *Journal of Archaeology and Ancient History*. 2015. № 16. P. 3–29.

188. Gamla Uppsala – Structural Development of a Center in Middle Sweden / Ljungkvist J. et al. *Archäologisches Korrespondenzblatt*. 2011. № 41 (4). P. 571–585.

189. Loftsgarden K., Ramstad M., Stylegar F.-A. The Skeid and Other Assemblies in the Norwegian 'Mountain Land'. *Viking-Age Transformations. Trade, Craft and Resources in Western Scandinavia* / eds. Z. Glørstad, K. Loftsgarden. London: Routledge, 2017. P. 232–249.
190. Long A.-M. Iceland's Relationship with Norway c. 870 – c. 1100: Memory, History and Identity. Leiden: Brill, 2017. 322 p.
191. Łosiński W. Struktura terytorialno-polityczna Pomorza w XI stuleciu w świetle archeologii. *Slavia Antiqua*. 1982. № 28. S. 113–125.
192. Łowmiański H. Początki Polski: z dziejów słowian w I tysiącleciu n. e. Warszawa: PWN, 1973. T. 5. 1095 s.
193. Lübke Ch. Christianity and Paganism as Elements of Gentile Identities to the East of the Elbe and Saale Rivers. *Franks, Northmen, and Slavs. Identities and State Formation in Early Medieval Europe. CURSOR*. Vol. 5 / eds. I. Garipzanov, P. J. Geary, P. Urbanczyk. Turnhout: Brepols, 2008. P. 189–204.
194. Means of Exchange. Dealing with Silver in the Viking Age / ed. D. Skre. Kaupang Excavation Project Publication Series. Vol. 2. Norske Oldfunn XXIII. Oslo: Aarhus University Press, 2007. 378 p.
195. Mehler N., Coolen J. Surveying the assembly site and churches of Þingeyrar. *Archaeologia Islandica*. 2015. № 11. P. 11–32.
196. Modzelewski K. Barbarzyńska Europa. Warszawa: Iskry, 2004. 520 s.
197. Modzelewski K. Culte et justice. Lieux d'assemblee des tribus germaniques et slaves. *Annales. Histoire, Sciences Sociales*. 1999. № 3. P. 615–636.
198. Modzelewski K. Wiec i banicja. Z porównawczych studiów nad ustrojem plemiennym Germanów i Słowian. *Nauka*. 2005. № 4. S. 41–49.
199. Moździoch S. Miejsca centralne Polski wczesnopiastowskiej. Organizacja przestrzeni we wczesnym średniowieczu jako źródło poznania systemu społeczno-gospodarczego. *Centrum i zaplecze we wczesnośredniowiecznej Europie Środkowej*. Wrocław: Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Oddział we Wrocławiu, 1999. S. 21–51.

200. Moździoch S. From a tribe to a state. The archaeology of the early Middle Ages in the interior area between the Odra and Bug rivers – the so-called “tribal period”. *The past societies. Polish lands from the first evidence of human presence to the Early Middle Ages: 500–1000 AD*. Vol. 5 / eds. P. Urbanczyk, M. Trzeciński. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii PAN, 2017. P. 124–167.

201. Myking J. R. Peasant participation in local thing and conflict handling institutions in Norway from the 13th century to the end of the Early Modern Period. *Bauern zwischen Herrschaft und Genossenschaft. Peasant relations to Lords and Government. Scandinavia and the Alpine Region 1000–1750* / eds. J. R. Myking, G. Thoma, T. Iversen. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag, 2007. P. 187–204.

202. Myrberg N. Room for All? Spaces and Places for Thing Assemblies: The Case of the All-thing on Gotland, Sweden. *Viking and Medieval Scandinavia*. 2008. № 4. P. 133–157.

203. Myrberg N. An Island in the Middle of an Island. On Cult, Laws and Authority in Viking Age Gotland. *From Ephesos to Dalecarlia. Reflections on Body, Space and Time in Medieval and Early Modern Europe. Studies 11. Stockholm Studies in Archaeology 48* / eds. E. Regner, C. von Heijne, L. Åhfeldt, A. Kjellström. Stockholm: The Museum of National Antiquities, 2009. P. 101–118.

204. Myśliński K. Słowiańskie organizacje polityczne nad Hawelą i Sprewą i związek wielecki przed aneksją Brandenburską. *Przegląd Zachodni*. 1986. № 5 (6). S. 181–200.

205. Nalepa J. Słowiańszczyzna północno-zachodnia. Podstawy jedności i jej rozpad. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 1968. 351 s.

206. Oberg K. Types of Social Structure Among the Lowland Tribes of South and Central America. *American Anthropologist*. 1955. № 57. P. 472–487.

207. Ødegaard M. Thing sites, cult, churches, games and markets in Viking and Medieval southeast Norway (AD c. 800–1600). *World Archaeology*. 2018. № 50 (1). P. 150–164.

208. Ødegaard M. Assembling in times of Transition. The case of cooking-pit sites. *Religion, cults & rituals in the medieval rural environment. Ruralia* / eds. N. Brady, C. Theune. 2019. № 12. P. 185–194.

209. Olsson I. Tuna – namnen i Sverige – forskningsläget. *Fornvännen. Journal of Swedish Antiquarian Research*. 1976. № 71. P. 71–81.

210. Olsson S. Peace Agreements through Rituals in Areas of Confrontation in the Viking Age. *Temenos: Nordic Journal of Comparative Religion*. 2017. № 53 (2). P. 265–284.

211. Osieglowski J. Początki słowiańskiej Rugii do roku 1168. *Materiały Zachodniopomorskie*. 1967. № 13. S. 239–287.

212. The Oxford History of Historical Writing: 400–1400. Vol. 2 / eds. S. Foot, Ch. F. Robinson. Oxford: Oxford University Press, 2012. 672 p.

213. Piętkowski P. Chrystianizacja i budowa struktur kościelnych na Pomorzu Zachodnim do przełomu XII i XIII wieku. Zarys problemu. *Przegląd Zachodniopomorski. Rocznik*. 2017. № 32 (2). S. 31–42.

214. Pleszczyński A. Organizacja przestrzeni władzy w europejskich społecznościach tradycyjnych – zarys problemu. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F Historia*. 2015. № 70. S. 9–27.

215. Reuter T. Assembly Politics in Western Europe from the Eighth Century to the Twelfth. *The Medieval World* / eds. P. Linehan, J. L. Nelson. London; New York: Routledge, 2001. P. 432–450.

216. Rizun N. T. Christianization of Pomerania and Scandinavia (9th–12th centuries): between consensus and coercion. *Evropský filozofický a historický diskurz*. 2021. Vol. 7. № 4. P. 5–13.

217. Rizun N. T. Early States, Power, and Assemblies in the Baltic Sea Region: A Comparative Study (8th–12th Centuries). *European Scientific Journal. Humanities*. 2021. Vol. 17. № 39. P. 19–34.

218. Rizun N. T. Scandinavian thing-assemblies and cultic sites as ritual space: research status. *Ethnic History of European Nations: Collection of scientific works*. 2021. № 64. P. 7–14.

219. Rizun N. T. Zgromadzenia publiczne a chrystianizacja Europy Północno-Wschodniej: między konsensusem i przymusem. *Media Aetas – Historia Viva. Średniowiecze – Historia Żywa: Abstrakty*. Wrocław: Fundacja dla Uniwersytetu Wrocławskiego, 2018. S. 90–91.

220. Rosik S. Chrystianizacja Połabia i Pomorza (X–XII w.). Zarys procesu oraz strategii i praktyki misyjnej. Część I. *Historia Slavorum Occidentis*. 2017. № 3 (14). S. 68–88.

221. Rosik S. Chrystianizacja Połabia i Pomorza (X–XII w.). Zarys procesu oraz strategii i praktyki misyjnej. Część II. *Historia Slavorum Occidentis*. 2017. № 4 (15). S. 11–35.

222. Rosik S. Kult Trzygława w Szczecinie lat dwudziestych XII stulecia. Między monolatrią a “dwuwiarą”. *Slavia Antiqua*. 2019. № 60. S. 95–106.

223. Runer J. A. The Husabyar in the unification process of the Swedish kingdom. *Husebyer – status quo, open questions and perspectives* / eds. L. E. Christensen, T. Lemm, A. Pedersen. Copenhagen: University Press of Southern Denmark, 2016. P. 165–172.

224. Russocki St. Wiece w miastach Słowiańszczyzny Wschodniej i Zachodniej: Nowa próba wyjaśnienia ich genezy i funkcji. *Przegląd historyczny*. 1968. № 59 (4). S. 749–756.

225. Ruthström B. Forsa-ristningen – vikingatida vi-rätt? *Arkiv för nordisk filologi*. 1994. № 105. P. 41–55.

226. Sahlins M. D. Social Stratification in Polynesia. Seattle: University of Washington Press, 1958. 306 p.

227. Sanmark A. Power and Conversion. A Comparative Study of Christianization in Scandinavia. Occasional Paper in Archaeology. Vol. 34. Uppsala: Uppsala University, 2004. 322 p.

228. Sanmark A. The communal nature of the judicial systems in early medieval Norway. *Collegium Medievale*. 2006. № 19. P. 31–64.

229. Sanmark A. Administrative Organization and State Formation: A Case Study of Assembly Sites in Södermanland, Sweden. *Medieval Archaeology*. 2009. № 53. P. 205–241.

230. Sanmark A. The Case of the Greenlandic Assembly Sites. *Journal of the North Atlantic: Norse Greenland – Selected Papers from the Hvasley Conference (2008)*. 2010. Special vol. 2. P. 178–192.

231. Sanmark A. Archaeological analysis and mapping in the identification of assembly sites. *Norwegian Archaeological Review*. 2011. № 44 (1). P. 99–101.

232. Sanmark A. Women at the Thing. *Nordic women in the Viking Age* / eds. N. Coleman, N. L. Løkka. Oslo: Scandinavian Academic Press, 2014. P. 85–100.

233. Sanmark A. At the Assembly: A Study of Ritual Space. *Rituals, Performatives, and Political Order in Northern Europe, c. 650–1350. RITUS*. Vol. 7 / eds. W. Jezierski, L. Hermanson, H. J. Orning, Th. Småberg. Turnhout: Brepols, 2015. P. 79–112.

234. Sanmark A., Semple S. Places of Assembly: New Discoveries in Sweden and England. *Fornvännen. Journal of Swedish Antiquarian Research*. 2008. Vol. 103. P. 245–259.

235. Sanmark A., Semple S. Assembly in North West Europe: Collective Concerns for Early Societies? *European Journal of Archaeology*. 2013. № 16 (3). P. 518–542.

236. The ‘Thing Cottage’ at Anundshög / Sanmark A. et al. *Tidens landskap. En vänbok till Anders Andrén*. Lund: Nordic Academic Press, 2019. P. 141–143.

237. Sawyer B., Sawyer P. *Medieval Scandinavia. From Conversion to Reformation, circa 800–1500. The Nordic Series. Vol. 17.* Minneapolis; London: University of Minnesota Press, 1993. 284 p.

238. Scherer W. Mars thingsus. *Sitzungsberichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin.* 1884. № 25. S. 571–582.

239. Semple S. Defining the OE *hearg*: a preliminary archaeological and topographic examination of *hearg* place names and their hinterlands. *Early Medieval Europe.* 2007. № 15 (4). P. 364–385.

240. Negotiating the North: Meeting-places in the Middle Ages in the North Sea Zone / Semple S. et al. *The Society for Medieval Archaeology. Monograph 41* / eds. A. Gutiérrez, G. Thomas. London; New York: Routledge, 2021.

241. Service E. R. *Primitive Social Organization: An Evolutionary Perspective.* 2nd ed. New York: Random House, 1971. 221 p.

242. Service E. R. *Origins of the State and Civilization. The Process of Cultural Evolution.* New York: W. W. Norton & Company, 1975. 388 p.

243. Sigurðsson J. V. The Appearance and Personal Abilities of Goðar, Jarlar, and Konungar: Iceland, Orkney and Norway. *West Over Sea. Studies in Scandinavian Sea-Borne Expansion and Settlement Before 1300. The Northern World.* Vol. 31 / eds. B. B. Smith, S. Taylor, G. Williams. Leiden: Brill, 2007. P. 95–107.

244. Sigurðsson J. V. Kings, Earls and Chieftains. *Ideology and Power in the Viking and Middle Ages: Scandinavia, Iceland, Ireland, Orkney and the Faeroes* / eds. G. Steinsland, J. V. Sigurðsson, J. E. Rekdal, I. Beuermann. Leiden: Brill, 2011. P. 69–108.

245. Sigurðsson J. V. Conversion and Identity in the Viking-Age North: Some Afterthoughts. *Conversion and Identity in the Viking Age. Medieval Identities: Socio-Cultural Spaces. MISCS.* Vol. 5 / ed. I. Garipzanov, with the assistance of R. Bonté. Turnhout: Brepols, 2014. P. 225–243.

246. Sikorski D. A. Instytucje władzy u prusów w średniowieczu (na tle struktury społecznej i terytorialnej). Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, 2010. 356 s.

247. Sikorski D. A. Od pogańskich sanktuariów do chrześcijańskich kościołów na Słowiańszczyźnie Zachodniej. *Sacrum pogańskie – Sacrum chrześcijańskie. Kontynuacja miejsc kultu we wczesnosredniowiecznej Europie Środkowej* / red. K. Brach, Cz. Hadamik. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2010. S. 405–427.

248. Skalník P. Chieftdom: a Universal Political Formation? *Focal-European Journal of Anthropology*. 2004. № 43. P. 76–98.

249. Skre D. Missionary Activity in Early Medieval Norway. Strategy, Organization and the Course of Events. *Scandinavian Journal of History*. 1998. № 23 (1). P. 1–19.

250. Skre D. Dark Age Towns: The Kaupang Case. Reply to Przemysław Urbańczyk. *Norwegian Archaeological Review*. 2008. № 41 (2). P. 194–212.

251. Skre D. Norðvegr – Norway: From Sailing Route to Kingdom. *European Review*. 2014. № 22 (1). P. 34–44.

252. Skre D. Centrality and places. The central place at Skiringssal in Vestfold, Norway. *Viking-Age Transformations. Trade, Craft and Resources in Western Scandinavia* / eds. Z. Glørstad, K. Loftsgarden. London: Routledge, 2017. P. 220–231.

253. Skre D. Rulership in First-Millennium Scandinavia. *Rulership in 1st to 14th century Scandinavia. Royal graves and sites at Avaldsnes and beyond* / ed. D. Skre. Berlin: De Gruyter, 2020. P. 193–244.

254. Słupecki L. P. Slavonic Pagan Sanctuaries. Warsaw: Institute of Archaeology, 1994. 258 p.

255. Sochacki J. Rywalizacja o prymat między Związkiem Obodryckim a Lucickim w X w. *Studia Elckie*. 2019. № 21 (4). S. 545–565.

256. Sonne L. Kings, chieftains and public cult in pre-Christian Scandinavia. *Early Medieval Europe*. 2014. № 22 (1). P. 53–68.

257. Spencer Ch. S. On the Tempo and Mode of State Formation: Neoevolutionism Reconsidered. *Journal of Anthropological Archaeology*. 1990. № 9. P. 1–30.

258. Storli I. Barbarians' of the north: Reflections on the Establishment of courtyard sites in North Norway. *Norwegian Archaeological Review*. 2000. № 33 (2). P. 81–103.

259. Storli I. Court sites of arctic Norway: Remains of thing sites and representations of political consolidation processes in the northern Germanic world during the first millennium AD? *Norwegian Archaeological Review*. 2010. № 43 (2). P. 128–144.

260. Storli I. Between chiefdom and kingdom: A case study of the Iron Age farm Borg in Lofoten, Arctic Norway. *The Farm as a Social Arena* / eds. L. H. Dommasnes, D. Gutschmiedl-Schumann, A. T. Hommedal. Münster: Waxmann, 2016. P. 219–244.

261. Sułowski Z. Geneza i upadek państwa Wioletów-Luciców. *Kwartalnik Historyczny*. 1963. № 70. S. 325–340.

262. Sundqvist O. The Question of Ancient Scandinavian Cultic Buildings: with Particular Reference to Old Norse *hof*. *Temenos: Nordic Journal of Comparative Religion*. 2009. № 45 (1). P. 65–84.

263. Sundqvist O. An Arena for Higher Powers. Cult Buildings and Rulers in the Late Iron Age and the Early Medieval Period in the Mälars Region. *Ideology and Power in the Viking and Middle Ages: Scandinavia, Iceland, Ireland, Orkney and the Faeroes* / eds. G. Steinsland, J. V. Sigurðsson, J. E. Rekdal, I. Beuermann. Leiden: Brill, 2011. P. 163–210.

264. Sundqvist O. Custodian of the Sanctuary: Protecting Sacred Space as a Ritual Strategy for Gaining Legitimacy and Power in Pre-Christian Scandinavia. *Rituals, Performatives, and Political Order in Northern Europe, c. 650–1350. RITUS*. Vol. 7 /

eds. W. Jezierski, L. Hermanson, H. J. Orning, Th. Småberg. Turnhout: Brepols, 2015. P. 113–135.

265. Sundqvist O. Sacred Sites, Ritual Restrictions and Religious Strategies for Rulership. *An Arena for Higher Powers: Ceremonial Buildings and Religious Strategies for Rulership in Late Iron Age Scandinavia. Numen Book Series. Vol. 150.* Leiden: Brill, 2016. P. 290–315.

266. Szczepanik P., Wadył S. A Comparative Analysis of Early Medieval North-West Slavonic and West Baltic Sacred Landscapes: An Introduction to the Problems. *Networks and Neighbours.* 2014. № 2 (1). P. 1–19.

267. Turasiewicz A. Dzieje polityczne Obodrzyców: od IX wieku do utraty niepodległości w latach 1160–1164. Kraków: Nomos, 2004. 311 s.

268. Turén S. Om rätt tingsplats enligt Västmannalagen. *Västmanlands fornminnesförenings årsskrift.* 1939. № 27. P. 5–16.

269. Tymieniecki K. Ludność wiejska w krajach połabskich i pomorskich w wiekach średnich. *Slavia Occidentalis.* 1921. № 1. S. 1–51, 204–205.

270. Tymowski M. Tribal organizations in prestate Poland (9th and 10th centuries) in the light of anthropological theories of segmentary system and chiefdoms. *Acta Poloniae Historica.* 2009. № 99. P. 5–37.

271. Tymowski M. Organizacja społeczeństwa. *Przeszłość społeczna. Próba konceptualizacji* / red. S. Tabaczyński, A. Marciniak, D. Cyngot, A. Zalewska. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2012. S. 770–782.

272. Urbańczyk P. What was ‘Kaupang in Skiringssal’? Comments on Dagfinn Skre (ed.): Kaupang in Skiringssal. Kaupang Excavation Project. Publication Series. Vol. 1. Aarhus: Aarhus University Press, 2007. *Norwegian Archaeological Review.* 2008. № 41 (2). P. 176–194.

273. Urbańczyk P. Before the Poles: problems of ethnic identification in Polish archaeology of the Early Middle Ages. *Archaeology of Identity – Archäologie der*

Identität. Forschungen zur Geschichte des Mittelalters. Vol. 7. Wien: Herausgegeben vom Institut für Mittelalterforschung, 2010. P. 203–209.

274. Urbańczyk P. What did early medieval authors know about structures of governance and religion in northern Central Europe? (A comment on M. Hardt). *Trade and Communication Networks of the First Millennium AD in the northern part of Central Europe: Central Places, Beach Markets, Landing Places and Trading Centers. Neue Studien zur Sachsenforschung*. Vol. 1. Hannover: Niedersächsisches Landesmuseum, 2010. P. 356–361.

275. Urbańczyk P. Polabian Slavs and processes of political consolidation. *Archaeologia Polona*. 2015. № 48. P. 245–256.

276. Vésteinsson O. Communities of Dispersed Settlements: Social Organization at the Ground Level in Tenth- to Thirteenth-Century Iceland. *People and Space in the Middle Ages: 300–1300. Studies in the Early Middle Ages*. Vol. 15 / eds. W. Davies, G. Halsall, A. Reynolds. Turnhout: Brepols, 2006. P. 87–114.

277. Vésteinsson O. Shopping for Identities: Norse and Christian in the Viking-Age North Atlantic. *Conversion and Identity in the Viking Age. Medieval Identities: Socio-Cultural Spaces. MISCS*. Vol. 5 / ed. I. Garipzanov, with the assistance of R. Bonté. Turnhout: Brepols, 2014. P. 75–91.

278. Wachowski K. Słowiańszczyzna Zachodnia. Wznowienia. T. 6. Posłowiem zaopatrzył Gerard Labuda. Wyd. 3 poprawione, przygotowane na podstawie wyd. 2. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 2000. 190 s.

279. Webster D. Warfare and the Evolution of the State: A Reconsideration. *American Antiquity*. 1975. № 40. P. 464–470.

280. Whaley D. Heimskringla: An Introduction. Viking Society for Northern Research (Text Series). Vol. 8 / general eds. P. Foote, A. Faulkes. London: Viking Society for Northern Research, 1991. 167 p.

281. Wikarjak J., Labuda G., Zakrzewska-Gębka E. Pomorze Zachodnie w żywotach Ottona. Warszawa: PWN, 1979. 195 s.

282. Wildte F. Tingsplatserna i Sverige under förhistorisk tid och medeltid. *Fornvännen*. 1926. № 21. P. 211–230.
283. Wildte F. Västergötlands medeltida tingsställen. *RIG – kulturhistorisk tidsskrift*. 1931. № 14. P. 3–4, 174–184.
284. Wilson D. M. The Conversion of the viking Settlers in the Isle of Man. *Conversion and Identity in the Viking Age. Medieval Identities: Socio-Cultural Spaces. MISCS*. Vol. 5 / ed. I. Garipzanov, with the assistance of R. Bonté. Turnhout: Brepols, 2014. P. 117–138.
285. Zachrisson T. The Odal and its Manifestation in the Landscape. *Current Swedish Archaeology*. 1994. № 2. P. 219–238.
286. Zachrisson T. The background of the odal rights: an archaeological discussion. *Danish Journal of Archaeology*. 2017. № 6 (2). P. 118–132.
287. Zachrisson T., Kjellström A., Krzewińska M. The river Fyris route in Svithiod – a stop at Early Vendel period Tuna in Alsike, Sweden. *Early medieval waterscapes. Risks and opportunities for (im)material cultural exchange. Neue Studien zur Sachsenforschung*. Vol. 8 / ed. R. Annaert. Braunschweig: Braunschweigisches Landesmuseum, 2019. P. 185–196.
288. Zaroff R. Study in Socio-political History of the Obodrites. *Collegium Medievale*. 2003. № 16. P. 5–36.
289. Zaroff R. Politics and Priests in a Pagan Slavic Principality. *Collegium Medievale*. 2007. № 20. P. 3–29.
290. Zernack K. Die burgstädtischen Volksversammlungen bei den Ost- und Westslaven. Studien zur verfassungsgeschichtlichen Bedeutung des Veče. Wiesbaden: O. Harrassowitz, 1967. 318 s.
291. Feasting in Viking Age Iceland: sustaining a chiefly political economy in a marginal environment / Zori D. et al. *Antiquity*. 2013. № 87. P. 150–167.

ДОДАТКИ

Додаток 1

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Різун Н. Т. Слов'янське віче: зіставний аналіз середньовічних західноєвропейських і руських джерел. *Проблеми слов'янознавства*. 2017. № 66. С. 28–40.
2. Різун Н. Т. Віче у поморських слов'ян XI–XII ст. (до історіографії проблеми). *Проблеми слов'янознавства*. 2019. № 68. С. 29–41.
3. Різун Н. Т. Скандинавські та слов'янські середньовічні асамблеї як ранньодержавні інститути. *Емінак: Науковий щоквартальник*. 2020. № 2 (30). С. 200–208.
4. Різун Н. Т. Тінг і віче в описах скандинавських саг і руських літописів. *Сіверянський літопис*. 2020. № 5 (155). С. 36–46.
5. Rizun N. T. Scandinavian thing-assemblies and cultic sites as ritual space: research status. *Ethnic History of European Nations: Collection of scientific works*. 2021. № 64. P. 7–14.

Наукові публікації, які додатково відображають зміст дисертації:

6. Rizun N. T. Early States, Power, and Assemblies in the Baltic Sea Region: A Comparative Study (8th–12th Centuries). *European Scientific Journal. Humanities*. 2021. Vol. 17. № 39. P. 19–34.

7. Rizun N. T. Christianization of Pomerania and Scandinavia (9th–12th centuries): between consensus and coercion. *Evropský filozofický a historický diskurz*. 2021. Vol. 7. № 4. P. 5–13.

Наукові публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Rizun N. T. Zgromadzenia publiczne a chrystianizacja Europy Północno-Wschodniej: między konsensusem i przymusem. *Media Aetas – Historia Viva. Średniowiecze – Historia Żywa: Abstrakty*. Wrocław: Fundacja dla Uniwersytetu Wrocławskiego, 2018. S. 90–91.

9. Різун Н. Т. Утворення держав у скандинавів і балтійських слов'ян (VIII–XII ст.): порівняльна характеристика. *Модернізація та наукові дослідження: інтеграція науки та практики: матеріали II науково-практичної конференції* (м. Вінниця, 24–25 липня 2020 р.). Херсон: Видавництво “Молодий вчений”, 2020. С. 42–45.

Додаток 2

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Звітна наукова конференція Історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, Львів, 6 лютого 2017 р. (очна форма участі).

2. XXV Міжнародний славістичний колоквиум, Львів, 18–19 травня 2017 р. (очна форма участі).

3. Звітна наукова конференція Історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, Львів, 7 лютого 2018 р. (очна форма участі).

4. VI Конгрес польських медієвістів, Вроцлав, 20–22 вересня 2018 р. (очна форма участі).
5. Звітна наукова конференція Історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, Львів, 8 лютого 2019 р. (очна форма участі).
6. XXVII Міжнародний славістичний колоквиум, Львів, 16–18 травня 2019 р. (очна форма участі).
7. Звітна наукова конференція Історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, Львів, 6 лютого 2020 р. (очна форма участі).
8. II науково-практична конференція “Модернізація та наукові дослідження: інтеграція науки та практики”, Вінниця, 24–25 липня 2020 р. (заочна форма участі).